

КОНЦЕПЦІЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ЩОДО СІМЕЙ ВETERANІВ І ВETERANOK

Експертний огляд та рекомендації
Коаліції громадських організацій

2025

Цей матеріал став можливим завдяки підтримці Уряду Великої Британії, наданої через Міністерство закордонних справ, у справах Співдружності та розвитку Великої Британії в межах проекту «Концепція державної політики України щодо ветеранів та їхніх сімей». Проект реалізується громадськими організаціями Ветеран Хаб, Принцип, Юридична сотня та Простір Можливостей. Інформація у матеріалі не завжди відображає погляди Уряду Великої Британії.

Анотація

Ця концепція висвітлює спільне бачення чотирьох громадських організацій, що працюють із ветеранами, ветеранками та їхніми родинами. Ми об'єднали досвід надання послуг, дослідницької та адвокаційної роботи, щоб запропонувати рамку майбутньої державної політики, яка визнає суб'єктність сімей, враховує обставини їхнього життя та передбачає гнучкі механізми підтримки. У документі ми окреслюємо головні принципи політики щодо сімей ветеранів та ветеранок, розглядаємо чинну нормативну базу і механізми її формування.

Концепція стане у пригоді всім, хто формує та реалізовує політики — органам влади, аналітичним та дослідницьким командам, надавачам послуг. Її мета — запропонувати системне бачення політики щодо родин ветеранів та ветеранок як динамічного, гнучкого й справедливого механізму підтримки, що визнає їхній власний шлях і досвід, та може гідно відповідати на їхні потреби.

Цей матеріал став можливим завдяки підтримці Уряду Великої Британії, наданої через Міністерство закордонних справ, у справах Співдружності та розвитку Великої Британії в межах проєкту «Концепція державної політики України щодо ветеранів та їхніх сімей». Проєкт реалізується громадськими організаціями Ветеран Хаб, Принцип, Юридична сотня та Простір Можливостей. Інформація у матеріалі не завжди відображає погляди Уряду Великої Британії.

Документ є виключною відповідальністю авторів та може не відображати думку та позицію донорів і партнерів організацій-авторів.



Довідка про авторів концепції

Ветеран Хаб — мережа сталої підтримки ветеранів, ветеранок і близьких воїнів та воїнок. Організація працює з 2018 року та надає юридичні консультації, психологічну підтримку, консультації з пошуку роботи та покликання і персональний супровід. Мережа об'єднує простори в Києві та Вінниці, мобільні офіси для доставлення послуг додому у Київській і Вінницькій областях, та національну Лінії підтримки, що працює телефоном 067 348 28 68.

На основі щоденного досвіду взаємодії з ветеранами, ветеранками та їхніми сім'ями організація проводить глибокі дослідження, адвокатує покращення їхнього добробуту, розробляє інформаційні й медіапроекти та допомагає різним стейкхолдерам сфери підтримувати воїнів/ок та їхніх близьких.

Сайт: veteranhub.com.ua

Facebook: fb.com/VeteranHubUa

Instagram: instagram.com/veteran_hub

Правозахисний центр для військовослужбовців «Принцип» — громадська організація, яка займається правозахистом, адвокацією та аналітикою у військовому і ветеранському напрямках. Серед пріоритетних цілей — людиноцентрична кадрова політика у війську, посилення військової системи правосуддя, створення структури переходу від військової кар'єри до цивільного життя, правозахист з акцентом на дотриманні прав людини. Організація має розвинену мережу юристів pro bono, які надають консультації воїнам з пораненнями, а також окремий напрям просвіти для навчання як надавачів послуг, так і самих військових та ветеранів/ок.

Сайт: pryncyp.com

Facebook: fb.com/pryncypua

Юридична сотня — всеукраїнська правозахисна організація, яка з 2014 року працює для воїнів, ветеранів та їхніх родин, зокрема сімей загиблих, полонених і зниклих безвісти. Місія організації — забезпечити системний

правовий захист людини у контексті військової служби та створити сталі механізми реінтеграції ветеранів.

Організація ініціювала та долучилася до розроблення понад 20 ухвалених законів і державних програм у сфері ветеранської політики, соціального захисту та безпеки. Є співзасновниками Проектного офісу з формування Міністерства у справах ветеранів, розробниками «Пам'ятки учасникам російсько-української війни» з комплексною юридичною інформацією для захисників та захисниць, імплементує Інструкцію протидії домаганням у Силах оборони. Також Юридична сотня створила всеукраїнську гарячу лінію щомісяця обробляє понад 3000 запитів.

Сайт: legal100.org.ua

Facebook: facebook.com/yursotnya

Instagram: instagram.com/yursotnya

Простір можливостей — інноваційна лабораторія у сфері ветеранських політик, експертна організація, яка бере участь у розробленні та локалізації ветеранської політики.

Експертна команда є партнером у перезапуску проекту «Фахівець із супроводу ветеранів»: розробляла професійний стандарт, первинну та допоміжну документацію послуги, тренінговий курс, готувала тренерів та самих фахівців із супроводу.

Організація координує Коаліцію ветеранських просторів — об'єднання 26 сервісних організацій, ветеранських просторів у різних регіонах України. У межах Коаліції працює 8 мобільних груп, у кожній з яких працюють юрист, психолог, соціальний працівник.

Сайт: pm.in.ua

Facebook організації: facebook.com/place.of.opportunities,

Facebook Коаліції ветеранських просторів: facebook.com/vetprostory

Авторська команда

Авторки ідеї та очільниці громадських організацій Коаліції

Івона Костина — Ветеран Хаб
Любов Галан — Принцип
Юлія Морій — Юридична сотня
Оксана Коляда — Простір можливостей

Менеджмент

Вікторія Зражевська — старша менеджерка
Єлизавета Канєвська, Катерина Корнійчук — менеджерки

Аналітика

Катерина Скороход — головна аналітикиня та супервізорка аналітичного напрямку
Марія Куделя, Анна Костенко, Юлія Назаренко — старші аналітикині
Тетяна Павлюк, Анастасія Костенко, Єлизавета Хомовська, Марта Хома, Ірина Нетребко — аналітикині

Юридичний напрям

Анна Пашкіна, Ольга Термено, Оксана Нечай, Ірина Дмитренко — юристки

Редакція

Елеонора Чорноморченко — головна редакторка
Юлія Панченко — старша редакторка
Мар'яна Добоні, Ангеліна Олійник, Дарина Мудрак — редакторки
Валентина Лавренюк — коректорка

Дизайн

Вікторія Денисова — артдиректорка
Анастасія Скокова — дизайнерка і верстальниця

Учасники та учасниці робочих зустрічей

Ветеран Хаб

Руслана Єрмоличева — асистентка голови правління

Галина Альомова — директорка з комунікацій

Олена Жилун — менеджерка спільнот

Ольга Кучер — директорка напряму послуг

Катерина Тімакіна — фахівчиня з психічного здоров'я мережі

Ксенія Дубич — психологиня

Ілля Мигун — старший фахівець юридичного напряму мережі

Іванна Стець — старша менеджерка партнерств

Юлія Шпіньова — фахівчиня з моніторингу та оцінювання

Принцип

Тіна Полек — антропологиня, аналітиkinя

Денис Султангалієв — проєктний менеджер

Богдана Магдич, Оксана Яворська — юристки

Катерина Купців — проєктна менеджерка

Аліна Денисенко — керівниця комунікацій

Юридична сотня

Юлія Засоба, Марія Звягінцева, Ірина Підреза, Наталія Шмарко, Ольга Марко,
Діана Безверхна, Христина Ковцун — юристки

Простір можливостей

Ярослав Павловський — член правління

Віталій Толмачов — ветеран, юрист

Станіслав Куц — ветеран, керівник проєктів

Максим Єрмохін — ветеран, керівник супервізійного напрямку Центру
підтримки громад

Яна Ісламова — директорка з комунікацій

Дар'я Буря — медіакоординаторка, журналістка

Інші установи та організації

Ігор Абрам'юк — директор з розвитку, заступник виконавчого директора
Всеукраїнської асоціації громад

Іван Ангелін — адвокат

Анжеліка Андок — координаторка ветеранського простору «Ветеранська хата»

Марина Батуринець — директорка освітньої спільноти для рідних воїнів та ветеранів «Близькі»

Олена Беячкова — координаторка груп родин полонених та зниклих безвісти ГО «Медійна ініціатива за права людини»

Ольга Білик — керівниця проєктів ГО «Перший жіночий ветеранський простір «РеХаб»

Ілона Бондаревська — голова ГО «Квітка папороті»

Тетяна Борис — координаторка Лінії підтримки Ветеран Хабу у 2022–2023 роках, менеджерка проєктів руху «Veteranka»

Ольга Вус — очільниця напряму соціалізації та реадaptaції служби супроводу 12-ї БрСп «Азов»

Дмитро Голєв — голова ГО «Дальній кордон 4.5.0», директор КЗ «Ветеранський центр» Тернівської міської ради

Тарас Гриценко — офіцер з питань взаємодії з органами влади Міжнародної комісії з питань зниклих безвісти

Катерина Даценко — співзасновниця ГО «Вшануй»

Вікторія Діденко — фахівчиня ГО «Ветеранський простір «Нескорені» Краснопільської територіальної громади

Сніжана Дмитрієва — представниця Хорунжої служби бригади «Азов»

Юлія Дмитрова — директорка БО БФ «ТАПС» (Дніпро)

Марія Довжик — виконавча директорка ГС ВАПЦ «Ветеранський простір»

Наталія Єпіфанова — голова ГО «Вояцький визвіл»

Оксана Журавель — менеджерка проєктів зі зв'язків із державними органами БФ «Діти Героїв»

Юлія Кабанець — старша аналітикиня та менеджерка проєктів аналітичного центру «Cedos»

Леся Качор — представниця ДУ «Національне військово-меморіальне кладовище»

Любомир Кашуба — фахівець із супроводу ветеранів та демобілізованих осіб КЗ «Дім воїна» Івано-Франківської міської ради

Наталія Ковальська — заступниця начальника відділу по роботі із Захисниками, Захисницями та членами сімей загиблих Макарівської селищної ради

Антоніна Корнута — військовослужбовиця 3 ОШБр, медична кураторка патронатної служби «Азов»

Ольга Кравченко — штаб-сержантка відділу цивільно-військового співробітництва 3-ї ОШБр

Лера Лауда — співзасновниця Платформи пам'яті «Меморіал»

Юліана Линник — координаторка ветеранського простору «Плюс Плюс» (Полтава)

Леся Литвинова — ветеранка, співзасновниця БО БФ «Свої»

Ксенія Логвинюк — військовослужбовиця 3 ОШБр, Патронатна служба «Янголи»

Вадим Лук'янець — начальник групи психологічної підтримки ТЦК та СП Шевченківського району

Гандзя Морозова — виконавча директорка БФ імені Максима Кривцова

Вікторія Пантюшенко — адвокаційна менеджерка ГО «Медійна ініціатива за права людини»

Ірина Петрова — нотаріус

Юлія Подару — керівниця ініціативної групи родин безвісти зниклих і полонених 57-ї бригади

Наталя Попова — співзасновниця ГО «Українська асоціація захисту здоров'я «Марлог-Кадуцей»

Ірина Прокопенко — завідувачка сектору питань ветеранської політики Варвинської селищної ради

Тетяна Руденко — голова правління ГО «Вільний Вибір»

Ніна Сергієнко — адвокатка

Олена Степаненко — експертка Українського центру захисту прав людини

Іван Стичинський — співробітник Українського інституту національної пам'яті

Аксана Філіпішина — керівниця аналітичного відділу Української Гельсінської спілки з прав людини

Назар Фомін — директор КУ Стрийської міської ради «Будинок Воїна»

Володимир Хаджинов — державний експерт групи з питань підтримки вразливих верств населення Директорату розвитку соціальних послуг Міністерства соціальної політики України

Ганна Хоменко — директорка БФ «Діти Героїв»

Анна Циплюк — волонтерка руху «Меценати для солдата»

Марина Черниш — приватний нотаріус Київського міського нотаріального округу

Яна Шумовецька — начальниця відділення соціального супроводу 1-го корпусу Національної гвардії України «Азов»

Оксана Якубова — заступниця начальника відділу Міністерства фінансів України

Вступне слово

З 2014 року понад мільйон воїнів і воїнок долучилися до війська для захисту держави під час російсько-української війни. Поки вони проходять свій шлях у війську, їхні рідні залишилися вдома — дбати про цивільний добробут та жити в умовах війни без близьких поруч.

Ми як держава, суспільство, громадський сектор і окремі люди мало знаємо про досвід, який проходять сім'ї військових, ветеранів і ветеранок. Цей досвід дотепер відбувся з мільйонами з нас, однак ми досі не маємо слів, щоб його назвати, описати, зрозуміти та перетворити на дієву підтримку.

У 2023 році експертні громадські організації у сфері ветеранських справ — Ветеран Хаб, Принцип, Юридична сотня, Жіночий ветеранський рух та Простір можливостей — об'єдналися і запропонували першу концепцію державної ветеранської політики¹, а у 2025 році — її оновлену й доповнену версію.

У сфері державної політики щодо ветеранів і ветеранок ми маємо великий масив міжнародного досвіду та одинадцять років російсько-української війни. Ці напрацювання не завжди охоплюють усі можливі напрями політики, проте забезпечують значну глибину в нашому розумінні досвіду ветеранів і ветеранок в Україні. Натомість, коли ми говоримо про досвід сімей, то розуміємо, що не знаємо нічого.

Причиною цього є те, що сім'ї ніколи не були суб'єктами державної політики — як в Україні, так і за кордоном. У політиках інших країн сім'ї ветеранів та ветеранок радше сприймалися як люди, які дбають про них після завершення служби, але не як ті, хто також проходить свій шлях та набуває власного досвіду. Лише нещодавно, у 2010-х роках, підхід почав змінюватися, і такі країни

¹ Ветеран Хаб, Принцип, Простір можливостей, Юридична сотня, Ветеранка. (2023). Концепція політики щодо ветеранів та їхніх сімей.
veteranhub.com.ua/wp-content/uploads/2024/11/polityka-shchodo-veteraniv-ta-ikh-simey.pdf

як США, Велика Британія, Канада, почали формувати комплексні державні політики щодо сімей ветеранів та ветеранок, що враховують їхній досвід і шлях.

Міжнародний досвід та досвід російсько-української війни, особливо після 2022 року, лягли в основу нашої роботи над цією концепцією та дали змогу підсвідіти декілька висновків.

Перший висновок: теза про те, що досвід сімей обмежується лише доглядом, піклуванням або підтримкою ветеранів і ветеранок — неправда. Важливо і варто її підважувати.

Другий висновок: потрібно дивитися на людину в сім'ї та сімейних стосунках, а не на сім'ю як одиницю соціальної структури. Під час розроблення цієї концепції ми фокусувалися не на демографічних запитах і політиці держави, а на людині й тому, що відбувається з нею, коли близькі перебувають на службі. Ми проаналізували різні можливі типи стосунків у родинах ветеранів та ветеранок: батьки, діти, люди в зареєстрованих шлюбах і в незареєстрованих партнерствах. Усі ці ролі можуть створювати різні багаторівневі стосунки всередині родини, а вплив служби однієї людини із сім'ї буде так чи так впливати на всіх.

Ми припускаємо, що дотепер держава, громадський сектор та інші гравці сфери ветеранських справ, говорячи про сім'ю ветеранів і ветеранок, уявляли спільноту, а не окремих людей у межах родини. Відповідно ми побачили, що окремі люди та сімейні ролі не були враховані.

Третій висновок: важливо дивитися на різні варіанти досвіду сімей відповідно до траєкторії служби ветерана/ки. Шлях сімей воїнів та воїнок починається зі спільних ризиків, але завершується різними наслідками: для когось — поверненням близької людини з війська, для когось, на жаль, — загибеллю, зникненням безвісти або полоном. Кожен із цих досвідів буде впливати на те, які потреби є в родини ветерана або ветеранки.

Ці різні досвіди та ролі можуть накладатися: до прикладу, одна і та сама людина може одночасно бути дружиною, матір'ю

та сестрою воїна. З продовженням російсько-української війни або через майбутні можливі поновлення збройної агресії таких поєднаних досвідів ставатиме дедалі більше.

Останнім важливим уроком і висновком цієї роботи є **брак або обмеженість даних про потреби родин ветеранів і ветеранок у різних сферах добробуту**. Ми проаналізували наявну інформацію про них у сферах здоров'я, житла і фізичного середовища, матеріальних потреб, покликання та дослідили вплив тривалого очікування близької людини з війська на членів сім'ї. Побачивши його нерівномірність, ми вважаємо: держава має визнати, що очікування і життя родин ветеранів — не «приватна справа», а суспільно важливий досвід, який потребує уваги та врахування в політиці. А також — надати родинам такі умови й підтримку, щоб їхні проблеми були видимими.

Це перша версія концепції державної політики щодо сімей ветеранів і ветеранок, яка закладає фундамент для подальшого формування гідної та комплексної системи підтримки як частини національної системи безпеки й оборони.

Турбота про сім'ї воїнів і воїнок прямо впливає на їхню службу: коли близькі мають підтримку та перебувають у безпеці, воїни можуть виконувати свої обов'язки ефективніше. Тож підтримка родин одночасно є підтримкою самих ветеранів і ветеранок та дає змогу людям краще виконувати свою роль і робити свій внесок у спільну перемогу — щоби ми воювали стільки, скільки буде необхідно, та вигравали цю війну.

Нехай ці ролі та внесок не завжди видимі та обліковані і є переважно жіночими, але ми маємо їх бачити. Запрошуємо вас побачити в цій концепції шлях, потреби та необхідну підтримку близьких ветеранів та ветеранок.

Зміст

Анотація.....	2
Довідка про авторів концепції.....	3
Авторська команда.....	5
Учасники та учасниці робочих зустрічей.....	6
Вступне слово.....	9
Зміст.....	12
Для кого ця концепція.....	14
Глосарій.....	17
Список скорочень.....	25
Розділ 1 Проблематика та історична довідка.....	26
Анотація.....	28
Вступ.....	29
Проблематика державної підтримки сімей ветеранів і ветеранок.....	30
Історична довідка.....	38
Висновки.....	46
Розділ 2 Мета та принципи державної політики щодо ветеранів, ветеранок і їхніх сімей.....	47
Анотація.....	48
Вступ.....	49
Мета державної політики щодо ветеранів, ветеранок та їхніх сімей.....	51
Принципи державної політики щодо ветеранів, ветеранок та їхніх сімей....	59
Висновки.....	65
Розділ 3 Підходи до побудови державної політики щодо сімей ветеранів та ветеранок.....	67
Анотація.....	68
Вступ.....	69
Вплив пережитого досвіду як основа підтримки.....	71
Висновки.....	91
Розділ 4 Портрет аудиторії.....	93
Анотація.....	94
Вступ.....	95
Міжнародні підходи політики щодо сімей ветеранів і ветеранок.....	98
Підхід державних органів в Україні до визначення сім'ї ветеранів і ветеранок.....	115
Права та гарантії сімей ветеранів і ветеранок у різних сімейних взаєминах.....	125
Форми волевиявлення та представництва ветеранів і ветеранок.....	146
Висновки.....	157

Розділ 5 Шлях сімей ветеранів та ветеранок.....	159
Анотація.....	160
Вступ.....	161
Потреби та виклики на шляху.....	164
Добробут.....	175
Висновки.....	182
Розділ 6 Шлях сімей ветеранів і ветеранок з інвалідністю.....	184
Анотація.....	185
Вступ.....	186
Потреби та виклики на шляху.....	191
Добробут.....	210
Висновки.....	224
Розділ 7 Шлях сімей зниклих безвісти ветеранів та ветеранок.....	225
Анотація.....	225
Вступ.....	227
Виклики та потреби на шляху родин зниклих безвісти ветеранів і ветеранок.....	232
Добробут.....	243
Висновки.....	264
Розділ 8 Шлях сімей полонених та звільнених з полону ветеранів і ветеранок.....	265
Анотація.....	266
Вступ.....	267
Виклики та потреби на шляху.....	272
Добробут.....	287
Висновки.....	302
Розділ 9 Шлях сімей загиблих ветеранів і ветеранок.....	304
Анотація.....	305
Вступ.....	306
Виклики та потреби на шляху.....	308
Добробут.....	322
Висновки.....	336
Розділ 10 Мапа стейкхолдерів.....	338
Вступ.....	339
Як користуватися мапою.....	341
Роль Міністерства у справах ветеранів України.....	351
Бюджетування.....	354
Висновки.....	357
Післяслово.....	359

Для кого ця концепція

Концепція буде корисна тим, хто розробляє, формує та реалізовує політику, надає сервіси, створює простори, середовища та можливості для покращення добробуту ветеранів і ветеранок:

- Представникам і представницям державних інституцій та органів на національному рівні
- Представникам і представницям місцевих органів влади
- Представникам і представницям благодійних, громадських та волонтерських організацій, які підтримують воїнів/ок, ветеранів/ок та їхні родини
- Воїнам і воїнкам, ветеранам і ветеранкам
- Родинам воїнів і воїнок, ветеранів і ветеранок та їхньому близькому оточенню
- Надавачам державних послуг і сервісів
- Науковцям, аналітикам та дослідникам
- Представникам та представницям бізнесу
- Міжнародній спільноті та донорам
- Громадськості, ЗМІ та всім іншим зацікавленим у темі державної ветеранської політики

Як читати цю концепцію

Цей документ складається з десяти розділів, що містять концептуальну, аналітичну та рекомендаційну частини, які можна читати послідовно або вибірково — залежно від ваших завдань і потреб. Ми радимо всім читачам і читачкам першочергово ознайомитися з першими розділами, аби зрозуміти логіку пропонованої підтримки для ветеранів та ветеранок, а після — переходити до конкретних частин концепції, які вас цікавлять.

Про що кожен з розділів

Розділ 1. Проблематика та історична довідка.

Точка входу в концепцію: пояснює, якою є поточна державна політика щодо сімей ветеранів/ок та її історичні підвалини, чому необхідно її покращувати та що саме має змінитися.

Розділ 2. Мета і принципи політики.

Визначає загальну логіку, бачення, цінності та орієнтири нової державної політики щодо ветеранів/ок та їхніх сімей. Є ключем для розуміння побудови наступних розділів.

Розділ 3. Підходи до побудови державної політики щодо сімей ветеранів і ветеранок.

Пропонує рамку для розроблення і реалізації ефективної політики: врахування множинності досвідів і станів сімей, різних типів взаємин і шляхів відповідно до траєкторії служби ветерана/ки, добробуту та середовища реалізації політики.

Розділ 4. Портрет аудиторії.

Окреслює, хто такі сім'ї ветеранів та ветеранок, як їх визначають міжнародні політики та українська, які права й гарантії мають рідні та які виклики постають у різних типах взаємин.

Розділ 5. Шлях сімей ветеранів та ветеранок.

Описує етапи життя родини від початку служби до повернення в цивільне життя, їхні виклики та підтримку, якої вони потребують.

Розділи 6–9. Шляхи сімей ветеранів і ветеранок з інвалідністю, сімей зниклих безвісти, полонених / звільнених з полону та загиблих.

Розглядають окремі траєкторії сімей, показують потреби й підходи до підтримки кожної з них. Можна читати вибірково, залежно від теми політики чи програми, яка цікавить / з якою працюєте.

Розділи 5–9 містять також аналіз потреб родин за Добробутом — аналітичною рамкою для розроблення політики. Складаються з таких компонентів: «Здоров'я», «Житло та фізичне середовище», «Матеріальні потреби», «Покликання» (освіта, робота, власна справа), «Стосунки та визнання».

Розділ 10. Мапа стейкхолдерів.

Показує залучені й відповідальні сторони до формування і реалізації ветеранської політики. Можна використовувати як практичний інструмент: фільтрувати стейкхолдерів за рівнем, аудиторією та типом діяльності.

Для швидкої навігації

Якщо цікавить:

- **що таке політика щодо сімей ветеранів та ветеранок, чому вона потрібна і які підходи лежать у її основі** — читайте розділ 1, 2 і 3;
- **хто саме належить до сімей ветеранів та ветеранок, які їхні права і гарантії** — звертайтеся з розділом 4;
- **як будувати політику з урахуванням різних досвідів родин** — відкривайте відповідний компонент у розділах 5–9;
- **хто має формувати, розробляти, реалізовувати й впроваджувати ветеранську політику** — дивіться розділ 10.

Глосарій

Ми зібрали в цьому глосарії власні визначення термінів, які вживаємо в концепції. Усі терміни розташовані в алфавітному порядку.

Під час створення глосарія ми послуговувалися людиноцентричним підходом та фіксувалися на тому, що передусім важлива саме людина, її досвід та потреби. Ми вважаємо, що такий принцип є ключовим і загалом під час створення державної політики та законодавчих визначень.

Наші терміни й визначення можуть відрізнятися від зафіксованих у державних документах, оскільки деякі нормативно-правові акти потребують осучаснення, яке важко реалізувати через складність внесення змін у законодавство, особливо під час воєнного стану.

Адаптація	процес звикання до умов та обставин життя після суттєвої зміни таких обставин та умов.
Адвокація	комплекс системних дій, спрямованих на захист прав та просування інтересів певної групи людей чи на розв'язання конкретної проблеми.
Бенефіціар/ка	людина або інший суб'єкт, що здобуває благо від певної діяльності.
Бойовий досвід	безпосередня участь у бойових діях.
Ветеран/ка	людина, яка брала безпосередню участь у бойових діях із захисту Батьківщини, а також на території інших держав, якщо це є частиною міжнародних зобов'язань України.
Ветеранська державна політика	задекларований та описаний підхід держави до підтримки ветеранів, ветеранок і їхніх сімей, який розкриває мету такої підтримки, її цільову аудиторію, засоби та механізми забезпечення, а також інструменти вимірювання ефективності.

Визнання	вияв вдячності та засвідчення поваги до внеску ветеранів, ветеранок та їхніх родин, комплексна державна підтримка їхнього добробуту протягом усього життя та гідного вшанування полеглих і померлих воїнів та воїнок.
Виплати	загальний термін для будь-якої матеріальної підтримки, фінансова допомога або компенсації, яку надає держава громадянам. Поточна державна підтримка ветеранів і ветеранок, зокрема, охоплює такі виплати: допомогу в разі встановлення інвалідності, допомогу після звільнення зі служби, пенсії та надбавки, щорічні виплати до Дня Незалежності.
Відновлення	процес фізичної, психологічної, соціальної та професійної адаптації ветерана чи ветеранки після завершення служби та повернення до цивільного життя.
Військова служба	особливий вид державної служби, коли люди, які підходять за віком і станом здоров'я, професійно захищають незалежність і територіальну цілісність України.
Військовий резерв	військовозобов'язані громадяни, які можуть бути залучені до Збройних Сил України. Складається з військового оперативного резерву , до якого входить бойовий резерв, резерв нарощування та територіальний резерв — військовозобов'язані, які вже проходили військову службу або підготовку та готові швидко повернутися до війська в разі мобілізації чи за потреби доукомплектування підрозділів, і мобілізаційного резерву — усі військовозобов'язані, які можуть бути призваними й не входять до оперативного резерву.
Військовий запас	статус для всіх військовозобов'язаних, зокрема й тих, хто не проходив військову службу.
Внутрішнє переміщення	вимушена необхідність залишити своє постійне місце проживання та переїзд у межах країни, зумовлені зовнішніми обставинами (війна, загроза окупації, насильства, порушень прав людини).

Вразливі групи населення	групи людей, які мають підвищену потребу в підтримці через складні соціальні умови та життєві обставини.
Вшанування пам'яті	офіційне та суспільне визнання значущості внеску загиблих чи подій минулого, що виражається в діях, спрямованих на вияв поваги, вдячності та збереження спогадів про них.
Державна підтримка	допомога, яку держава надає своїм громадянам, підприємствам або організаціям для покращення їхнього соціального чи економічного становища.
Державна стратегія	затверджений офіційний документ та інструмент, у якому визначені довгострокові цілі, завдання і заходи державної політики в певній сфері та основні шляхи досягнення їх.
Державні соціальні гарантії	установлені законом мінімальні стандарти матеріального забезпечення громадян. До них належить оплата праці, пенсії, соціальна допомога, пільги та інші виплати, що регулюються законами та нормативно-правовими актами.
Добробут	категоризація різноманітних потреб людини, необхідна для комплексного аналізу стану, функціональності та рівня задоволення людини щодо різних аспектів свого життя. Ми вирізняємо військовий — під час служби, та цивільний добробут — у цивільному житті. Добробут складається із шести компонентів: здоров'я, стосунки та визнання, покликання, матеріальні потреби, житло та фізичне середовище, життєві навички та духовність. У цій концепції ми детально розглядаємо лише перші п'ять компонентів, оскільки шостий — життєві навички та духовність — наскрізний і реалізується у всіх складниках.
Довіреність	документ, який дає право іншій людині (представнику/ці) діяти від імені того чи тієї, хто цю довіреність складає.
Догляд	допомога людям, які потребують підтримки в повсякденному житті через вік, захворювання чи інвалідність.

Досвід	сукупність подій, обставин і внутрішніх змін, які людина проживає у зв'язку з різними життєвими обставинами, до прикладу, службою / участю в бойових діях близької людини. Досвід формує сприйняття реальності, систему потреб і способи взаємодії з оточенням.
Доступність	рівний доступ до підтримки, послуг, інфраструктури, можливостей незалежно від статусу, фізичних чи соціальних особливостей.
Заповіт	документ, у якому людина самостійно визначає, кому саме та в якому обсязі перейде його/її майно, майнові права та обов'язки у випадку її смерті.
Звільнення зі служби	завершення військової служби та повернення до цивільного життя.
Зникнення безвісти	один з можливих досвідів ветеранів/ок та їхніх родин. Людина вважається зниклою безвісти, коли вона не виходить на зв'язок, а про її місце перебування і долю немає підтверджених даних.
Інклюзивність	врахування різноманітних потреб усіх категорій громадян у розробленні та реалізації політик.
Компенсація	надання відшкодування або фінансової допомоги людям, які зазнали шкоди чи втрат через певні обставини. Це може бути компенсація за втрату здоров'я, майна, робочих місць або інших ресурсів, що виникли внаслідок державних чи соціальних змін або обставин, як-от війни чи катастрофи.
Концепція державної політики	загальний підхід або рамка, яка пропонує стратегічні напрями розвитку державної політики, підходи держави в певній сфері та визначає основні цілі, завдання і механізми досягнення їх.
Кроссекторальність	підхід, який передбачає що ветерани, ветеранки та члени їхніх сімей мають бути представлені в усіх сферах, мати доступ до всіх програм та послуг, які впроваджують держава, недержавні структури, бізнес.

Людино-центричність	підхід, за якого державна політика, рішення, ініціативи та програми спрямовані на потреби, захист прав та турботу про добробут людини.
Людський капітал	сукупність знань, навичок, досвіду, здоров'я та мотивації, що їх мають громадяни країни і які можуть бути корисними для її економічного зростання та соціального розвитку.
Множинність досвідів	сукупність різних життєвих обставин, які впливають на добробут ветеранів, ветеранок і їхніх родин, зокрема: бойовий досвід, стан здоров'я, сімейний статус, працевлаштування, місце проживання, досвід внутрішнього переміщення. Ветеранська політика має комплексно їх враховувати для забезпечення гнучкої, адаптивної підтримки.
Невизначена втрата	переживання втрати в стані, коли немає конкретної інформації про те, що сталося з близькою людиною. Невизначену втрату часто переживають рідні зниклих безвісти, ветеранів і ветеранок у полоні.
Нормативно-правова база	документи, що встановлюють правила, принципи, характеристики різних видів діяльності та їх результатів.
Одноразова грошова допомога	фінансова державна підтримка, яка виплачується ветерану чи ветеранці після завершення служби або його рідним у випадку зникнення безвісти або загибелі.
Опіка	форма захисту прав людини, яка через певні причини, зокрема вік чи стан здоров'я, не може реалізовувати свої права та представляти інтереси. Опікун/ка приймає рішення про лікування, навчання, розпорядження майном, побут людини, яка перебуває під його/її опікою.
Особисте розпорядження	окремий інструмент волевиявлення ветерана/ки. На відміну від заповіту, воно стосується не всього майна, а лише певних видів виплат: одноразової грошової допомоги в разі загибелі та грошового забезпечення на випадок полону або зникнення безвісти.
Пенсійне забезпечення	система фінансування, яка покликана забезпечити громадян/ок регулярними виплатами після досягнення певного віку, втрати працездатності або в разі втрати годувальника.

Підтримка	дії, спрямовані на сприяння добробуту, покращення якості життя конкретних людей або соціальних груп.
Піклування	захист особистих прав та інтересів людей, які не можуть самотійно про них дбати і потребують підтримки. У контексті ветеранської політики піклування означає забезпечення фізичного, психологічного, соціального та матеріального добробуту ветеранів, ветеранок та членів їхніх родин. Піклувальник/ця — людина, яка підтримує, допомагає з реабілітацією та доглядає за ветераном чи ветеранкою, зокрема в разі хронічного захворювання чи необхідності довготривалого догляду.
Пільги	спеціальні права, гарантії, переваги або знижки, які надає держава громадянам та громадянкам для покращення матеріального становища, добробуту, умов і якості життя та підтримки.
Портрет аудиторії	опис характеристик групи людей, на яких спрямована політика, програми чи ініціативи. До нього входять основні параметри, як-от: вік, стать, стан здоров'я, соціальні умови, місце проживання, професійний статус, рівень освіти, досвід чи потреби, пов'язані з конкретною сферою політики.
Послуга	конкретна дія або комплекс дій, які держава через органи влади, установи або уповноважені організації надає громадянам для задоволення їхніх потреб або розв'язання життєвих ситуацій.
Потреба	необхідність у тому, що забезпечує комфортне й безпечне життя та високий рівень добробуту.
Превентивність	підхід, коли основою під час розроблення інструментів підтримки є зосередження уваги на ранньому виявленні ризиків для добробуту ветеранів, ветеранок та членів їхніх сімей, а також на запобіганні негативним тенденціям у їхньому житті.
Психологічна підтримка	комплекс методів і підходів, які допомагають людині покращити свій емоційний стан, сприяють її саморозвитку, стресостійкості та адаптації до змін.

Реабілітація	система заходів, спрямованих на відновлення фізичного та психічного здоров'я людини.
Середовище реалізації державної політики	правова, організаційна та інфраструктурна площина застосування положень та норм політики, у якій перебувають ветерани та їхні рідні після участі в бойових діях: військова служба, резерв / запас або цивільне життя. Середовище визначає можливості та обмеження державної підтримки, а також інституції, відповідальні за її реалізацію.
Сім'я (родина)	люди, об'єднані спільним досвідом і відповідальністю одне перед одним, які перебувають у близьких, приватних стосунках. Сімейні стосунки можуть ґрунтуватися на кровному спорідненні, свідомому виборі, спільному побуті, фінансових та емоційних взаєминах.
Стосунки (взаємини)	взаємозв'язки між людьми, які формуються на основі емоційних, соціальних, сімейних чи інших взаємодій.
Ступінь споріднення	поняття, яке встановлює близькість родинних зв'язків і визначається кількістю поколінь, які розділяють родичів між собою. Кожне покоління вважається одним ступенем: наприклад, між батьком / матір'ю і дитиною — один ступінь, між бабусею / дідусем та онуком/ою — два.
Субсидії	фінансова підтримка від держави, яка надається для покриття частини витрат на житлово-комунальні послуги, медичне обслуговування, освітні та інші соціальні потреби.
Стан	динамічне, змінне становище людини, яке може тривати певний час, припинятися або повторюватися. Він залежить від досвіду людини та впливає на її потреби, однак є тимчасовим або потенційно змінним. Стан може супроводжувати статус, але не визначає його, та потребує ситуативної реакції з боку системи підтримки.
Статус	стійке, юридично визнане становище людини, яке визначає її соціальні права та гарантії, обов'язки та доступ до підтримки. Він залежить від досвіду, є відносно постійним, тривалим у часі, має позитивний вплив на людину, чіткі критерії та зазвичай не змінюється без офіційного рішення або нових обставин.

Стейкхолдери	усі зацікавлені сторони, які беруть участь у розробленні впровадженні, фінансуванні, оцінюванні та підтримці заходів, спрямованих на забезпечення прав, інтересів і потреб цільової аудиторії державної політики. До них належать відповідальне Міністерство, інші органи державної влади, громадський сектор, громади, міжнародні донори та організації, бізнес.
Сфера ветеранських справ	сукупність справ, дій, питань, пов'язаних із захистом прав ветеранів, ветеранок, членів їхніх сімей, наданням послуг і підтримки, що керується державною стратегією ветеранської політики.
Утримання	забезпечення людини засобами для життя коштом іншої людини, установи чи держави. Утриманці — ті, хто перебувають на утриманні та не мають достатніх власних доходів (діти, особи з інвалідністю, непрацездатні батьки).
Цивільне життя	одне із середовищ, у якому перебуває ветеран/ка та члени його чи її родини, поза військовою службою та участю в бойових діях.
Цивільне (реєстроване) партнерство	юридично оформлений союз партнерів/ок, які фактично ведуть спільне життя, але без укладання шлюбу. Станом на 2025 рік цивільні партнерства в Україні залишаються юридично не врегульованими.
Цільова аудиторія	група людей, на яку спрямована і для якої призначена певна діяльність, ініціативи, програми, політики.
Шлях ветеранів і ветеранок	дослідження Ветеран Хабу про досвід українських ветеранів та ветеранок АТО/ООС, на основі якого сформована мапа шляху ветеранів та ветеранок.
Шлях коханих воїнів	дослідження Ветеран Хабу про досвід, потреби, етапи, виклики, труднощі та зміни в житті дружин / партнерок військовослужбовців та ветеранів російсько-української війни. Результати дослідження команда візуалізувала за допомогою мапи.
Шлях сім'ї (родини)	життєві обставини, у яких опиняється родина внаслідок особливостей служби, обставин звільнення та подальшої траєкторії подій: повернення до цивільного життя, поранення, зникнення безвісти, полон, загибель.

Список скорочень

АТО/ООС	Антитерористична операція та Операція об'єднаних сил
ВЛК	військово-лікарська комісія
ВПО	внутрішньо переміщені особи
ГО	громадська організація
ЕСОЗ	електронна система охорони здоров'я
ЄРДР	Єдиний реєстр досудових розслідувань
ЄСВ	єдиний соціальний внесок
ЖКП	житлово-комунальні послуги
ЗВО	заклад вищої освіти
ЗНО	зовнішнє незалежне оцінювання
ЗСУ	Збройні Сили України
Кабмін (КМУ)	Кабінет Міністрів України
КЗпП	Кодекс законів про працю України
ЛГБТКІ+	люди, які ідентифікують себе як лесбійки, геї, бісексуальні, трансгендерні, асексуальні, пансексуальні та інтерсекс-персони, квірні і небінарні люди, а також люди з іншими сексуальними орієнтаціями, або такі люди, сексуальна орієнтація чи гендерна ідентичність яких є невизначеними (ЛГБТ)
МВС	Міністерство внутрішніх справ України
Мінветеранів	Міністерство у справах ветеранів
Мінсоцполітики	Міністерство соціальної політики
МКЧХ	Міжнародний Комітет Червоного Хреста
МОУ	Міністерство оборони України

МСЕК	медико-соціальна експертна комісія
НІБ	Національне інформаційне бюро
НМТ	Національний мультипредметний тест
ООН	Організація Об'єднаних Націй
ПТСР	посттравматичний стресовий розлад
РАЦС	орган реєстрації актів цивільного стану
рф	російська федерація
СБУ	Служба безпеки України
ТЦК та СП	територіальний центр комплектування та соціальної підтримки

РОЗДІЛ 1

Проблематика та історична довідка

Анотація

У першому розділі концепції ми зосереджуємося на проблематиці державної підтримки сімей ветеранів і ветеранок та простежуємо історичний розвиток підходів до неї.

Ми розглядаємо:

- сучасні виклики, з якими стикаються родини воїнів/ок і ветеранів/ок, зокрема у контексті повномасштабної війни;
- поточний стан та виклики у формуванні державної політики щодо сімей ветеранів і ветеранок;
- історичну тяглість радянських підходів політики, які визначали роль сім'ї як другорядної та залежної від статусу ветерана;
- необхідність нової рамки ветеранської політики, що має ґрунтуватися на визнанні окремого унікального досвіду родин.

Вступ

Повномасштабна війна росії не лише загострила виклики для системи підтримки воїнів/ок та ветеранів/ок, а й висвітлила недостатню увагу до тих, хто проходить війну і будуватиме життя після неї поруч із ними — партнерів/ок, батьків, дітей, родин загиблих, зниклих безвісти, поранених. Дотепер в Україні немає цілісного бачення щодо досвіду та підтримки сімей військових та ветеранів. Ба більше, сім'ї воїнів/ок не є самостійними суб'єктами державної політики з власними потребами і шляхом, а радше автоматично сприймаються як виконавці цієї політики.

Цей розділ покликаний окреслити основні проблеми, з якими стикаються родини ветеранів і ветеранок у сучасній Україні, простежити історичну тяглість підходів до їхньої підтримки: від радянських шаблонів до новітніх спроб реформування — та вказати на ключові та необхідні структурні зміни в державній системі. Питання визнання, доступу до допомоги, правового статусу, координації інституцій утворює складне середовище, у якому сім'ї не мають залишатися сам на сам зі своїми викликами.

Проблематика державної підтримки сімей ветеранів і ветеранок

Понад мільйон українських воїнів і воїнок² щодня боронять країну у війні з росією та гарантують безпеку держави й збереження її суверенітету, проходять власний шлях та здобувають військовий і бойовий досвід. Поруч із ними є кохані, рідні та близькі, які підтримують їх у різних життєвих обставинах, самі перебуваючи під впливом ризиків та постійної загрози — як життю своїх рідних, так і власному, в умовах війни на території своєї країни.

Під час служби та після повернення нерідко саме сім'ї беруть на себе нові обов'язки: забезпечують родину, стають координаторами, комунікаторами, піклувальниками. Водночас **вони проходять власний шлях та мають власні потреби**³.

Траєкторія їхнього шляху та добробут може змінюватися залежно від подій у житті військовослужбовця/иці: поранення, полону, зникнення безвісти, загибелі, повернення зі служби в різні середовища: цивільне життя, резерв / запас, на військову службу. Ці обставини також можуть мати різний вплив на життя сімей, а переживання — суттєво впливати на їхнє психічне та фізичне здоров'я, здатність вести побут, працювати, виконувати повсякденні обов'язки та планувати майбутнє⁴.

Близькі можуть потребувати окремого соціального захисту держави, до прикладу: психологічної підтримки, доступу до медичних послуг, фінансових гарантій. Для них державна

² Шендеровський, Н. (2025, 16 січня). «Зовсім інша цифра»: у ЗСУ розповіли про реальну кількість військових на фронті. УНІАН. unian.ua/war/skilki-lyudey-voyuye-v-ukrajini-u-zsu-rozpovili-pro-realnu-kilkist-viyskovih-na-fronti-12885759.html

³ Ветеран Хаб. (2024). Шлях коханої воїна. kohani.veteranhub.com.ua/wp-content/uploads/2025/10/shliah-kohanoi-voina.pdf

⁴ Segal, M. W., Lane, M. D., & Fisher, A. G. (2015). Conceptual Model of Military Career and Family Life Course Events, Intersections, and Effects on Well-Being. *Military Behavioral Health*, 3 (2). P. 95–107. doi.org/10.1080/21635781.2015.1009212

підтримка також є важливим виявом визнання та поваги до їхнього шляху, переживань і викликів.

Потрібно враховувати, що навіть у країнах із тривалішою історією побудови ветеранської політики системна підтримка сімей почала формуватися порівняно нещодавно⁵. **Лише в останні десятиліття з'явилися комплексні підходи до визнання сімей як окремого суб'єкта політики.** Це свідчить про загальну складність і тривалість інституційного усвідомлення ролі близьких.

Розглядаючи участь сімей у політиці, важливо розрізнати кілька ролей. Ми виходимо з того, що сім'ї ветеранів/ок є об'єктами політики, тобто тими, на кого спрямовані державні заходи, програмна й правова підтримка, а також бенефіціарами, які безпосередньо отримують вигоди чи послуги від реалізації політики, наприклад: психологічну підтримку, гарантії та виплати, доступ до медичних послуг. Натомість суб'єктами політики в цій сфері є насамперед держава та її інституції, які ініціюють, формують і реалізують. А також стейкхолдери⁶ — усі сторони, що мають інтерес у цій політиці або можуть впливати на неї: від державних органів, міжнародних партнерів і громадських організацій до самих ветеранів і родин, які можуть і мають ставати активними учасниками процесів ухвалення рішень.

В Україні так само протягом тривалого часу держава не розглядала сімей і близьких ветеранів/ок окремим суб'єктом політики. Сім'я була ідентифікована в законодавстві частково, нерівномірно та непослідовно, а її підтримка залежала від статусу ветерана чи ветеранки. Роль близьких ветеранів/ок визначали без єдиного цілісного і логічного підходу, що довгий час робило їх «невидимими» для системи державної підтримки.

⁵ Докладніше про міжнародні підходи у визначенні та підтримці сімей ветеранів і ветеранок розповідаємо [в розділі 4 Портрет аудиторії](#).

⁶ Докладніше про вплив та ролі всіх зацікавлених сторін у ветеранській політиці розповідаємо [в розділі 10 Мапа стейкхолдерів](#).

У 2024 році Уряд затвердив державну Стратегію ветеранської політики до 2030 року⁷, у якій сім'ї ветеранів/ок уже визнані суб'єктами ветеранської політики. **Однак для реформування та розроблення ефективної державної політики щодо сімей важливо враховувати поточні виклики:**

1. Відсутність даних про сім'ї ветеранів і ветеранок

Наразі в Україні немає системного збору та аналізу даних про життєвий досвід, добробут та потреби родин воїнів і воїнок: держава не має цілісних та актуальних даних про кількість цих людей, їхні ролі, демографію, виклики та зміни потреб з плином часу, а також обставин, які трапляються під час і після служби, зокрема внаслідок поранення, полону, зникнення безвісти або втрати рідних.

Брак даних призводить до того, що потреби й виклики родин залишаються поза увагою державних інституцій, не враховуються у формуванні політик і не відображаються в практичних механізмах підтримки. Відсутність системи моніторингу та методології збору потреб у динаміці також призводить до того, що програми підтримки часто формуються без урахування реальних потреб сімей.

Доступні на сьогодні дані є фрагментарними, їх збирають переважно громадські організації в межах окремих ініціатив. Більшість таких досліджень з'явилася вже після початку повномасштабного вторгнення, коли потреба у фокусі на сім'ї воїнів та воїнок стала ще відчутнішою. **Нижче наводимо ключові дослідження щодо потреб та досвіду членів сімей.**

⁷ Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Стратегії ветеранської політики на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2024–2027 роках» № 1209-р (2024, 29 листопада). zakon.rada.gov.ua/laws/show/11209-2024-p#Text

1	«Шлях коханої воїна»⁸ (2023, Ветеран Хаб)
Аналіз потреб дружин і партнерок військовослужбовців показав, що партнерки військових часто залишаються без системної емоційної підтримки, водночас мають витримувати подвійне навантаження — піклуватися про себе та дітей, утримувати дім, працювати та водночас підтримувати воїна/ку морально.	
2	Дослідження досвіду та потреб родин зниклих безвісти військових⁹ (2024, правозахисна організація «Юридична сотня» та аналітичний центр «Cedos»)
Дослідження показало, що родини безвісти зниклих воїнів і воїнок живуть у ситуації глибокої невизначеності, в емоційно складному стані та стикаються з необхідністю самостійно дізнаватися про специфіку пошуку зниклих безвісти та юридичні аспекти, пов'язані з оформленням документів та отриманням виплат, а також не отримують потрібної їм соціальної та психологічної допомоги.	
3	Дослідження досвіду та потреб близьких загиблих військових¹⁰ (2024, Cedos та ГО «Жіночий ветеранський рух»)
Дослідницька команда виявила, що близькі загиблих потребують не лише компенсацій, а й визнання, підтримки під час втрати, довготривалої роботи з пам'яттю на рівні громад, ритуалів, символічного простору, а також детальної інформації та алгоритмів під час усіх етапів їхнього шляху.	
4	За лаштунками турботи: близькі ветеранів та доглядова праця¹¹ (2024, правозахисний центр «Принцип»)
Команда проаналізувала проблеми та виклики близьких, які дбають про поранених військових, та звернула увагу на те, що близькі фактично виконують	

⁸ Ветеран Хаб. (2023). Шлях коханої воїна.
drive.google.com/file/d/1wSwEoA5zSMZ60L2AziXsZpy70uuue1Xi/view

⁹ Юридична сотня, Cedos. (2024). Дослідження досвіду та потреб родин зниклих безвісти військових. cedos.org.ua/researches/doslidzhennya-dosvidu-ta-potreb-rodyn-znyklyh-bezvisty-vijskovykh

¹⁰ Cedos. (2024). Дослідження досвіду та потреб близьких загиблих військових. cedos.org.ua/researches/doslidzhennya-dosvidu-ta-potreb-blyzkyh-zagyblyh-vijskovykh

¹¹ Принцип. (2024). За лаштунками турботи: близькі ветеранів та доглядова праця. pryncyp.org/analytics/za-lashtunkamy-turboty-blyzki-veteraniv-ta-doglyadova-praczya

роль медичних чи соціальних працівників без відповідного навчання, ресурсів і підтримки з боку системи — як моральної, так і матеріальної.

5

Від поранення до повернення: Етнографічне дослідження шляху ветеранів та їхніх близьких (2023, правозахисний центр «Принцип»)¹²

Дослідницька команда збирала свідчення ветеранів/ок та членів їхніх родин про проходження ВЛК та МСЕК у режимі реального часу — респонденти ділилися своїми враженнями через месенджери. Це дало змогу отримати інсайти для подальшого вдосконалення роботи комісій, а також створити простір, де воїни/ки та їхні близькі могли висловитися.

Завдяки цим роботам розуміння досвіду сімей та близьких воїнів і воїнок поглибилося, однак вони дають лише часткове усвідомлення ситуацій, що стосуються конкретних підгруп або окремих вимірів життя родин. Комплексної картини наразі немає: цілісні та репрезентативні дані не збирались та не збираються. Залишається значна прогалина в інформації про різні аспекти життя сімей (економічне становище, стан фізичного та психічного здоров'я, догляд і навантаження на родину, досвід втрати та горювання, взаємодія з державою, життя в громаді), з урахуванням типу досвіду (служба, поранення, полон, загибель, зникнення безвісти).

2. Фокус на формальному статусі, а не реальному досвіді

В українській системі соціального захисту довгий час домінував категоріальний підхід, коли ключовим критерієм для надання підтримки є формальний статус людини, а не життєвий досвід і актуальні потреби. Такий підхід дає змогу державі впорядковувати підтримку за адміністративною логікою, проте не відображає складності реального життєвого досвіду людини.

¹² Принцип. (2023). Від поранення до повернення: Етнографічне дослідження шляху ветеранів та їхніх близьких. pryncyp.org/analytics/vid-poranennya-do-povernennya-etnografichne-doslidzhennya-shlyahu-veteraniv-ta-yihnih-blyzkyh

Унаслідок цього бенефіціари постають для держави не як цілісні особистості в конкретному контексті, а як сума розрізнених статусів. Така фрагментація створює низку системних ризиків.

■ **Неузгодженість між програмами підтримки**

Люди з кількома статусами часто змушені одночасно взаємодіяти з кількома програмами, які не координуються між собою.

Унаслідок цього послуги дублюються або суперечать одна одній, а частина потреб залишається поза увагою, зокрема ті, що лежать на перетині кількох ролей, наприклад, юридичний супровід, емоційна підтримка, допомога в догляді за дитиною.

■ **Нерівномірність доступу до підтримки**

Людина має самотійно «збирати» необхідну підтримку з кількох джерел, що ускладнює навігацію системою, дискримінує тих, хто не має доступу до інформації або адміністративного ресурсу, та перетворює підтримку на випадковий привілей, а не системне право.

■ **Ігнорування динаміки життєвих обставин**

Формальний статус людини є статичним, тоді як життєві обставини — змінні. Людина може втратити статус, наприклад, ВПО, але зберігати вразливість — житлову, фінансову, емоційну. Проте система не фіксує таких змін, оскільки орієнтована не на моніторинг актуального стану, а лише на наявність документального підтвердження статусу.

Ігнорується також взаємодія і накладення кількох статусів і досвідів: людина може належати до сім'ї ветерана/ки, а також мати досвід внутрішнього переміщення, виховувати дітей та доглядати за близькими з інвалідністю, здобувати освіту, втратити або шукати роботу. Таке перетинання статусів часто посилює вразливість, але не відображається в логіці соціальної підтримки, яка здебільшого розглядає кожен статус окремо й не враховує їхню кумулятивну дію.

3. Відсутність координації від держави та міжвідомчої взаємодії

Системна відсутність узгодженої координації на рівні держави та міжвідомчої взаємодії є однією з причин фрагментованості та нерівності в наданні підтримки родинам ветеранів і ветеранок. Унаслідок цього значна частина важливих рішень ухвалюється несистемно, із затримками, або повністю перекладається на родини.

■ Адміністративне перенавантаження родин

Фактично сім'ї виконують функції, які держава мала б забезпечити інституційно. Вони самотійно організовують підтримку ветеранів і ветеранок, збирають численні довідки, координують процеси між відомствами, ініціюють запити та відстежують виконання зобов'язань держави. Така ситуація не лише є формою адміністративного перенавантаження, а й може створювати додатковий емоційний тиск на родини, які одночасно переживають кризу, втрату чи травму.

■ Фрагментованість доступу до прав і послуг

Через неузгодженість дій між державними органами та відсутність чіткої комунікації доступ до прав, пільг і соціальної підтримки часто залежить не від норм права, а від випадкових обставин. Багато рішень на рівні родин ухвалюються не відповідно до закону, а на основі неформального або випадкового доступу до інформації — через знайомих, соцмережі, підтримку громадських організацій або поради інших родин. Це спричиняє нерівність: деякі родини можуть отримувати підтримку завдяки особистим зв'язкам або випадковому збігу обставин, інші ж залишаються без гарантій та компенсацій, навіть якщо мають таке саме право на підтримку.

Також в окремих випадках рішення ухвалюються на емоційному рівні всередині сім'ї та залежать від стосунків між членами родини. Відсутність чіткого зовнішнього регламенту, координації та супроводу може призводити до конфліктів усередині родини

або до самостійного визначення «справедливого» сценарію поведінки, який не завжди враховує інтереси всіх сторін.

■ Недостатній доступ до інформації

Окремою проблемою є відсутність доступу до перевіреної та своєчасної інформації про статус військовослужбовця чи військовослужбовиці. До прикладу, рідні часто дізнаються про поранення, потрапляння в полон, зникнення безвісти або загибель із запізненням або через неофіційні канали. Також не врегульоване право дітей на інформацію: родичі можуть приховувати правду, оскільки не мають рекомендацій щодо інформування та належної підтримки в таких ситуаціях.

■ Міжвідомча роз'єднаність

Відсутність єдиного відповідального органу ускладнює міжвідомчу взаємодію. Часто родини змушені комунікувати одночасно з кількома інституціями, які непов'язані між собою та не мають узгоджених протоколів взаємодії. До прикладу, родини полонених і зниклих безвісти опиняються між двома відомствами: формально вони підпорядковуються Міністерству у справах ветеранів України, але фактично питання, що стосуються їхнього становища, залишаються в компетенції Міністерства оборони України. Це створює невизначеність щодо точок звернення та отримання підтримки.

Розв'язання цих викликів потребує комплексної трансформації системи. На рівні державної політики необхідно призначити єдиний відповідальний орган за координацію всіх процесів, пов'язаних із родинами ветеранів/ок, та інституційний супровід їхніх сімей — Міністерство у справах ветеранів. Також важливо розробити державні стандарти інформування та налагодити ефективну міжвідомчу взаємодію із чітко розподіленою відповідальністю і звітністю кожної установи, аби забезпечувати ефективну, зрозумілу та своєчасну підтримку родин та близьких воїнів і воїнок.

Історична довідка

Поточна ситуація — наслідок сформованої системи, яку тривалий час не переглядали. Ми перебуваємо в моменті, коли чинні механізми вже не відповідають реальному стану справ.

XX століття

На кінець Другої світової війни в 1945 році в колишньому СРСР налічувалося понад 25 мільйонів людей, які отримали суспільний статус «героїв-фронтовиків»¹³. До цієї групи належали лише ветерани, які воювали в радянській армії.

Після завершення Другої світової війни радянський режим надав їм обмежену кількість пільг, які переважно стосувалися працевлаштування та базових матеріальних компенсацій¹⁴.

Проте вже в 1948 році більшість із них скасували. Ветерани з інвалідністю мали невеликі пенсії, які, проте, значно варіювали залежно від звання та місця проживання. Щоб їх отримати, необхідно було щороку підтверджувати інвалідність на спеціальній медичній комісії.

У такій системі сім'ї ветеранів і ветеранок Другої світової війни не мали жодного офіційного статусу чи державних гарантій. Хоча через відсутність державної політики та підтримки саме вони брали на себе всю турботу про рідних: від отримання пільг і пошуку медичної допомоги до безпосереднього догляду, реабілітації чи психологічної підтримки.

Радянська пропаганда активно закріплювала образ жінки як «берегині», яка мусить забезпечити повернення ветерана до «нормального життя». Вона мала відповідати за його фізичне

¹³ Edele, M. (2017, 27 January). Soviet Veterans as an Entitlement Group, 1945–1955. *Slavic Review*, 65 (1), 111–137. P. 120. doi.org/10.2307/4148525

¹⁴ Указ «О льготах и преимуществах, предоставляемых награждённым орденами и медалями СССР». (1947, 10 сентября). Сборник законов СССР и указов Президиума Верховного Совета СССР. 1938 г. — июль 1956 г. / под ред. к. ю. н. Мандельштам Ю. Государственное издательство юридической литературы, 1956. — С. 300–301.

та психологічне відновлення, адаптацію в суспільстві. Така модель перекладала відповідальність з держави, давала змогу економити бюджет, мінімізувати соціальні програми та водночас утримувати контроль над родиною як «соціальним осередком радянської моралі».

Якщо ж ветеран втрачав сім'ю або не мав її, то залишався без будь-якої допомоги та підтримки. Ветеранки, своєю чергою, стикалися з подвійною дискримінацією: їхня участь у бойових діях часто замовчувалася, а від них очікували повернення до традиційних жіночих ролей без визнання їхнього бойового досвіду¹⁵.

У тексті Закону СРСР «Про пенсійне забезпечення громадян у СРСР» 1990 року¹⁶ словосполучення «сім'ї ветеранів» узагалі не фігурує. Натомість у ньому є такі категорії:

- сім'ї тих, хто втратив годувальника;
- сім'ї, у яких годувальник отримав інвалідність.

Отже, цей закон не визнавав смерть / загибель на службі чи фронті як підставу для окремих соціальних гарантій, і всі випадки розглядалися як втрата годувальника — без надбавок, компенсацій чи особливого статусу.

У Законі СРСР «Про пенсійне забезпечення військовослужбовців» 1990 року вже згадані поняття «сім'ї військовослужбовців» і державна підтримка для них. Однак його реалізація ускладнювалася механізмом поєднання спеціального і загального законодавства в СРСР¹⁷, коли закон гарантував сім'ям пенсійну

¹⁵ Суховерська, І. І. (2017). Образ жінки в роки Другої світової війни у сучасній російській історіографії. Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету, (49). istznu.org/index.php/journal/article/download/301/285

¹⁶ Закон СССР «О пенсионном обеспечении граждан в СССР» (1990). economics.kiev.ua/download/ZakonySSSR/data01/tex10907.htm

¹⁷ У СРСР, як і в багатьох сучасних правових системах, діяло загальне та спеціальне законодавство — два рівні правового регулювання, які формально не конфліктують, але створюють ієрархію пріоритетів і винятків. До загального законодавства належали нормативно-правові акти, які регулювали права та обов'язки для всіх громадян, а до спеціального — нормативно-правові акти, що регулювали їх для окремих соціальних категорій.

виплату у випадку загибелі чи смерті військовослужбовця, однак вона мала встановлюватися відповідно до Закону СРСР «Про пенсійне забезпечення громадян в СРСР». Це означає, що, попри задекларований захист, на практиці пріоритет залишався за загальними нормами і родина мала підтвердити факт втрати військового в статусі годувальника, щоб отримати мінімальні соціальні гарантії.

Обидва закони — загальний і спеціальний — були ухвалені майже одночасно, проте залишалися неузгодженими між собою. Це завадило створити чіткий механізм соціального захисту для сімей військовослужбовців і військовослужбовиць, особливо в разі загибелі чи інвалідності, пов'язаної зі службою.

Оскільки сімей не визнавали окремо, то часто вони користувалися нечисленними загальними пільгами ветерана, до яких держава обмежувала доступ через різні бюрократичні механізми. Так, часто доводилося впродовж років добиватися визнання статусу ветерана, отримання медичної допомоги або соціального забезпечення. Нерідко єдиною підтримкою ветеранам і ветеранкам Другої світової війни в радянській державі були горизонтальні зв'язки між самими військовими та їхніми сім'ями, які могли переростати в неформальні спільноти взаємодопомоги.

У часи СРСР, зокрема під час Другої світової війни, збройну боротьбу вели також представники й представниці ОУН (Організації українських націоналістів) та УПА (Української повстанської армії). Оскільки їхньою метою була незалежність України, СРСР не визнавав цю групу ветеранів і ветеранок, а отже, і їхніх родин.

1945	Завершення Другої світової війни, у СРСР понад 25 млн людей отримали статус «героїв-фронтовиків»
1948	Скасування більшості пільг для ветеранів

1990

Закон «Про пенсійне забезпечення громадян у СРСР» — поняття «сім'ї ветеранів» відсутнє, є лише «сім'ї, що втратили годувальника» або «сім'ї, у яких годувальник має інвалідність».

Водночас закон вводить поняття «сім'ї військовослужбовців», але на практиці їхня підтримка обмежується загальними нормами

XXI століття

Після здобуття незалежності Україна почала формувати власну політику щодо ветеранів і ветеранок, однак довгий час вона була фрагментарною та не завжди враховувала потреби ветеранів і ветеранок та їхніх сімей.

Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»¹⁸, ухвалений у 1993 році, ґрунтувався на аналогічному радянському законі й наслідував радянські підходи, попри кардинально новий соціальний і військовий контекст, що склався після розпаду СРСР: зміни в соціальній структурі суспільства, початок участі України в миротворчих місіях, трансформації армії.

У цьому законі вже фігурували сім'ї воїнів/ок, однак вони не були виділені окремими бенефіціарами, а їхні права та пільги залежали від статусу основного суб'єкта — захисника/ці чи загиблого (померлого) захисника/ці.

Так, до прикладу, члени сімей загиблих воїнів отримали відповідний статус та мали право на низку пільг, наприклад, безоплатне користування комунальними послугами, першочергове забезпечення санаторно-курортним лікуванням, медичне обслуговування. Однак ця підтримка надавалася не з урахуванням потреб сім'ї, а лише з прив'язкою до статусу загиблого учасника

¹⁸ Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» № 3551-XII (1993). zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#Text

бойових дій, а сім'я не визнавалася самотійним суб'єктом права на підтримку.

У 1991 році в Україні ухвалили Закон «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей»¹⁹. Після 1999 року до нього неодноразово вносили зміни, якими деталізували права членів сімей, зокрема щодо соціального захисту, забезпечення житлом і збереження роботи. Однак вона все одно залежала від статусу військовослужбовця або військовослужбовиці.

Після початку російсько-української війни у 2014 році питання підтримки ветеранів, ветеранок та їхніх родин в Україні актуалізувалося. Однак першочергово основні зусилля держави були спрямовані на військовослужбовців/иць і лише згодом — ветеранів/ок. Сім'ї воїнів та воїнок натомість продовжували виконувати роль основного інституту догляду та соціалізації, часто без належної підтримки. Партнери та партнерки ветеранів і ветеранок, їхні найближчі родичі часто мали самотійно шукати можливості реабілітації, доступу до медичних та соціальних послуг, юридичного захисту, а також підтримувати емоційно без спеціальної підготовки чи допомоги від держави²⁰.

Реалізацію державної ветеранської політики з 2014 до 2018 років здійснювала Державна служба України у справах ветеранів²¹. Цей орган влади координував Кабінет Міністрів України через Міністерство соціальної політики. І лише в грудні 2018 року утворилося та почало працювати окреме Міністерство у справах ветеранів.

¹⁹ Закон України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» № 2011-XII (1991, 20 грудня). zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text

²⁰ Дослідження ГО «Правозахисний центр для військовослужбовців «Принцип» «Реабілітація українських військових та ветеранів: досвід долання несистемності», презентоване в грудні 2024 року, показує, що у 24 % випадків пошуком медичного закладу для проходження реабілітації в разі потреби переведення між закладами займалися члени сім'ї ветерана чи ветеранки. Також у 12 % випадків близькі та знайомі ветеранів і ветеранок брали на себе забезпечення медичного догляду за ними через те, що медичний персонал цим не займався (2 %), медичного персоналу було недостатньо та/або медперсонал не міг забезпечити необхідний обсяг послуг (10 %). pryncyp.org/analytics/rehabilitation

²¹ Кабінет Міністрів України (2014, 10 вересня). Постанова № 416 «Деякі питання Державної служби України у справах ветеранів війни та учасників антитерористичної операції». zakon.rada.gov.ua/laws/show/416-2014-n#Text

Тоді Кабінет Міністрів України ухвалив положення про діяльність цього міністерства²², яке закріплювало функцію Мінветеранів щодо формування та реалізації державної політики у сфері соціального захисту ветеранів/ок та їхніх сімей. Однак уже у вересні 2019 року його об'єднали з Міністерством з питань тимчасово окупованих територій і внутрішньо переміщених осіб України, створивши єдине Міністерство у справах ветеранів, тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб.

Унаслідок цього його функції і завдання розширилися: крім підтримки ветеранів та їхніх сімей, міністерство також почало займатися внутрішньо переміщеними людьми, жителями тимчасово окупованих територій, а також питаннями розбудови миру, відновлення та розвитку Донецької і Луганської областей.

У березні 2020 року об'єднання міністерств скасували і Міністерство у справах ветеранів повернулося до виконання завдань у сфері державної політики щодо ветеранів/ок та їхніх родин. З 2018 до 2025 року змінилося п'ять керівників та керівниць Міністерства у справах ветеранів, серед яких були як міністри та міністерки, так і виконувачі обов'язків. Також його робота довгий час не була скоординована з іншими центральними органами виконавчої влади.

У відповідь на інституційні виклики сфери ветеранських справ з 2014 року в Україні тривала розбудова громадянського суспільства та створювалися громадські і благодійні організації. Вони підсилювали державу, напрацьовували рішення, надавали підтримку та частково закривали не забезпечені державою потреби різних груп населення. Саме вони надавали підтримку не лише ветеранам і ветеранкам, але і їхнім родинам — від психосоціального супроводу до правової допомоги.

Також громадські організації концептуалізували сім'ю не як другорядну допоміжну ланку в процесі адаптації ветерана/ки, а як окремого і самостійного суб'єкта політики — носія унікального

²² Кабінет Міністрів України (2018, 27 грудня). Постанова № 1175 «Положення про Міністерство у справах ветеранів України». mva.gov.ua/polozhennya-pro-ministerstvo-u-spravah-veteraniv-ukraini

досвіду, який зазнає впливу та потребує цілеспрямованої, довготривалої підтримки. Через дослідження, адвокацію та кампанії громадського сектору почалися публічні обговорення про досвіди, виклики й потреби партнерів і партнерок, батьків і дітей військових, ветеранів та ветеранок.

У 2023 році п'ять експертних громадських організацій²³ зі сфери ветеранських справ, зокрема автори цього документа, об'єдналися у коаліцію та розробили власну **Концепцію політики щодо ветеранів та їхніх сімей**²⁴, яку презентували 31 жовтня 2023 року. Уже в серпні 2024 року коаліція підписала меморандум та почала співпрацю з Міністерством у справах ветеранів. Першим кроком спільної роботи стала нова **Стратегія ветеранської політики на період до 2030 року**, яку схвалив Кабінет Міністрів України 29 листопада 2024 року²⁵. У її основі — перша концепція державної політики від коаліції.

Важливою зміною, яка відбулася завдяки затвердженню Стратегії, стало також те, що члени сімей ветеранів і ветеранок у ній визнані окремими суб'єктами ветеранської політики. Визнання суб'єктності — перший крок для подальшого розроблення та впровадження законодавчої бази, що буде гарантією та підставою для підтримки сімей ветеранів і ветеранок. Однак попри розроблення та прийняття Стратегії, надалі важливо доопрацювати та вдосконалити механізми втілення державної політики.

Сьогоднішні умови вимагають нового підходу до ветеранської політики, який враховуватиме потреби і виклики не лише ветеранів і ветеранок, але і їхніх родин. Це означає розширення законодавчого визначення поняття «**сім'я ветерана**», розроблення

²³ Громадські організації Ветеран Хаб, Принцип, Юридична сотня, Простір Можливостей, Жіночий ветеранський рух (Ветеранка).

²⁴ Ветеран Хаб, Принцип, Простір можливостей, Юридична сотня, Ветеранка. (2023). Концепція політики щодо ветеранів та їхніх сімей. veteranhub.com.ua/wp-content/uploads/2024/11/polityka-shchodo-veteraniv-ta-ikh-simey.pdf

²⁵ Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Стратегії ветеранської політики на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2024–2027 роках» № 1209-р (2024, 29 листопада). zakon.rada.gov.ua/laws/show/1209-2024-p#Text

спеціальних програм для членів сімей, створення механізмів соціальної та психологічної підтримки, що враховуватимуть реальний досвід і потреби.

1993	Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» вперше згадує сім'ї воїнів, але їхні права залежать від статусу захисника/ці чи загиблого (померлого) захисника/ці
1999	Закон України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» закріплює гарантії для членів сімей військовослужбовців
2014	Початок російсько-української війни. Державна політика зосереджена на військових, сім'ї залишаються без системної підтримки
2014–2018	Ветеранську політику реалізує Держслужба у справах ветеранів під координацією Мінсоцполітики
2018 (грудень)	Створення Міністерства у справах ветеранів України
2019	Міністерство об'єднують із МінТОТ — утворено єдине міністерство з розширеними повноваженнями
2020 (березень)	Об'єднання скасовано — відновлено самостійне Міністерство у справах ветеранів
2023 (31 жовтня)	Коаліція з п'яти громадських організацій презентує власну Концепцію політики щодо ветеранів та їхніх сімей
2024 (29 листопада)	Уряд затверджує нову Стратегію ветеранської політики до 2030 року, розроблену на основі концепції. Уперше сім'ї ветеранів визнані окремим суб'єктом політики

Висновки

1 Історичний аналіз і поточна оцінка державної політики щодо сімей ветеранів та ветеранок засвідчують системну відсутність послідовного підходу до їхньої підтримки. Як у радянській моделі, де відповідальність перекладалася на родину, так і в сучасних фрагментарних програмах, що залежать від формального статусу ветерана/ки, родини тривалий час залишалися «невидимими» для системи соціального захисту.

2 Сучасні виклики: довготривала війна та військова служба, зростання кількості загиблих, поранених, зниклих безвісти – вимагають переосмислення підходів. Родини ветеранів/ок переживають складні досвіди: беруть на себе нові ролі, стикаються з нестачею ресурсів, інформації, підтримки, часто самотійно забезпечуючи те, що мало б бути відповідальністю держави.

3 Недостатня координація між установами та відсутність актуальних даних про потреби родин ускладнює життя сімей. Утім, нові ініціативи громадянського суспільства, затвердження **Стратегії ветеранської політики** у 2024 році та визнання родин як суб'єктів створюють потенціал для системних змін.

4 Побудова дієвої політики має ґрунтуватися на визнанні унікального досвіду родин, орієнтації на реальні потреби, а не лише формальні статуси, а також інституційній відповідальності держави за повноцінну підтримку на всіх етапах. Такий підхід не лише справедливий, а й стратегічно важливий для стійкості суспільства та майбутньої обороноздатності країни.

РОЗДІЛ 2

**Мета
і принципи
державної
політики щодо
ветеранів,
ветеранок
і їхніх сімей**

Анотація

Другий розділ цієї концепції визначає ключові аспекти державної політики щодо ветеранів, ветеранок та їхніх сімей, її мету, принципи та підходи. Він формує ідейну основу для переосмислення ролі ветеранської політики для підтримки людей, які пройшли бойовий шлях, та їхніх рідних.

Основна мета політики:

Гідне визнання внеску ветеранів/ок та їхніх рідних, комплексна державна підтримка для відновлення їхнього добробуту, кроссекторна підтримка протягом усього життя.

Принципи політики:

- **Кроссекторальність** — рівний доступ ветеранів та їхніх сімей до державних послуг;
- **Людиноцентричність** — у пріоритеті людина, її права і свободи;
- **Превентивний та довготривалий підхід** до їхньої підтримки;
- **Реалістичність** — підтримка має надаватися з урахуванням реальних ресурсів держави;
- **Повага** — ветеранська політика має визнавати внесок ветеранів та їхніх сімей.

Вступ

Війна, що триває в Україні, докорінно змінила суспільний устрій і створила нові виклики для державної політики. Одним із ключових аспектів стало забезпечення високого рівня обороноздатності держави, підтримки ветеранів, ветеранок і їхніх сімей, що не лише відображає вдячність суспільства, а й сприяє загальній безпеці та стабільності країни.

Державна політика щодо ветеранів/ок та їхніх сімей має бути системною, комплексною та орієнтованою на довгострокову перспективу. Для створення й ефективного впровадження такої державної політики важливо чітко визначити її мету та зафіксувати принципи й підходи, що сформують ціннісну та концептуальну основу для подальших дій.

Під єдиною державною політикою ми розуміємо задекларований та описаний підхід держави до підтримки ветеранів/ок і їхніх сімей, який розкриває мету такої підтримки, її цільову аудиторію, засоби та механізми забезпечення, а також інструменти вимірювання ефективності.

Сьогодні базовим визначенням експертної спільноти є теза, що головна цінність держави — це люди. Тому, коли ми говоримо про наслідки завершення війни і перспективи відбудови країни та її модернізації, то насамперед маємо на увазі важливість відновлення людей та їхнього добробуту.

Комплексна та дієва політика має формуватися із залученням всіх зацікавлених сторін — держави, громадського сектору, бенефіціарів і громади. Водночас варто розуміти, що провідна роль у розробленні, координуванні та контролі за реалізацією такої політики має бути закріплена за однією визначеною інституцією, яка своєю чергою спрямовуватиме роботу всіх органів державної влади в межах державної політики щодо ветеранів, ветеранок та їхніх сімей.

Ефективна державна політика щодо ветеранів, ветеранок та їхніх сімей, на нашу думку, має базуватися на кількох основних засадах:

Визнання	Розуміння	Дії
унікального досвіду ветеранів/ок та їхніх родин і чітке визначення їхнього статусу	впливу досвіду ветеранів/ок і їхніх рідних на добробут та потреби, які виникають унаслідок нього	визначення необхідної підтримки ветеранів/ок і їхніх рідних на всіх етапах шляху
	мети та шляхів підтримки ветеранів/ок та їхніх сімей	визначення стандартів надання такої підтримки
		спільне направлення зусиль державних органів, громадянського суспільства та міжнародної спільноти

Далі ми розглянемо, якою має бути сучасна державна політика підтримки ветеранів, ветеранок та їхніх сімей, проаналізуємо її ключові компоненти, інституційні механізми та принципи реалізації.

Мета державної політики щодо ветеранів, ветеранок та їхніх сімей

У 2023 році ми презентували першу Концепцію державної політики щодо ветеранів, ветеранок та їхніх сімей, у якій описали її мету та принципи. Наше бачення було згодом враховане і в новій державній Стратегії ветеранської політики²⁶:

«Метою Стратегії є гідне визнання внеску ветеранів/ветеранок у захист Вітчизни, забезпечення комплексної державної підтримки для відновлення їх добробуту з урахуванням впливу бойового досвіду, добробуту членів їх сімей та кроссекторальної допомоги протягом усього життя відповідно до виявлених потреб кожного/кожної, сприяння зміцненню обороноздатності держави шляхом підвищення престижності військової служби (служби) та визнання ключової ролі ветеранів/ветеранок, зокрема під час проходження служби у військовому резерві, а також їх потенціалу для забезпечення економічного розвитку країни».

У цій меті ми виокремлюємо декілька компонентів. Передусім державна політика щодо ветеранів/ок та їхніх сімей є невіддільною частиною національної безпекової та оборонної стратегій, а отже, екзистенційного виживання держави.

Приєднавшись до лав Сил безпеки та оборони, ветерани, ветеранки та їхні рідні приймають високі ризики для власного добробуту і життя. Воїни/ки набувають бойового досвіду, розширюють свої знання й удосконалюють навички ведення бойових дій та оборони, а їхні сім'ї зазнають впливу досвіду служби близької людини на власне життя. У майбутньому, якщо після завершення російсько-української війни Україна знову змушена буде захищати свій суверенітет, саме ветерани й ветеранки, носії бойового досвіду,

²⁶ Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Стратегії ветеранської політики на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2024–2027 роках» № 1209-р (2024, 29 листопада). zakon.rada.gov.ua/laws/show/1209-2024-p#Text

стануть основою Сил безпеки та оборони, а їхні сім'ї зазнаватимуть впливу знову і знову.

Політика підтримки має базуватися на принципах гідності і поваги та визнавати досвід ветеранів/ок та їхніх рідних не лише на правовому, а й на суспільному рівні, а також виконувати превентивну функцію — мотивувати майбутніх воїнів і воїнок. Якщо військова служба сприймається як шанована, а життя після неї — стабільне й підтримуване державою, це стимулюватиме громадян/ок приєднуватися до Сил безпеки та оборони. У разі залучення ветеранів та ветеранок до резерву і запасу політика має надавати прозорі гарантії та перспективи їм та їхнім близьким.

Комплексна державна підтримка має бути спрямована на відновлення добробуту людини. Служба в умовах війни може мати глибокі фізичні, психологічні, соціальні та економічні наслідки на ветеранів і ветеранок. Відтак, підтримка для них має бути системною — охоплювати охорону здоров'я, психологічну підтримку, доступ до освіти, працевлаштування, житло, правову допомогу. Ветеранська політика також має бачити й визнавати сім'ї ветеранів та ветеранок, які під час служби їхніх близьких здобувають власний досвід, зазнають значного впливу, стикаються з емоційними навантаженнями, економічними викликами, змінами у структурі сімейних ролей. Тому підтримка має поширюватися і на родини: партнерів/партнерок, дітей, батьків, інших близьких людей.

Усі ці послуги мають надаватися з урахуванням досвіду і людини і відповідати її потребам. Підтримка не має обмежуватися конкретним періодом після завершення служби, а має враховувати зміну потреб протягом життя.

Ветерани, ветеранки та їхні рідні водночас є громадянами й громадянками країни, активними учасниками й учасницями її економіки. Багато з них прагнуть створювати бізнеси, навчатися, здобувати нові професії. Державна політика має підтримувати такі прагнення та надавати можливості для реалізації.

Компонент мети	Визначення	Цілі
1	Гідне визнання внеску ветеранів/ок у захист Вітчизни та визнання ролі їхніх сімей	Гарантувати визнання життєвого шляху ветеранів/ок та їхніх родин
		Висловити суспільну вдячність і пошану за виконання громадянського обов'язку та захист інтересів держави — її людей, цінностей, устрою і територіальної цілісності
2	Забезпечення комплексної державної підтримки для відновлення їхнього добробуту	Відновити справедливість та рівні можливості у цивільному житті, компенсувати вимірювані втрати, яких зазнали ветерани/ки та їхні родини, зокрема родини загиблих та зниклих безвісти воїнів/ок
		Надати можливості, ресурси та підтримку, щоб ветерани/ки та їхні рідні могли самостійно обирати реалізацію та жити так, як вважають за потрібне
		Сприяти позитивній траєкторії шляху ветеранів/ок у цивільному житті та надавати кроссекторну підтримку протягом усього життя
3	Сприяння зміцненню обороноздатності держави та визнання ключової ролі ветеранів/ок, їхніх родин, а також їхнього потенціалу для забезпечення економічного розвитку країни	Підтримувати престиж військової служби та захисту держави
		Дбати про добробут воїнів/ок та їхніх родин і економічну стійкість держави

1

Перший компонент Гідне визнання внеску ветеранів/ок у захист Вітчизни та визнання ролі їхніх сімей

Цілі

- Гарантувати визнання життєвого шляху ветеранів, ветеранок, а також їхніх родин.
- Висловити суспільну вдячність і пошану за виконання громадянського обов'язку та захист інтересів держави — її людей, цінностей, устрою і територіальної цілісності.

Повага та вдячність починаються з гідного визнання внеску воїнів і воїнок та впливу, якого вони зазнають під час служби. Окрім цього, важливо визнавати роль та шлях їхніх сімей та досвіду, який вони мають під час та після служби рідних.

Достеменно зрозуміти досвід воїнів та їхніх близьких можуть лише ті, хто стояли пліч-о-пліч із ними на полі бою або очікували рідних з фронту. Однак цивільне суспільство й держава можуть і мають створити умови, за яких ветерани/ки та їхні рідні відчуватимуть підтримку, а їхній внесок матиме належне визнання.

2

Другий компонент Забезпечення комплексної державної підтримки для відновлення добробуту ветеранів, ветеранок та їхніх родин

Цілі

- Відновити справедливість та рівні можливості в цивільному житті, компенсувати вимірювані втрати, яких зазнали ветерани

та ветеранки і їхні родини, зокрема родини загиблих та зниклих безвісти воїнів.

- Надати можливості, ресурси та підтримку, щоб ветерани, ветеранки та їхні рідні могли самостійно обирати реалізацію та жити так, як вважають за потрібне.
- Сприяти позитивній траєкторії²⁷ шляху ветеранів та ветеранок у цивільному житті та надавати кроссекторну підтримку їм та їхнім рідним протягом усього життя.

Під час перебування на службі військові втрачають можливість дбати про свій цивільний добробут — наприклад, розвивати цивільну кар'єру, розбудовувати стосунки з родиною і близькими, дбати про власне житло. Водночас що довше військові служать, то більше вони мають можливостей розбудувати військовий добробут — просуватися по службі, отримати додаткові знання або навички чи спеціалізацію. Цей військовий добробут складніше застосувати в майбутньому житті, однак одним із завдань державної політики щодо ветеранів та ветеранок, зокрема, є підтримка в перенесенні цих знань і досвіду в цивільну сферу для подальшого працевлаштування ветеранів і ветеранок.

Після початку цивільного життя ветерани, ветеранки та їхні рідні починають розбудовувати спільний цивільний добробут²⁸ — не одразу, а після етапу переходу або ж відновлення. Проте спроможність утримати цей добробут залежить також від тривалості цього цивільного життя. Відповідно, що більше призовів мають ветеран або ветеранка мають, то довшою є їхня служба та що коротший період цивільного життя між періодами служби, то менше можливостей вони матимуть для високого цивільного добробуту.

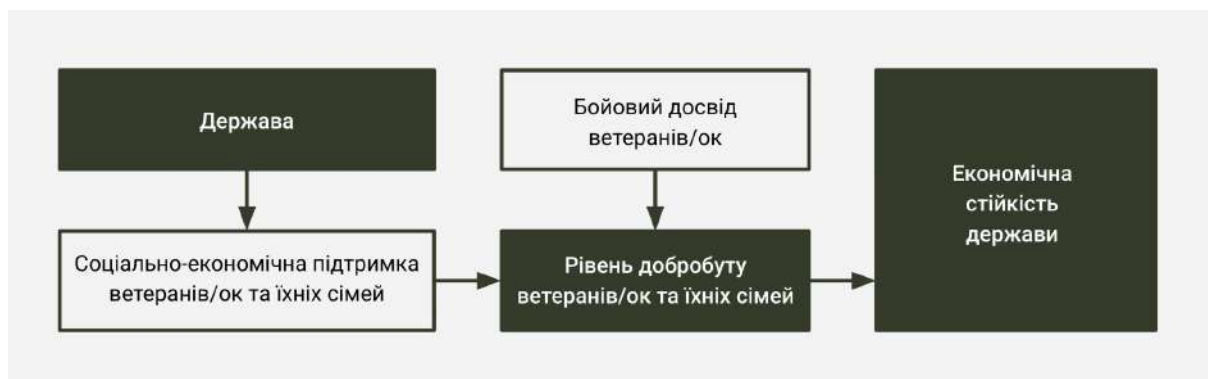
²⁷ Ми виокремлюємо позитивну та негативну траєкторії шляху ветеранів і ветеранок. Під позитивною маємо на увазі шлях, коли ветеран/ка навіть попри виклики знаходить у собі сили, має підтримку, щоб адаптуватися після повернення та дбати про якість свого життя.

²⁸ Більше про модель Добробуту та етапи Шляху ветеранів і ветеранок розповідаємо [в розділі 3 Підходи](#).

Сім'ї ветеранів та ветеранок також зазнаватимуть впливу на власний добробут під час служби близької людини під час кожного призову. Це може стосуватися фізичного та психічного здоров'я, стосунків із родиною через потребу в зміні ролей. У випадках загибелі, зникнення безвісти або полону воїна або воїнки, їхня сім'я потребуватиме додаткової підтримки держави.

Досвід участі у бойових діях та очікування близької людини впливає на життя воїнів/ок та їхніх рідних упродовж усього життя. Тож ми вважаємо, що гідна підтримка має бути спрямована на відновлення їхнього добробуту протягом усього життєвого шляху, ґрунтуватися на професійному підході до розроблення політик і програм, що відповідають реальним потребам. Важливою також є відповідальність держави за виконання задекларованих гарантій, адже підтримка ветеранів/ок та їхніх рідних не може бути лише формальністю: вона має забезпечувати реальні можливості для повноцінного життя під час і після служби.

Ветерани, ветеранки та їхні сім'ї — основа людського капіталу України, оскільки вони свідомо зробили вибір на користь суспільного на противагу індивідуальному. Військовий і бойовий досвід впливає на рівень їхнього добробуту, що своєю чергою впливає і на економічну стійкість держави. Це означає, що підтримка ветеранів/ок, їхніх родин її зміцнює.



Тому частиною державної політики щодо ветеранів, ветеранок та їхніх сімей має бути соціально-економічна підтримка, зокрема:

- надання підтримки для розбудови добробуту під час та після служби;

- створення можливостей для швидкого відновлення добробуту, його примноження та захисту в умовах повторної служби;
- захист права на відновлення та справедливе залучення до суспільно-політичного життя країни та діяльності органів державної влади;
- створення можливостей для освіти, працевлаштування чи власного бізнесу.

3

**Третій компонент
Сприяння зміцненню
обороздатності держави
та визнання ключової ролі
ветеранів/ветеранок та їхніх родин,
а також їхнього потенціалу
для забезпечення економічного
розвитку країни**

Цілі

- Підтримувати престиж військової служби та захисту держави.
- Дбати про добробут воїнів, воїнок та їхніх родин і економічну стійкість держави.

Ветерани/ки та їхній досвід є рольовою моделлю і прикладом для тих, хто в майбутньому долучатиметься до війська. Відчуття приналежності до чину, який гідно визнає держава, — це сильний мотиваційний чинник для майбутніх воїнів і воїнок.

З огляду на те, як держава й суспільство підтримують ветеранів, ветеранок та їхніх рідних, нові воїни й воїнки вирішуватимуть, чи готові вони інвестувати свій час і здоров'я та ризикувати життям під час захисту країни. А ветерани

та ветеранки — чи залишатися на службі після завершення активних бойових дій.

Тому політика щодо ветеранів, ветеранок та їхніх сімей нерозривно пов'язана з оборонним плануванням і формуванням престижу військової служби, що має стати стимулом для майбутніх воїнів і воїнок. Зокрема, важливими є напрями адаптації, визнання, формування поваги та вшанування пам'яті. Реалізація таких ініціатив допомагає консолідувати суспільство навколо шанобливого ставлення до воїнів і воїнок, що водночас заохочує пов'язувати своє життя із Силами безпеки та оборони України.

Також визнання й підтримка ветеранів/ок та їхніх рідних через державну політику можуть стати основою для зміцнення національної ідентичності та морального духу суспільства, підвищити довіру громадян до державних інституцій. Це своєю чергою дає змогу країні ефективніше реагувати на внутрішні та зовнішні кризи.

Принципи державної політики щодо ветеранів, ветеранок та їхніх сімей

Щоби створювати ефективну та орієнтовану на ветеранів/ок та їхніх близьких державну політику, важливо наскрізно дотримуватися єдиних принципів та будувати її на повазі до гідності людини, її прав та інтересів.

У цьому підрозділі концепції ми описуємо набір основних орієнтирів для забезпечення належної державної підтримки та можливостей ветеранів, ветеранок та їхніх родин. Ці принципи вже увійшли в Стратегію ветеранської політики²⁹.

1. Кроссекторальність	2. Людиноцентричність	3. Превентивність
4. Довготривалість	5. Реалістичність	6. Повага

1

Кроссекторальність

Стратегія описує цей принцип так:

«Ветерани/ветеранки та члени їх сімей як громадяни повинні бути представлені в усіх сферах, мати доступ до всіх програм та послуг, які впроваджуються (надаються) державою, бізнесом, територіальними громадами. Жодна дія та рішення держави не повинні призводити до виключення або дискримінації ветеранів/ветеранок та членів їх сімей».

²⁹ Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Стратегії ветеранської політики на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2024–2027 роках» № 1209-р (2024, 29 листопада). zakon.rada.gov.ua/laws/show/1209-2024-p#Text

Незалежно від середовища реалізації політики (військової служби, резерву чи цивільного життя) українські ветерани, ветеранки та їхні родини продовжують свій шлях як громадяни/ки України.

І як і всі громадяни/ки, вони мають право на:

- чесний суспільний діалог;
- розуміння перспектив служби та планування життя;
- чітку інформацію про реальний обсяг державної підтримки, на який можуть розраховувати;
- доступ до зрозумілих і доступних механізмів підтримки.

Їхні потреби мають бути наскрізно репрезентовані, у них має бути доступ до всіх послуг та програм у державному секторі, бізнесі та громаді. Жодна дія чи рішення держави не мають призводити до виключення або дискримінації ветеранів/ок та їхніх рідних. Держава має гарантувати, що її політика підтримки залишається дієвою незалежно від обставин, у яких перебуває людина.

2

Людиноцентричність

Стратегія описує цей принцип так:

«Державна політика повинна визначати пріоритетами життя і добробут людини, забезпечення реалізації її прав і свобод, а не її статус. Кожна людина залежно від оточення та часу набуває свій унікальний життєвий досвід, який по-різному впливає на її життя та добробут».

Спираючись на логіку множинності досвіду та статусів людини, державна політика має зосереджувати зусилля на людині, а не її статусі. Це означає, що підхід до підтримки ветеранів, ветеранок та їхніх родин ґрунтуватиметься на їхніх реальних потребах, а не лише на офіційному статусі.

Державна політика має враховувати різні потреби ветеранів/ок та членів їхніх родин — ті, що виникли внаслідок досвіду у війську або очікування близької людини, а також індивідуальні чинники, що також впливають на їхній добробут. Вона має бути інклюзивною та враховувати розмаїття життєвих обставин ветеранів, ветеранок та їхніх родин. Надалі, з накопиченням достатньої кількості даних, можна буде виявити певні тенденції, залежно від демографічних та інших ознак і точніше сформулювати пропозиції державної підтримки.

3

Превентивність

Стратегія описує цей принцип так:

«Основою підходу під час розроблення інструментів підтримки є зосередження уваги на ранньому виявленні ризиків для добробуту ветеранів/ветеранок та членів їх сімей, а також на запобіганні негативним тенденціям у їх житті. Саме аналітика, прогнозування та превенція повинні стати ключовим завданням державної політики щодо ветеранів/ветеранок та членів їх сімей».

Розуміння потреб та інтересів ветеранів, ветеранок та членів їхніх родин дає змогу розробляти не лише точкові, а й стратегічні й превентивні рішення. До прикладу, з дослідження «Шлях коханої воїна»³⁰ ми знаємо, що участь у бойових діях близької людини може формувати у дружин / партнерок додаткові потреби. Це можуть бути потреби у психологічній підтримці та спільнотах взаємопідтримки, доступі до інформації про стан ветерана/ки, фінансовій стабільності та визнанні їхньої ролі.

Тому за умов наявності необхідних даних та експертизи в державі прогнозування проблем і викликів для ветеранів/ок та їхніх родин є цілком можливим, а превенція має бути ключовим принципом державної політики.

³⁰ Ветеран Хаб. (2024). Шлях коханої воїна.

kohani.veteranhub.com.ua/wp-content/uploads/2025/10/shliakh-kohanoi-voina.pdf

Стратегія описує цей принцип так:

«Державна політика щодо ветеранів/ветеранок та їх сімей повинна враховувати та рівномірно пріоритезувати підтримку на всіх етапах їх життя, включно з підтримкою наприкінці життя. Державна система підтримки ветеранів/ветеранок та їх сімей повинна бути доступною та зручною для всіх бенефіціарів, враховувати їх особливості та потреби».

Повернення до цивільних реалій потребує часу, і кожен ветеран та кожна ветеранка проходять цей шлях у власному темпі й долають індивідуальні виклики. Політика щодо ветеранів і ветеранок має враховувати вплив військового і бойового досвіду на їхній добробут і потреби впродовж життя та забезпечувати його гідний рівень. Це означає, що підтримку ветеранам і ветеранкам мають надавати не лише після повернення з війська, а й надалі, на різних життєвих етапах.

Водночас довготривалість підтримки має стосуватися і членів їхніх сімей. Рідні ветеранів та ветеранок потребують найбільше підтримки саме під час служби близької людини, однак в разі загибелі, полону чи зникнення безвісти також мають отримувати необхідну підтримку. У таких ситуаціях родини стикаються з новими, часто тривалими викликами. Державна політика має гарантувати, що підтримка таких сімей не обмежуватиметься періодом одразу після втрати чи потрясіння, а триватиме стільки, скільки потрібно, у різних формах — психологічній, соціальній, освітній, фінансовій.

Досвід військової служби та бойових дій може впливати на добробут ветеранів/ок та їхніх рідних упродовж усього життя. Турбота про них — це не лише вшанування їхнього минулого й пережитого досвіду, а й забезпечення гідного рівня життя в майбутньому, з урахуванням усіх викликів та потреб, які можуть виникати впродовж їхнього життєвого шляху.

Стратегія описує цей принцип так:

«Державна підтримка повинна бути спрямована на швидке відновлення цивільного добробуту ветеранів/ветеранок та членів їх сімей, забезпечуючи їм відповідні можливості та ресурси для успішної інтеграції в цивільне життя, спираючись на реальні ресурси держави».

Війна впливає на всю країну та її населення, проте недосконала система мобілізації та ротації військ призводить до суттєвого розриву між можливостями військовослужбовців і людей, які не служили у війську під час війни. Так само ця система має довготривалий вплив на добробут членів сімей ветеранів та ветеранок протягом та після служби їхньої близької людини. Родини несуть додаткове навантаження: беруть на себе турботу про дітей, ведення побуту, догляд за старшими членами сім'ї, часто обмежуючи власний професійний розвиток чи соціальну активність.

Після повернення ветерани й ветеранки змушені конкурувати в цивільних сферах із тими, хто не переривав свою професійну діяльність, не втрачали час, а розвивали власний цивільний капітал. Аналогічно і члени сімей, які під час служби фактично жертвували частиною власних можливостей, стикаються з викликами відновлення стабільного життя. Тому державна підтримка має бути спрямованою на відновлення добробуту ветеранів, ветеранок та їхніх рідних.

Розбудовуючи оновлене бачення державної політики, ми наголошуємо на тому, що ветерани й ветеранки та їхні родини — цінний людський капітал для майбутнього України. Відтак державна політика має сприяти підвищенню рівня їхнього добробуту та розширенню конкурентних можливостей незалежно від середовища реалізації політики.

Стратегія описує цей принцип так:

«Державна політика гарантує визнання бойового досвіду ветеранів/ветеранок. Подвиг ветеранів/ветеранок повинен стати частиною оновленої сучасної концепції української нації».

Стаючи на захист країни, військовослужбовці/иці ризикують сплатити найвищу ціну за безпеку України. З 2014 року тисячі воїнів і воїнок повернулися додому на щиті, а їхні побратими, посестри, рідні та друзі довіку нестимуть пам'ять про їхній життєвий шлях. Обов'язок держави — поважати, шанувати та пам'ятати поіменний внесок полеглих українських воїнів і воїнок, а також дбати про їхні родини.

Висновки

1 Ефективна політика щодо ветеранів, ветеранок та членів їхніх сімей — ключовий елемент безпеки та екзистенційного виживання України. Вона має стратегічне значення для виживання України в умовах війни та післявоєнного відновлення.

2 Для ефективної реалізації політики ми пропонуємо орієнтуватися на три цілі державної політики щодо ветеранів, ветеранок та їхніх родин:

- висловлення поваги та вдячності суспільства за виконання громадянського обов'язку та захист державних інтересів України — її людей, цінностей, устрою та територіальної цілісності країни;
 - підтримка добробуту воїнів, воїнок та їхніх рідних і економічної стійкості України;
 - забезпечення обороноздатності та безпеки держави.
-

3 Принципи ефективної державної політики щодо ветеранів та ветеранок і їхніх сімей:

- ветерани, ветеранки та їхні рідні — громадяни й громадянки України, а тому мають право на гідні послуги та підтримку від усіх надавачів;
- у фокусі державної політики має бути людина, а не її статус;
- дії держави мають бути превентивними, а не реактивними;

- у ветеранів, ветеранок та їхніх рідних має бути підтримка упродовж усього життя;
 - ветерани, ветеранки та їхні сім'ї — цінний людський капітал для України, а державна політика має створювати можливості для їхньої самореалізації;
 - державна політика гарантує визнання життєвого шляху ветеранів, ветеранок та їхніх близьких.
-

4

Для забезпечення комплексності та дієвості політики її формування має відбуватися із залученням усіх зацікавлених сторін із боку держави, громадського сектору, бенефіціарів та громади. Водночас варто розуміти, що провідна роль у розробленні, координуванні та контролі за реалізацією такої політики має бути закріплена за однією визначеною інституцією, яка своєю чергою буде спрямовувати роботу всіх органів державної влади в межах державної політики щодо ветеранів, ветеранок та їхніх сімей.

РОЗДІЛ 3

**Підходи
до побудови
державної
політики
щодо сімей
ветеранів
та ветеранок**

Анотація

У третьому розділі концепції ми описуємо підходи до побудови державної політики щодо сімей ветеранів і ветеранок та акцентуємо, що основою для її формування має бути досвід.

Ми розглядаємо:

- якого впливу зазнають родини ветеранів і ветеранок та як це впливає на їхній статус і потреби;
- множинність життєвих досвідів близьких ветеранів/ок та поняття «статус» і «стан»;
- різні типи взаємин у родині, зокрема фактичні, економічні та емоційні;
- як методологія Шляху, обставини служби ветерана/ки (повернення, поранення, полон, зникнення безвісти, загибель) і концепція Добробуту можуть допомогти зрозуміти потреби родини;
- чому політика щодо сімей ветеранів і ветеранок може бути різною залежно від середовища реалізації: цивільного життя, резерву / запасу та військової служби.

Вступ

У роботі над державною політикою щодо сімей ветеранів і ветеранок ми виходимо з розуміння, що служба, бойовий досвід воїна чи воїнки та війна безпосередньо або опосередковано впливають на членів їхніх родин також. Тому сім'ю розглядаємо не просто як додатковий чинник у політиці щодо ветеранів/ок, а як повноцінного бенефіціара та суб'єкта державної політики, що потребує окремої уваги та підтримки.

У цьому розділі ми пропонуємо новий підхід до побудови державної політики щодо сімей ветеранів і ветеранок — з фокусом на досвід, який переживає родина, а не лише на юридичний статус. Саме досвіди служби, бойових дій, поранення, полону, зникнення безвісти чи загибелі визначає життєві обставини родини й формує запит на підтримку. Тому держава має визнавати їх як основу для гнучкої і чутливої підтримки.

Члени сімей ветеранів/ок, незалежно від статусу, можуть перебувати в різних життєвих обставинах і станах, мати багато паралельних або послідовних досвідів, які впливають на добробут, життєві рішення та потребу в підтримці. Ці досвіди можуть бути частиною різних сфер життя — родинної, професійної, соціальної, емоційної — і мати різну глибину і тривалість. Ключове завдання політики — не ігнорувати цю багатосторонність, а враховувати її під час ухвалення рішень і формування механізмів підтримки.

Розуміння потреб на різних етапах і траєкторіях шляху ветерана/ки та родини — після звільнення³¹, у разі поранення / захворювання³², зникнення безвісти³³, полону³⁴ чи загибелі близької людини³⁵ — а також середовища, у якому вони перебувають (військова служба,

³¹ [Розділ 5 Шлях сімей ветеранів та ветеранок.](#)

³² [Розділ 6 Шлях сімей ветеранів та ветеранок з інвалідністю.](#)

³³ [Розділ 7 Шлях сімей зниклих безвісти ветеранів та ветеранок.](#)

³⁴ [Розділ 8 Шлях сімей полонених та звільнених з полону ветеранів і ветеранок.](#)

³⁵ [Розділ 9 Шлях сімей загиблих ветеранів і ветеранок.](#)

резерв, цивільне життя), дає змогу точніше визначати зміст потреб і можливості їхньої реалізації. Шлях родини допомагає політиці зрозуміти, чому виникає потреба, а середовище — у яких умовах її необхідно задовольнити.

Ці підходи дають змогу будувати державну політику, яка визнає родину суб'єктом підтримки з досвідом, викликами та потребами, які мають обов'язково бути враховані.

Вплив пережитого досвіду як основа підтримки

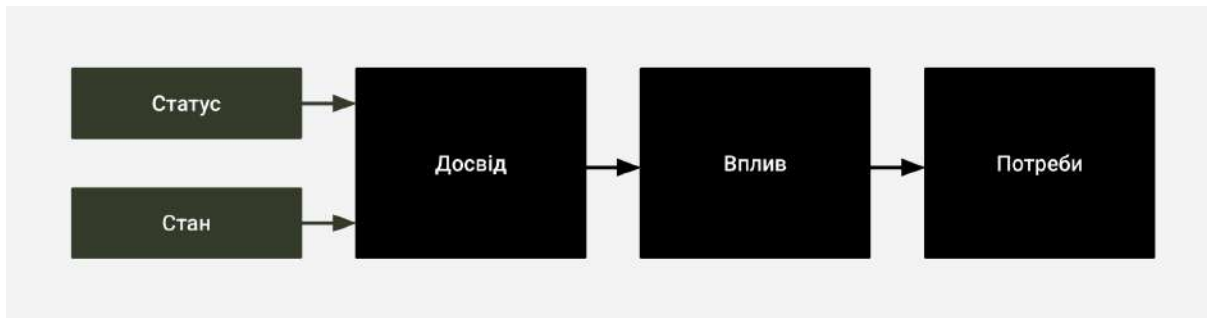
Щоби державна ветеранська політика була дієвою та справедливою, вона має ґрунтуватися на тому, що за кожним статусом стоїть конкретний досвід. Статус — це не лише юридичне чи адміністративне визначення, а передусім відображення пережитого. Саме досвід надає статусу змісту, а не навпаки.

Досвід участі в бойових діях має багатовимірний **вплив** — фізичний, психологічний, соціальний і економічний — не лише на самих ветеранів, а й на їхні сім'ї. Родини змушені суттєво реорганізовувати своє життя, адаптуватися до нових реалій, стикатися з невизначеністю, тривалим стресом та очікуваннями, продовжувати побут та власне життя з високими ризиками для власного майбутнього добробуту впродовж тривалого часу. Після повернення ветерана чи ветеранки до цивільного життя зміни торкаються не лише його / її особисто, але й усієї сім'ї, яка проходить власний складний шлях адаптації і відновлення.



У першій концепції державної політики³⁶ ми вже наголошували на тому, що для наділення людини певним статусом важливо зважати першочергово на її досвід. Завдяки цьому можна зрозуміти, як він впливає на добробут людини, і надати відповідну гідну підтримку.

³⁶ Ветеран Хаб, Принцип, Простір можливостей, Юридична сотня, Ветеранка. (2023). Концепція політики щодо ветеранів та їхніх сімей. veteranhub.com.ua/wp-content/uploads/2024/11/polityka-shchodo-veteraniv-ta-ikh-simey.pdf



В українській системі соціального захисту тривалий час домінував категоріальний підхід, коли ключовим критерієм для надання підтримки є формальний статус людини, а не її життєвий досвід чи актуальні потреби. Такий підхід дає змогу державі впорядковувати допомогу за адміністративною логікою, проте не відображає складності реального повсякденного життя людей. Це також призводить до ситуацій, коли підтримку можуть отримувати люди, що формально мають статус рідних воїнів/ок, але не зазнають впливу від служби рідної людини — і навпаки, близькі без юридично зафіксованого статусу залишаються поза межами допомоги.

Ми вважаємо, що підхід до визначення статусів потребує системного перегляду на всіх рівнях державної політики, не лише у сфері ветеранських справ. Потрібно чітко розділяти статуси як формальні ознаки для надання прав і стани як соціальні та життєві ситуації, у яких перебуває людина чи родина. Це не заперечує необхідності категоризації як такої — навпаки, люди часто проходять подібні досвіди, і саме це дає змогу формувати обґрунтовані категорії для планування політики та бюджетних видатків.

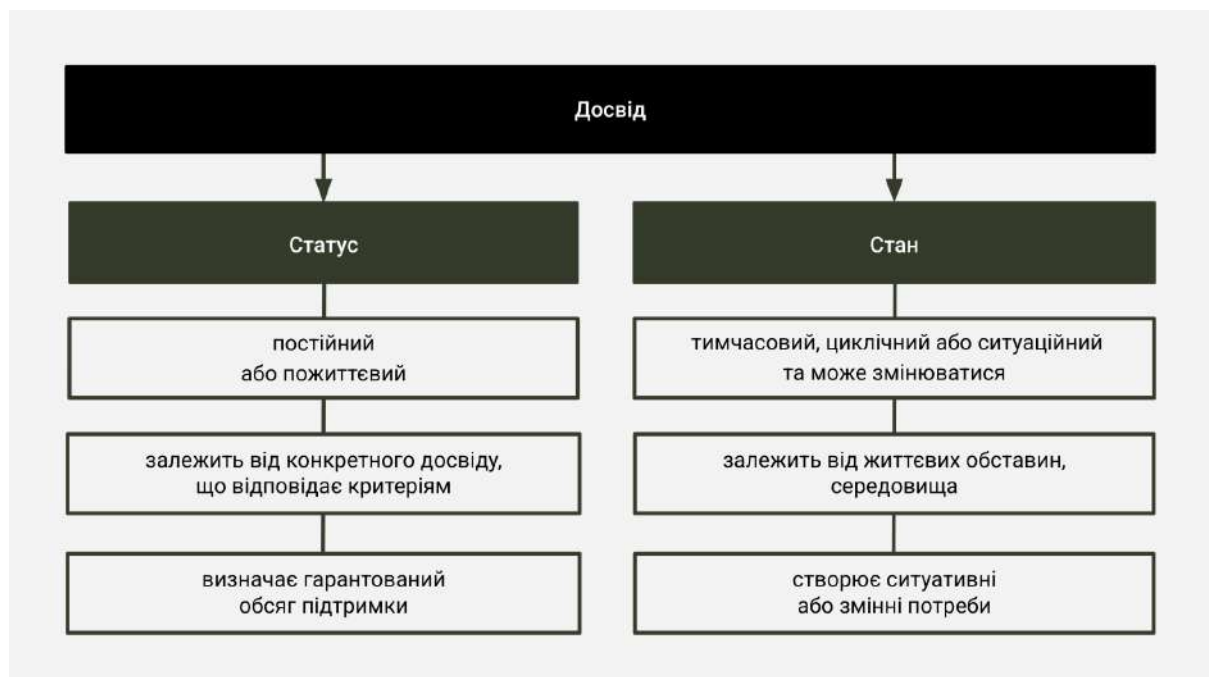
Нині проблема полягає в тому, що поточна категоризація в Україні є методологічно застарілою, фрагментарною і не відповідає реальній структурі суспільних викликів. Тому йдеться не про повний перехід до індивідуального підходу, а про необхідність перегляду засад самої логіки соціального планування — з урахуванням змін, масштабів війни та нових обставин, які впливають на досвіди людей і формують потреби в підтримці.

Множинність досвідів сімей ветеранів та ветеранок

Попри вплив бойового досвіду близької людини, не всі потреби сімей ветеранів та ветеранок впливають саме з нього. У цій концепції ми розрізняємо статуси і стани, оскільки вони по-різному впливають на життя людини, визначають рівень підтримки з боку держави та потребують різних механізмів реагування. Наш підхід до визначення статусів та станів відрізняється від державного.

Статус — це більш **стійке**, юридично визнане становище людини, яке окреслює її соціальні права та гарантії, обов'язки та доступ до підтримки. Він залежить від досвіду людини, є відносно постійним, тривалим у часі, має позитивний вплив на людину, чіткі критерії та зазвичай не змінюється без офіційного рішення або нових обставин.

Натомість **стан** — це більш **динамічне, змінне** становище людини, яке може тривати певний час, бути повторюваним або мати тенденцію до змін. Стан також залежить від досвіду людини та впливає на її потреби, однак є тимчасовим або потенційно змінним. Він може супроводжувати статус, але не визначає його, а також потребує ситуативної реакції з боку системи підтримки.



Підтримка має ґрунтуватися не лише на статусі, тобто юридично визначеному положенні людини або родини, а й на її станах, тобто фактичних життєвих обставинах, у яких вона опиняється. Ми виділяємо низку станів, які можуть формувати додаткові або пріоритетні потреби підтримки. Деякі з них можуть бути тимчасовими, проте часто саме вони визначають актуальні потреби родини в конкретний період часу.

Здоров'я: фізичний та психологічний стан

Тривала відсутність близької людини, постійна тривога та переживання, зміна побуту, нові ролі й втрата звичного соціального кола можуть посилювати потребу в психологічному супроводі, групах підтримки.

Наприклад, якщо ветеран/ка отримав/ла поранення або проходить тривалу реабілітацію, навантаження рідних може зростати через потребу в догляді за близькою людиною. Це впливає не лише на їхній психічний, а й на фізичний стан: можуть загострюватися хронічні захворювання, порушуватися сон і режим харчування, виникати емоційне виснаження чи професійне вигорання.

Тому вони можуть потребувати:

- психологічної підтримки, зокрема індивідуальних консультацій або групових зустрічей;
- навчання з навичок психологічної самодопомоги;
- доступу до спеціалізованих медичних послуг.

Географія та внутрішнє переміщення

Географічне місце проживання сімей ветеранів і ветеранок може змінюватися, однак навіть тимчасове проживання на територіях, наближених до фронту (прифронтових), і розташованих

безпосередньо біля кордону з росією або прифронтовими територіями (пограничних³⁷), впливає на рівень добробуту.

У разі переміщення (вимушеного або у зв'язку зі службою), родини ветеранів можуть втратити підтримку громади, звичні соціальні зв'язки, стабільність.

Тому вони можуть потребувати:

- допомоги з інтеграцією в нову громаду, зокрема через соціальні служби, групи підтримки, спільноти для дітей;
- доступу до тимчасового житла або компенсації за житло;
- доступу до місцевих медичних, освітніх та соціальних послуг без додаткових бюрократичних бар'єрів;
- супроводу у відновленні документів, оформленні статусів, перереєстрації соціальних послуг;
- урахування шкільних, дошкільних, медичних потреб дітей під час переїзду.

У деяких випадках родини з прифронтових / пограничних / деокупованих регіонів можуть також потребувати фінансової підтримки — для відбудови житла чи переїзду в інші населені пункти.

Зайнятість

Зайнятість членів сім'ї впливає на економічну стабільність, потребу у фінансовій підтримці та соціальний захист сімей ветеранів і ветеранок.

Так, до прикладу, члени родини можуть втратити можливість працювати через догляд за ветераном/ою або іншими близькими, зміну місця проживання, наприклад під час внутрішнього

³⁷ Станом на жовтень 2025 року пограничними є Сумська, Чернігівська, Миколаївська та Одеська області через свою наближеність до прифронтових зон, кордону з росією або безпосередню близькість до потенційних шляхів наступу російської армії.

переміщення, або ж недостатній рівень професійної підготовки. Це створює потребу у фінансовій підтримці, допомозі з працевлаштуванням, у навчальних та перекваліфікаційних програмах.

Через проходження військової служби ветерани та їхні родини можуть відчувати фінансову нестабільність, до прикладу, якщо їхній попередній рівень доходу знижується, необхідно переїжджати чи проживати поруч із місцем служби. Родина може потребувати підтримки у вигляді компенсацій за втрачений дохід, тимчасового житла поблизу місця проходження служби, юридичного супроводу в питаннях соціальних гарантій і збереження робочих місць.

Нестабільні умови служби, догляд та піклування про ветерана/ку чи інших членів родини часто змушують обмежувати робочий час або взагалі відмовлятися від зайнятості. Так, у випадку полону чи зникнення безвісти родини мають терміново з'ясовувати обставини, виїжджати на пошуки рідної людини. Тоді їм необхідні спеціальні відпустки, гнучкі вихідні дні та можливість оперативно залишати роботу для розв'язання нагальних питань.

Загалом ці обставини створюють потребу в комплексній системі підтримки — від адаптивних робочих графіків до фінансових програм і соціальних послуг, що допомагають зберегти економічну стабільність і підтримати психічний стан членів родини.

Сімейний стан

Сім'ї ветеранів можуть мати різні обставини — бути неповними через загибель чи зникнення безвісти одного з батьків або виховувати кількох дітей. Такі родини часто потребують додаткової підтримки: соціальних пільг і гарантій, допомоги у вихованні дітей, зокрема психологічної, а також правового супроводу.

Догляд за близькими

Члени сім'ї можуть здійснювати догляд за ветераном/кою у разі поранення/захворювання та за іншими рідними — дітьми, батьками старшого віку, родичами з інвалідністю.

Тому вони можуть потребувати:

- компенсацій за виконання доглядових функцій (якщо немає змоги працювати через догляд);
- послуг тимчасового догляду та можливості відпочинку;
- психологічної підтримки та профілактики вигорання;
- правового захисту — коли член родини де-факто виконує функцію опікуна.

Майнове становище

Родини ветеранів і ветеранок можуть мати нестабільне матеріальне становище через втрату доходу, майна, переселення, складні життєві обставини.

Це формує потребу в:

- адресній соціальній допомозі, субсидіях, спрощеному доступі до пільг;
- програмах відновлення житла або забезпечення житлом (особливо для ВПО);
- пільгових умовах кредитування на житло, навчання, лікування;
- підтримці місцевих громад у вигляді цільових програм.

Ми пропонуємо розглядати статуси й стани не як взаємозаперечні, а як взаємодоповнювальні підстави для підтримки. Статус є відносно стабільним і дає змогу формувати системні інтервенції. Стан — змінний, часом тимчасовий, але може створювати нагальні потреби. Обидва мають бути видимими в державній політиці, яка прагне бути гнучкою, інклюзивною, збалансованою та справедливою.

Також, щоб система підтримки була чутливою до змінного життєвого контексту, вона має передбачати механізми, які дають змогу самій людині визначати, за яким досвідом, статусом чи станом вона потребує підтримки в конкретний момент. Ідеться не про довільний вибір або дублювання послуг, а про можливість пріоритизації — залежно від того, яка обставина є визначальною для добробуту людини саме зараз. Такий підхід не лише дає змогу уникнути фрагментарності підтримки, а й сприяє формуванню довіри та певності людини у її гарантіях.

Урахування типів взаємин у сім'ї

Щоб політика підтримки родин ветеранів і ветеранок була ефективною, потрібно чітко розуміти, хто саме належить до їхнього складу. Це визначення є основою соціальних гарантій, доступу до послуг і механізмів підтримки.

У Сімейному кодексі України закріплений перелік підстав для встановлення родинного зв'язку — **заресстрований шлюб, кровне споріднення чи офіційне опікунство**³⁸. Водночас у житті впливу під час служби і після неї можуть зазнавати люди, які не мають

³⁸ Сімейний кодекс України (2002). zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text

юридично визнаного статусу споріднення або іншої формальної підстави для представлення інтересів воїна/ки.

У правовому полі є розбіжність між Сімейним кодексом України, який визнає кровне споріднення підставою для належності до сім'ї, та спеціальними нормативними актами у сфері безпеки і оборони, що регулюють, хто має право представляти інтереси військовослужбовця/иці або отримувати інформацію про нього/неї. Наприклад, відповідно до внутрішніх положень Міністерства оборони, право на інформацію про стан здоров'я або місце перебування військовослужбовця/иці часто надається виключно людям, зазначеним у контракті або особовій справі. Зазвичай це зареєстроване подружжя, батьки або діти. Приміром, навіть сестра, яка має формальний родинний зв'язок, але не внесена до офіційних документів, може не мати доступу до взаємодії з військовою частиною, медичними установами або іншими підрозділами, відповідальними за інформування родин.

Щоб політика підтримки відповідала реальним соціальним ролям, ми пропонуємо розглядати взаємини не лише з погляду формального родинного зв'язку, а й за реальними стосунками.

У цьому контексті виокремлюємо два основні типи взаємин:

Майнові (економічні) взаємини	Немайнові (емоційні) взаємини
Зв'язки, у межах яких члени родини мають спільні фінансово-майнові зобов'язання або взаємозалежність. Вони можуть виникати в умовах спільного проживання, ведення спільного бюджету, утримання дітей чи догляду за родичами. Навіть у разі роздільного проживання або після розлучення такі зобов'язання часто залишаються.	Зв'язки, які ґрунтуються на турботі, емоційній підтримці та повсякденній взаємодії. Наприклад, партнерка військового, яка не перебуває з ним у зареєстрованому шлюбі, може бути єдиною людиною, яка доглядає за ним й після поранення, контактує з лікарнею чи військовою частиною. Однак без юридично оформленого статусу вона не має правового доступу до інформації чи ухвалення рішень.

У кризових ситуаціях, коли родині необхідно швидко реагувати, саме ці зв'язки — майнові або немайнові — часто визначають, хто реально забезпечує підтримку. Вони можуть бути вирішальними для доступу до медичних послуг, представництва, ухвалення рішень щодо лікування, пошуку інформації або підтримки зв'язку з інституціями. Тому саме ці зв'язки мають бути основоположними в гарантіях та доступі до підтримки.

Визнання функціональних типів взаємин — економічних та емоційних — дає змогу політиці адаптуватися до реального розподілу відповідальності в родині. Тобто перейти від вузького статусного підходу до підтримки та врахування реального впливу і досвіду.

Урахування різних шляхів, середовищ та Добробуту

У державній політиці щодо сімей ветеранів і ветеранок важливо не лише враховувати офіційний статус воїна/ки чи членів його/її родини, а й глибше розуміти, який саме досвід бойової служби визначає запит на підтримку, тобто які події, обставини формують потреби сім'ї. Ми називаємо це **шляхом** — траєкторією подій та досвіду, яку родина проходить у зв'язку зі службою близької людини та іншими супутніми обставинами.

У цій ми концепції ми послуговуємося методологіями досліджень «Шлях ветеранів та ветеранок»³⁹ і «Шлях коханої воїна»⁴⁰. Вони описують етапи — схожі події та процеси, які проходять ветерани/ки або їхні партнери/ки під час та після завершення служби, а також їхні виклики й потреби.

³⁹ Ветеран Хаб. (2023). Шлях ветеранів та ветеранок.
veteranhub.com.ua/wp-content/uploads/2024/10/doslidzhennia-shliakh-veteraniv-ta-veteranok.pdf

⁴⁰ Ветеран Хаб. (2024). Шлях коханої воїна.
kohani.veteranhub.com.ua/wp-content/uploads/2025/10/shliakh-kohanoi-voina.pdf

Ми вирізняємо п'ять траєкторій сімей залежно від різних обставин завершення служби:

Повернення у цивільне життя	Інвалідність через поранення чи захворювання	Полон	Зникнення безвісти	Загибель
-----------------------------------	--	-------	-----------------------	----------

Докладніше про кожну із них розповідаємо в розділах 5-9, а зараз коротко розглянемо особливості кожного шляху та підтримку, якої можуть потребувати рідні.

Сім'ї ветеранів і ветеранок, які повертаються у цивільне життя

Цей шлях є базовим для всієї політики підтримки родин, оскільки охоплює досвід усіх, чиї близькі — ветерани або ветеранки — мають бойовий досвід, адже проходять і завершують службу, були демобілізовані або наразі перебувають у резерві / запасі без залучення до активної служби. Усі інші шляхи накладаються на цей основний досвід повернення, посилюючи та змінюючи потреби родини.

Основний вплив та ключове навантаження на родину ветеранів і ветеранок виникає ще від початку активної військової служби. Саме в цей період рідні змушені адаптуватися до тривалої фізичної відсутності близької людини, брати на себе більшість рутинних, фінансових і виховних обов'язків, підтримувати воїна/ку емоційно на відстані, а також взаємодіяти з державними структурами від імені людини у разі потреби. Цей досвід формує запит на підтримку, що виникає не після, а ще під час служби. Відповідно, родина постає не лише як об'єкт супроводу, а як повноцінний суб'єкт державної політики вже під час служби воїна/ки.

Після завершення служби або на етапі адаптації до цивільного життя потреби трансформуються, однак попри зростання автономії, рідні можуть потребувати державної підтримки —

уже не як реагування на кризу, а як інструмент забезпечення стійкості та адаптації родини після служби.

Сім'ї ветеранів і ветеранок, які зазнали поранень чи захворювань та набули інвалідності

На відміну від базового досвіду повернення, у цій траєкторії відбувається довготривала зміна способу життя родини та виникає потреба в постійній участі в догляді, підтримці та адаптації.

Основне навантаження на родину часто виникає ще на етапі поранення чи діагнозу — несподівано й без підготовки: близькі взаємодіють із військовими та медичними структурами, координують лікування. Надалі родина бере на себе значну частину функцій з догляду та супроводу: це і фізична допомога, і підтримка в ухваленні рішень, і тривала присутність поруч у період шпиталізації чи реабілітації.

У разі, коли стан ветерана/ки залишається стабільно тяжким, родина потребує визнання як повноцінний партнер у системі довготривалої підтримки, з відповідним доступом до навчання, відпочинку, послуг соціального супроводу та фінансових інструментів. Так політика здатна забезпечити не лише добробут ветерана чи ветеранки, а й гідність і життестійкість усієї родини.

Сім'ї ветеранів і ветеранок, які перебувають у полоні, та звільнених з полону

Цей шлях супроводжується додатковими викликами — тривалою відсутністю контакту з воїном/кою, браком інформації, невизначеністю, складною правовою ситуацією. Родини військовополонених нерідко стають ініціаторами адвокаційної діяльності — звертаються до ЗМІ, комунікують із міжнародними структурами, створюють спільноти підтримки.

Родина часто виконує адміністративні, юридичні й комунікаційні функції, однак її участь у державних процедурах залишається обмеженою.

На всіх етапах шляху рідні можуть потребувати юридичного супроводу, психологічної та фінансової підтримки, прозорих і доступних каналів комунікації з державою та офіційного визнання статусу військовополоненого/ої та родини як його/її представників.

Сім'ї зниклих безвісти воїнів і воїнок

Особливістю цього шляху є обставина, коли воїн чи воїнка вважаються зниклими безвісти, а рідні не мають підтвердженої інформації про їхній стан або місце перебування. Відсутність зв'язку та будь-яких звісток залишає сім'ю в глибокій психологічній, соціальній і правовій невизначеності. У багатьох випадках родини беруть на себе ініціативу: самостійно ведуть комунікацію з військовими частинами, територіальним центром комплектування та соціальної підтримки (ТЦК та СП), поліцією, правозахисними організаціями.

Вони стикаються з низкою викликів, які потребують системної підтримки: офіційного підтвердження зникнення, правової допомоги, психологічної і комунікаційної підтримки та визнання представницької ролі. Політика щодо сімей зниклих безвісти має враховувати складність їхнього досвіду та визнавати родину стороною, якій держава гарантує супровід, гідність і постійну присутність у процесі розшуку.

Сім'ї загиблих воїнів і воїнок

Цей шлях починається з переживання непоправної втрати — загибелі воїна чи воїнки під час служби або бойових дій. Родина стикається не лише з глибоким емоційним потрясінням, а й із численними юридичними, адміністративними та соціальними процедурами, які необхідно пройти, щоб отримати відповідний

статус. Часто у цей період рідним важко ухвалювати рішення та діяти самостійно через переживання складного досвіду.

Родини загиблих воїнів/ок потребують координованої та чутливої підтримки на різних етапах: у проходженні формальних процедур, міжвідомчій взаємодії, організації поховання і вшанування пам'яті, психологічній підтримці, а також — визнання гідності втрати.

Політика щодо сімей загиблих воїнів/ок має виходити з розуміння складності цього досвіду — від етапу визнання загибелі до тривалого періоду жалоби, пам'яті та трансформації родинного життя.

Для аналізу кожного із цих шляхів додатково ми спираємося на концепцію Добробуту⁴¹ — категоризацію потреб людини, що поєднує суб'єктивне відчуття задоволення життям та об'єктивні умови, що забезпечують його якість. Тобто, окрім врахування самого факту наявності житла або об'єктивного стану фізичного здоров'я, важливо також розуміти, чи задоволена людина умовами, у яких вона живе, або станом свого здоров'я.

Модель ґрунтується на концепції добробуту ветеранів і ветеранок у США та Канаді й роботі міжнародних дослідників Девіда Педлара та Джеймса Томпсона⁴².

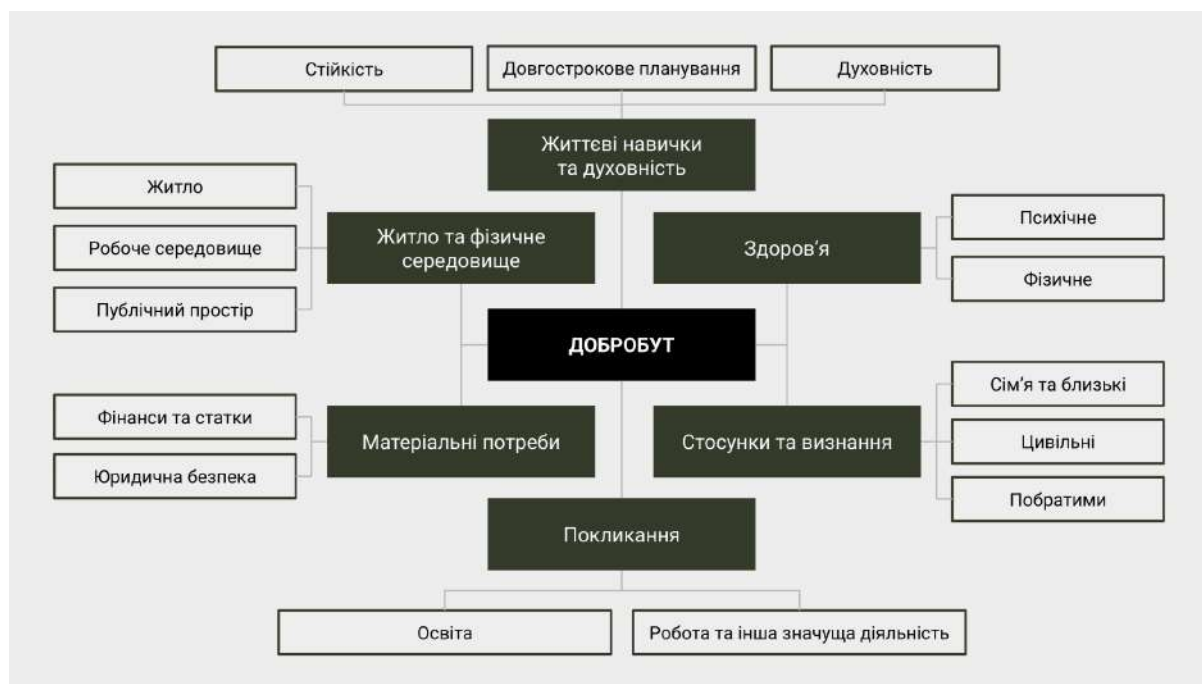
Добробут складається із шести компонентів і передбачає, що всі вони є важливими для якісного життя людини:

- здоров'я (фізичне та психічне);
- житло та фізичне середовище (оселя, робочий і публічний простори);
- матеріальні потреби (фінанси, дохід, юридична безпека);

⁴¹ Ветеран Хаб. (2023). Концепція добробуту ветеранів та ветеранок. veteranhub.com.ua/dobrobut

⁴² Thompson, J. M., Vogt, D., & Pedlar, D. (2022, 7 April). Success in life after service: A perspective on conceptualizing the well-being of military Veterans. *Journal of Military, Veteran and Family Health*. doi.org/10.3138/jmvfh-2021-0037

- стосунки та визнання (стосунки з близькими, сім'єю, оточенням, визнання досвіду і внеску, вшанування пам'яті);
- покликання (освіта, робота, інша значуща діяльність, наприклад, хобі або активізм);
- життєві навички та духовність (стійкість, довгострокове планування й духовність).



Основні середовища державної політики щодо ветеранів та їхніх сімей

Після участі в бойових діях ветерани та ветеранки можуть продовжувати свій шлях у різних обставинах і середовищах. Частина обиратиме професійну реалізацію на військовій службі, частина — повернеться до цивільного життя без перспективи повторного призову через граничний вік або стан здоров'я. Більшість же ветеранів і ветеранок стануть основою резерву та запасу і долучатимуться до захисту й оборони країни в разі

потреби. Так само разом із ними продовжуватимуть власний шлях родини.

З дослідження досвіду ветеранів і ветеранок АТО/ООС⁴³ ми знаємо, що для деякого час переходу та подальшого вкорінення в цивільному житті під час війни за найсприятливіших обставин (підтримка, помірні виклики для здоров'я та добробуту) тривав щонайменше три роки⁴⁴. У деяких випадках цей період продовжувався 5–7 років і більше. Це означає, що під час повномасштабного вторгнення значна частина ветеранів і ветеранок повернулися до служби за мобілізацією майже одразу після того, як цивільне життя стало для них комфортним. Вони знову втратили вже здобуті досягнення в цивільному житті, а отже, муситимуть проходити шлях повернення наново.

Це стосується і їхніх родин. Повернення ветерана або ветеранки до військової служби та участь у бойових діях означає для близьких повторну розлуку, тривогу за життя і здоров'я, додаткові побутові, емоційні та фінансові навантаження. Тривалий і повторний досвід служби має глибокий вплив на родинні системи: змінюються ролі в сім'ї, очікування, уявлення про майбутнє. Психологічне напруження, переживання втрат, економічна нестабільність — усе це впливає на якість життя родин ветеранів і ветеранок. Тому політика, спрямована на підтримку ветеранів/ок, має невід'ємно охоплювати і членів їхніх родин, а також супроводжувати їх протягом усього шляху і життя.

Кожне із середовищ, у якому продовжуватимуть шлях ветерани, ветеранки та їхні родини, формує власні потреби, тож мусить мати різні пріоритети та цілі в межах державної політики. Розуміння середовища як змінної конфігурації, а не сталого стану, допомагає

⁴³ Ветеран Хаб. (2023). Шлях ветеранів та ветеранок. veteranhub.com.ua/wp-content/uploads/2024/10/doslidzhennia-shliakh-veteraniv-ta-veteranok.pdf

⁴⁴ Вкорінення — етап шляху ветеранів і ветеранок, коли людина здатна приймати важливі довготривалі рішення свідомо і з достатньою внутрішньою готовністю. Певною мірою цей стан — маркер того, що людина рухається позитивною траєкторією повернення і фактично відбудувала нове цивільне життя, у якому почувається достатньо впевнено та самотійно.

будувати політику, здатну супроводжувати родину в різних обставинах і на різних етапах життя.

Ми ідентифікуємо три основні середовища державної політики щодо ветеранів та їхніх родин:

Військова служба

Військовий резерв

Цивільне життя

Середовище 1 Військова служба

Станом на 2020 рік до 30% ветеранів і ветеранок АТО/ООС продовжували службу в Силах безпеки й оборони протягом трьох і більше років після демобілізації⁴⁵. Якщо ця тенденція повториться, значна частка ветеранів/ок продовжать свій шлях саме у війську. Водночас чимало з них вже зараз перебувають у статусі ветеранів, суміщаючи його з активною військовою службою. Це означає, що всі етапи шляху вони та їхні родини проходять у юрисдикції безпекових та оборонних відомств.

Для родин таке середовище означає тривалий або безстроковий стан розмежування між цивільним і військовим життям. Навіть за відсутності прямої участі в бойових діях, служба може створювати низку викликів у спілкуванні, плануванні спільного життя, ухваленні рішень. Частина відповідальності за побут, документообіг, догляд за дітьми чи старшими родичами фактично лягає на родину.

Середовище 2 Військовий резерв

Після завершення війни та демобілізації ветерани і ветеранки, які не продовжать військову кар'єру, але не мають підстав до припинення служби, будуть зараховані до складу резерву.

Згідно з українським законодавством з 2024 року, під час дії особливого періоду та воєнного стану всі, хто звільняється в запас,

⁴⁵ IREX, Ветеран Хаб. (2021, 14 липня). Результати дослідження «Реінтеграція ветеранів» щодо поточних умов працевлаштування.
irex.org/sites/default/files/Veterans-Current-Employment-Conditions-Ukrainian.pdf

зараховуються до військового оперативного резерву. Тобто всі ветерани і ветеранки, які будуть завершувати службу без зняття з обліку та встановлення непридатності до служби під час дії воєнного стану, потраплять у резерв. Після завершення дії воєнного стану та особливого періоду ветерани та ветеранки зможуть обирати для себе шлях: звільнення в запас або зарахування до обліку оперативного резерву.

У разі зміни характеру бойових дій або нової хвилі призову, перебування в резерві перетворюється на тривалий стан очікування – як для самих воїнів/ок, так і для їхніх сімей. Цей стан може тривати місяцями або навіть роками, особливо в разі повторного призову. Родина може не мати змоги будувати довгострокові плани: змінювати місце проживання, планувати стабільну роботу. Невизначеність щодо часу та умов можливого повторного призову створює постійний стан тривоги, може ускладнювати етапи повернення до цивільного життя та знижувати відчуття безпеки.

Знання подальших перспектив, а також умов і переваг служби в резерві є важливим для ветеранів, ветеранок та їхніх родин. Ми переконані, що під час розроблення оновленого бачення стратегій безпеки й оборони та планування резерву як частини обороноздатності України, держава має врахувати попередній досвід. Важливо розробити комплексну політику щодо ветеранів і ветеранок у резерві, а також оновити нормативно-правову базу, щоб вона відповідала викликам ветеранів/ок та їхніх родин і водночас враховувала пріоритети держави в цьому напрямі.

Середовище 3 Цивільне життя

У цьому середовищі наразі частка ветеранів і ветеранок буде найменшою порівняно з військовою службою, резервом / запасом. Це пов'язано з тим, що не мають перспектив повернення до служби лише ті, хто досягли граничного віку, втратили можливість служити за станом здоров'я або через вагомі сімейні обставини. У цьому контексті повернення до цивільного життя –

не відновлення попереднього стану, а формування нової моделі взаємодії в родині та суспільстві. Досвід війни продовжує впливати на всі аспекти повсякдення: змінюються ролі в родині, спілкування, планування майбутнього, а також з'являється потреба в осмисленні прожитого.

Родини ветеранів, які не повернуться до служби, можуть опинитися в ситуації зростання фінансового та емоційного навантаження. Якщо ветеран чи ветеранка внаслідок інвалідності частково або повністю втрачає працездатність, економічна відповідальність за добробут родини лягає на інших її членів. Це також стосується випадків, коли є потреба в тривалому догляді, супроводі або адаптації житлових умов. Навіть якщо стан здоров'я дозволяє працювати, вихід зі служби часто супроводжується тривалим періодом нестабільності: необхідністю перекваліфікуватися, труднощами у працевлаштуванні, втратою соціального статусу та зміною кола спілкування.

У цьому середовищі особливо гостро проявляється проблема розриву між завершенням служби і початком ефективної підтримки: багато механізмів допомоги обмежуються періодом служби або діють лише в активному статусі військовослужбовця/иці. Водночас сім'я продовжує потребувати ресурсів, особливо якщо не має власних фінансових заощаджень чи підтримки з боку громади. Політика підтримки має враховувати ці довготривалі потреби та створювати сталі програми – як-от цільові підтримки на працевлаштування, освітні можливості для членів родини, доступ до адаптованих медичних послуг і програм психічного здоров'я.

Ми прогнозуємо, що в найближче десятиліття та надалі значна частка ветеранів і ветеранок продовжить свій шлях передусім у межах двох середовищ: військової служби та резерву. І лише незначна частина остаточно повернеться до цивільного життя, зокрема через поранення, досягнення граничного віку або сімейні обставини. Кожне із цих середовищ впливатиме й на їхні сім'ї.

Хоча етапи шляху сімей ветеранів і ветеранок загалом подібні для всіх трьох середовищ і вони самі постійно перебувають у цивільному середовищі й у ньому ж отримують підтримку, потреби, пріоритети та цілі державної політики відрізняються залежно від кожного із них. Ці відмінності значно впливають на сім'ї, адже саме від контексту служби або звільнення залежать їхні умови життя, плани на майбутнє та рівень стабільності.

Лише незначна частина ветеранів/ок повертатимуться до цивільного життя без імовірності призову та з виключенням з обліку. Відповідно, лише обмежене коло сімей має змогу планувати довгострокове цивільне життя, будувати спільні побутові стратегії і поступово адаптуватися до нових умов.

Натомість для більшості сімей ветеранів таке планування ускладнене або неможливе. Звільнення з військової служби для всіх інших ветеранів і ветеранок автоматично означає перехід до резерву, а отже — збереження обов'язку повернутися до війська в разі потреби. Тож навіть після завершення служби розбудова добробуту й сімейного життя може бути відкладеною або частковою.

Якщо ж ветерани/ки обирають продовжувати свій шлях і кар'єру у війську, родини також можуть стикатися з викликами: тривалими ротаціями та розлукою, постійною адаптацією до змін, переїздами, відсутністю планування, передбачуваності та можливості системно розбудовувати спільне побутове життя.

Усі ці контексти визначають характер викликів та потреб родини — від доступу до якісної психологічної підтримки та соціальних послуг до потреби в стабільності, передбачуваності й визнанні впливу служби на сім'ї. Урахування особливостей кожного середовища є важливим методологічним підходом під час формування політики. Адже контекст та обставини, у яких перебуватиме родина ветерана або ветеранки, впливатиме на їхній досвід та підтримку, якої вони потребуватимуть.

Висновки

1 Формування ефективної та справедливої державної політики щодо сімей ветеранів і ветеранок потребує принципово нового підходу, який визнає родини не як тло підтримки воїна або воїнки, а як окрему цільову групу з власним досвідом, потребами та гарантіями. Така політика має бути не лише чутливою до контексту війни, а й здатною адаптуватися до довготривалих наслідків досвіду, який залишається в родині після завершення служби чи повернення додому. У центрі цієї політики має бути людина.

2 Визнання досвіду родини означає перехід від уявлення про сім'ю як допоміжну ланку до розуміння її як повноцінного суб'єкта ветеранської політики. Родина проходить власний шлях поряд із ветераном чи ветеранкою — переживає призов, поранення, полон, зникнення безвісти, реабілітацію, втрату або повернення. Цей досвід впливає на кожного члена сім'ї: від дітей до батьків, партнерів і доглядальників. Політика має враховувати складні досвіди родин, а також потребу в супроводі, ресурсах і підтримці, яка не вичерпується грошовими виплатами.

3 Вихід за межі формального статусу — критично важливий крок для забезпечення справедливого доступу до підтримки. Наразі система фокусується переважно на юридично оформлених зв'язках (шлюб, батьківство, опіка), що залишає поза її межами цивільних партнерів, дорослих дітей, бабусь і дідусів, з якими ветерани та ветеранки можуть мати тісні й відповідальні стосунки.

Формування інклюзивної політики вимагає гнучкості у визначенні сім'ї — не лише як юридичної одиниці, а як спільноти людей, об'єднаних турботою, довірою і участю в житті одне одного.

- 4** Підтримка під час усіх шляхів та в різних середовищах означає, що допомога родинам має надаватися не лише в момент кризи, а протягом усього життєвого циклу родини — під час і після служби, у цивільному житті, на військовій службі, у резерві / запасі, у разі полону, зникнення безвісти або повернення ветерана/ки з пораненням чи інвалідністю.

РОЗДІЛ 4

Портрет аудиторії

Анотація

У цьому розділі концепції ми аналізуємо правові та політичні підходи до визначення, визнання й підтримки сімей ветеранів і ветеранок. У фокусі — те, як держава бачить родину: кого визнає її частиною, які стосунки й досвід бере до уваги під час формування політики, які юридичні обмеження можуть залишати частину близьких поза межами соціального захисту.

Тут ми аналізуємо:

- досвід США, Канади та Великої Британії у визначенні й визнанні родини окремим суб'єктом політики, з власними потребами та викликами;
- українське законодавство та його погляд на сім'ю, зокрема рідних ветеранів/ок та військовослужбовців/иць;
- вплив юридичного статусу на доступ до прав: спадкування, компенсацій, медичної допомоги, представництва інтересів ветерана чи ветеранки;
- чинні механізми волевиявлення воїнів і воїнок — довіреності, заповіти, розпорядження — та їхній потенціал визначити близьких, які отримуватимуть підтримку.

Вступ

Згідно із **Сімейним кодексом**, сім'я — це люди, які сумісно проживають, ведуть спільний побут і мають взаємні права та обов'язки⁴⁶. Сімейні стосунки можуть ґрунтуватися на кровному спорідненні, свідомому виборі, спільному побуті, фінансових та емоційних взаєминах.

Українське законодавство наразі визнає найголовнішими сімейні стосунки, які зареєстровані юридично. Утім те, як насправді будуються сім'ї, не вкладається в межі законодавчого поля — реальність ширша, складніша та об'ємніша. Так, в Україні ще донедавна не було механізму позбавлення батьківських прав після досягнення дитиною 18 років⁴⁷ незалежно від якості виконання батьківських обов'язків до повноліття, наразі не дозволені шлюби в одностатевих парах. Тож, маючи всі ознаки сім'ї, не всі реальні родини визнаються державою, та не всі визнані державою сім'ї — справжні.

Ветерани й ветеранки, звісно, мають сім'ї. Як і у всіх громадян і громадянок, їхні родини різні за складом, функціональністю та стосунками. Є родини, сформовані до служби, під час та після неї. І хоча вибір сімейних взаємин є приватною справою людини, держава зобов'язана визнавати та бачити вплив, якого родини ветеранів та ветеранок зазнають під час та після служби.

Стосунки — опорний компонент добробуту людини. Нам потрібні інші, щоб жити добре. Для багатьох людей саме сім'я стає однією з найважливіших опор у житті — емоційною, практичною, соціальною. Під час роботи над цією концепцією одним із найскладніших для нас стало усвідомлення сім'ї одночасно

⁴⁶ Сімейний кодекс України. Статті 3–4. zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text

⁴⁷ У нормах українського законодавства немає заборони позбавляти батьківських прав після настання повноліття. Раніше такої практики не було в судах і поміж юристів та органів опіки і піклування, однак у 2024 році Верховний Суд опублікував позицію про те, що таке позбавлення не має обмежуватися повноліттям: Єдиний державний реєстр судових рішень. (2024, 29 січня). Рішення № 185/9339/21 (справа № 61-8918ск23) про позбавлення батьківських прав. reyestr.court.gov.ua/Review/117043621

як одного цілого — об'єднаної групи людей — і кожного й кожної в межах стосунків окремо як людини, яка має свій досвід і потреби, що поєднані та водночас відмінні від досвіду й потреб інших у групі.

Наразі в Україні майже відсутні систематизовані дані про родини ветеранів і ветеранок: скільки їх, у яких обставинах вони перебувають та яких форм підтримки потребують. У цьому розділі ми не претендуємо на вичерпну відповідь, а досліджуємо законодавче поле та пропонуємо ракурс для визначення та ідентифікації сімей ветеранів і ветеранок у межах державної політики.

Наша мета — окреслити, як сьогодні держава юридично визначає родину ветерана або ветеранки, які прогалини та обмеження є в цьому баченні та чому важливо розширити цю рамку, аби вона відповідала складності й багатогранності людських зв'язків. Це лише початкова спроба сформувати портрет аудиторії — базовий орієнтир, що дасть змогу перейти від загального уявлення до конкретної політики, чутливої до тих, хто проживає власний досвід та вплив війни.

Ми розглядаємо міжнародні підходи до визначення і підтримки сімей, а також українське правове поле: Сімейний і Цивільний кодекси та профільні закони про соціальний захист військовослужбовців/иць, ветеранів/ок, полонених, зниклих безвісти. Також аналізуємо різницю між формальним статусом і фактичними взаєминами, які не завжди мають юридичне підтвердження, але є не менш важливими — як-от незареєстровані партнери, дорослі діти, бабусі й дідусі, родичі, що виконують функції піклувальників.

Окремо ми звертаємо увагу на те, як у правовій площині можна фіксувати волевиявлення: через заповіти, довіреності, заяви до суду про встановлення факту спільного проживання. Ці інструменти можуть допомогти забезпечити права тих, хто не вписується в класичні уявлення про родину, але виконує важливу роль у житті ветерана чи ветеранки.

Ця концепція — перший крок до системного огляду й аналізу чинного законодавства щодо прав і гарантій у різних формах взаємин. Наразі ми пропонуємо базову рамку: поверхневу мапу правових норм, які визначають доступ до підтримки. Це не вичерпний аналіз, а радше підґрунтя для подальшої роботи: щоб ідентифікувати прогалини, зрозуміти реальні потреби різних родин і сформулювати політику, яка буде відповідати не лише юридичним формам, а й життєвим обставинам.

Міжнародні підходи політики щодо сімей ветеранів і ветеранок

Як в Україні, так і в багатьох країнах, близькі воїнів/ок упродовж тривалого часу були поза фокусом державної підтримки: система орієнтувалася на військовослужбовців/иць або ветеранів/ок, а родини розглядалися як другорядні отримувачі допомоги, переважно в контексті втрати годувальника.

Проте за останні десятиліття підхід почав змінюватися: кожна хвиля демобілізації після воєн і збройних конфліктів у світі сприяла усвідомленню, що повернення воїнів/ок додому — лише частина їхнього шляху, який поруч із ними проходять і сім'ї. Стикаючись із власними викликами, вони потребують розуміння й підтримки. Відтак державна політика в різних країнах почала визнавати родини ветеранів і ветеранок окремою цільовою групою зі своїми потребами й формувати для неї комплексну систему підтримки.

Одні з найтриваліших систем підтримки ветеранів/ок і їхніх родин мають Сполучені Штати Америки (США), Велика Британія та Канада. Завдяки тому що підтримка ветеранів/ок у цих країнах виникла досить давно, вона змінювалася та розбудовувалась у ті комплексні системи, які є зараз. У цих країнах поступово переходили від фіксованих «статусних» виплат до гнучких послуг та гарантій, які враховують життєві обставини, різноманітність сімейних стосунків і ролей.

Підходи цих країн у державній ветеранській політиці часто стають орієнтиром для обговорень в Україні. Чутливість до досвіду, сталість й ухвалення рішень на основі даних може стати цінною основою для розбудови ветеранської політики. Водночас важливо враховувати специфіку українського контексту: на відміну від вищезгаданих країн, де статус ветерана/ки надається вже після

завершення служби в мирний час, в Україні ветерани й ветеранки часто продовжують службу в умовах війни, що триває.

США

XVIII–XX століття

Перші кроки США в підтримці добробуту ветеранів/ок та їхніх сімей почалися після Війни за незалежність (1775–1783 роки)⁴⁸: спочатку пенсійні виплати надавали пораненим військовослужбовцям, а згодом — ветеранам, вдовам і дітям-утриманцям загиблих воїнів⁴⁹. Під час Громадянської війни (1861–1865 роки)⁵⁰ Конгрес ухвалив Закон «General Pension Act»⁵¹, згідно з яким грошова підтримка поширювалася також на неповнолітніх сестер загиблих і їхніх матерів, які були на утриманні та не мали чоловіків. Виплата була одноразовою, її ділили порівну між усіма претендентами/ками.

Під час Другої світової війни в країні виникла потреба соціального захисту родин понад 16 млн мобілізованих воїнів⁵². Уряд США ухвалив Закон «Servicemen's Dependents Allowance Act»⁵³,

⁴⁸ Війна за незалежність США (1775–1783) — це військовий конфлікт між тринадцятьма британськими колоніями в Північній Америці та Великою Британією, у результаті якого США здобули незалежність.

⁴⁹ U.S. Department of Veterans Affairs. VA History Summary.
department.va.gov/history/history-overview

⁵⁰ Громадянська війна у США в 1861–1865 роках — конфлікт між штатами Півночі (Союз) та Півдня (Конфедерація), який супроводжувався запеклими битвами та призвів до великої кількості жертв. Війна розв'язалася через відмінності в поглядах різних штатів на політичний та економічний устрій держави, зокрема на питання рабства та його майбутнього в США.

⁵¹ Army Pensions; Instructions and Forms to be Observed in Applying for Them, Under the Act of July 14, 1862. General Provisions. Army Pensions. (1862, August 12). The New York Times.
[nytimes.com/1862/08/12/archives/army-pensions-instructions-and-forms-to-be-observed-in-applying-for.html](https://www.nytimes.com/1862/08/12/archives/army-pensions-instructions-and-forms-to-be-observed-in-applying-for.html)

⁵² Cline, D. C. (1943). Allowances to Dependents of Servicemen in the United States. The Annals of the American Academy of Political and Social Science. [jstor.org/stable/1023618](https://www.jstor.org/stable/1023618)

⁵³ Servicemen's Dependents Allowances. (1942).
[finance.senate.gov/imo/media/doc/ConfRpt77-2235.pdf](https://www.finance.senate.gov/imo/media/doc/ConfRpt77-2235.pdf)

що надавав право на щомісячні виплати родичам, які перебували на утриманні у ветерана⁵⁴, а саме:

- вдовам і неповнолітнім дітям;
- колишнім партнеркам, які не вступили в новий шлюб або яким суд призначив аліменти;
- батькам, дідусям і бабусям ветерана або його дружини;
- непрацездатним братам і сестрам;
- онукам, якими ветерани опікувалися замість батьків.

Виплату одночасно могли отримувати двоє родичів. Для цього вони мали довести свою фінансову залежність від ветерана. Закон став першим юридичним визнанням «утриманців» (dependents) як окремої групи.

У 1944 році уряд США ухвалив Закон «Servicemen's Readjustment Act» (відомий як G.I. Bill)⁵⁵, що надавав ветеранам/кам доступ до вищої освіти, пільгового житлового кредитування та страхування на випадок безробіття. Однак дія закону не поширювалася на родини ветеранів і ветеранок. Тож упродовж тривалого часу політика передбачала для них лише грошові виплати, без додаткових форм супроводу, інституційної та довготривалої підтримки.

Участь США у війні у В'єтнамі (1959–1975 роки)⁵⁶ створила нові виклики: 75 тисяч воїнів/ок отримали інвалідність унаслідок

⁵⁴ У США термін «dependent» охоплює не лише тих, хто фінансово залежить від людини, але й інших членів сім'ї чи близьких, які мають право на допомогу або підтримку через правовий чи моральний обов'язок.

⁵⁵ Закон «Про реінтеграцію військовослужбовців» (Servicemen's Readjustment Act, відомий як G.I. Bill). (1944). National Archives. [archives.gov/milestone-documents/servicemens-readjustment-act](https://www.archives.gov/milestone-documents/servicemens-readjustment-act)

⁵⁶ Війна у В'єтнамі (1959–1975) — тривалий збройний конфлікт між комуністичним Північним В'єтнамом, який підтримували СРСР та КНР, і урядом Південного В'єтнаму, який підтримували Сполучені Штати та їхні союзники. Участь США була значною як у військовому, так і в політичному плані, що спричинило глибокі суспільні дискусії і зміни у внутрішній та зовнішній політиці країни.

важких поранень та нерідко потребували пожиттєвого догляду⁵⁷. Піклувалися про них саме рідні, поєднуючи догляд за ветераном чи ветеранкою з іншими обов'язками: веденням домашнього господарства, вихованням дітей, утриманням родини, роботою та навчанням.

На тлі цих викликів Конгрес США ухвалив Закон «Veterans' Benefits Improvement and Health Care Authorization Act»⁵⁸, що гарантував підтримку дружинам, непрацездатним дітям і батькам ветеранів. Вони могли отримати консультації, психосоціальну допомогу та пройти навчання щодо лікування чи реабілітації. Ця підтримка надавалася переважно лише під час шпиталізації поранених рідних і в деяких випадках після виписки — якщо участь близьких була ключовою умовою продовження лікування вдома. У разі смерті ветерана/ки члени родини, які були залучені до лікування, мали право на психологічну підтримку.

Цей закон був важливим для визнання потреб сімей у післявоєнний період як частини системи підтримки, однак не розглядав їхній шлях окремо, а радше надавав підтримку для піклування про ветерана/ку.

Додатково в цей період у державній ветеранській політиці США з'явився офіційний статус для родин загиблих воїнів — вдів, батьків та дітей — Gold Star Family⁵⁹. Ще з часів Першої світової війни вони отримували фізичний значок із золотою зіркою «Gold Star Lapel Button (GSLB)», але тільки 1973 року його офіційно затвердили для родин загиблих⁶⁰. Цей символ став не лише знаком пошани, а й інструментом публічного визнання втрати, яку пережили родини.

⁵⁷ Statistics about the Vietnam War. Vietnam Veteran Project. vietnamveteranproject.org/statistics-2

⁵⁸ Veterans' Benefits Improvement and Health-Care Authorization Act. (1986). govinfo.gov/content/pkg/STATUTE-100/pdf/STATUTE-100-Pg3248.pdf

⁵⁹ Переклад — «Родина із золотою зіркою».

⁶⁰ U.S. Department of Defense. (2007). 32 CFR. § 578.63: Gold Star Lapel Button. govinfo.gov/content/pkg/CFR-2007-title32-vol3/xml/CFR-2007-title32-vol3-sec578-63.xml

XXI століття

На початку 2000-х перед державною системою підтримки ветеранів/ок та їхніх родин у США постали нові виклики. Тоді США вели бойові дії в Іраку й Афганістані, тож зі служби поверталось дедалі більше важкопоранених воїнів і воїнок. Вони потребували тривалого лікування й реабілітації, а подекуди — пожиттєвого догляду⁶¹. Здебільшого роль піклувальників і піклувальниць — тих, хто підтримує, допомагає з реабілітацією та доглядає за ветеранами й ветеранками — взяли на себе їхні рідні та близькі. Вони часто були змушені звільнитися з роботи, переїжджати ближче до медичних закладів або суттєво змінювати своє життя⁶², водночас не маючи відповідної підготовки чи ресурсів⁶³.

Відповіддю держави на ці виклики став Закон «Caregivers and Veterans Omnibus Health Services Act»⁶⁴, ухвалений 2010 року. Він офіційно запровадив статус «caregiver» (піклувальник/ця) — для тих, хто постійно доглядає за ветеранами й ветеранками вдома. Це можуть бути як члени родини — чоловік чи дружина, батьки, діти, інші родичі, так і люди, які не є родичами, але готові взяти на себе цю роль, — друзі, волонтери й волонтерки. Також держава запровадила програми підтримки для піклувальників/ць^{65, 66}: спеціалізоване навчання, щомісячні виплати, медичне страхування, компенсацію витрат на проїзд, психологічну підтримку й оплату послуг тимчасового піклувальника/ці, якщо основний/а потребує відпочинку або має термінові справи. Так США у XXI столітті,

⁶¹ Jennings, A. M. (2023). A History of the Veterans Affairs Caregiver Support Program. Social Welfare History Project. socialwelfare.library.vcu.edu/federal/history-of-the-veterans-administration-caregiver-support-program

⁶² Executive Order 13426. (2007). govinfo.gov/content/pkg/FR-2007-03-08/pdf/07-1137.pdf

⁶³ Department of Veterans Affairs: Caregiver Support. (2020). EveryCRSReport. everycrsreport.com/reports/R46282.html

⁶⁴ Caregivers and Veterans Omnibus Health Services Act. (2010). Public Law 111—163. congress.gov/111/plaws/publ163/PLAW-111publ163.pdf

⁶⁵ U.S. Department of Veterans Affairs. Program of General Caregiver Support Services. caregiver.va.gov/care_caregivers.asp

⁶⁶ U.S. Department of Veterans Affairs. The Program of Comprehensive Assistance for Family Caregivers. va.gov/family-and-caregiver-benefits/health-and-disability/comprehensive-assistance-for-family-caregivers

у продовження законодавства 1980-х років, розбудовували далі систему підтримки сімей ветеранів/ок як піклувальників/ць для їхніх близьких.

На початку 2010-х програму «Gold Star Families» розширили, і Конгрес США закріпив низку пільг і заходів для родин загиблих: офіційні заходи вшанування, освітні стипендії, цільові пільги. А 2012 року Міністерство у справах ветеранів започаткувало програму для ветеранів, ветеранок і членів їхніх сімей, які втратили житло або перебувають на межі його втрати⁶⁷: допомогу з пошуком нового помешкання, оплатою заборгованостей, компенсації витрат на переїзд, оренду оселі та житлово-комунальні послуги. Окрім цього, програма надає також комплексний супровід для малозабезпечених родин ветеранів/ок, покликаний допомогти планувати сімейний бюджет та збільшувати дохід, залучати підтримку спільноти та зрозуміти, як працює система житла. У 2018 році затвердили Закон «VA MISSION Act»⁶⁸, що посилив статус піклувальників/иць, розширив коло людей, які мають право на компенсацію, та забезпечив ширший доступ родинам до різних послуг, зокрема приватних медичних, з фінансового планування та юридичних.

Для членів родин ветеранів/ок США також передбачена підтримка для оплати освіти або витрат на життя під час навчання. Вона є комплексною і може охоплювати різні послуги: консультування щодо освітньої траєкторії або кар'єри, надання роботи з частковою зайнятістю, яка допоможе покрити побутові витрати на час здобуття освіти⁶⁹. Окрім цього, родини можуть отримати від держави підтримку зі страхування життя.

Родини загиблих військових у США мають можливість отримати фінансову допомогу під час поховання. А в разі, якщо воїн або

⁶⁷ U.S. Department of Veterans Affairs. Supportive Services for Veteran Families. va.gov/homeless/ssvf/index.html

⁶⁸ VA MISSION Act of 2018, S. 2372, 115th Cong. (2018). Congress.Gov. congress.gov/bill/115th-congress/senate-bill/2372

⁶⁹ U.S. Department of Veterans Affairs. Education and career benefits for family members. va.gov/family-and-caregiver-benefits/education-and-careers

воїнка зникли безвісти, поховані в морі, обрали передати своє тіло науці, родини можуть отримати меморіальний надгробок або пам'ятник, який символізуватиме втрату. Держава також надає психологічну підтримку під час горювання для членів родин загиблих ветеранів/ок⁷⁰.

Важливо також згадати, що у структурі Міністерства оборони США є Агентство з обліку військовополонених / зниклих безвісти⁷¹. Через особливості збройних конфліктів, у які були залучені США останнім часом, майже всі зниклі безвісти воїни брали участь у війнах XX століття: Кореї, В'єтнамі та Другій світовій. Міністерство оборони США займається пошуком інформації про зниклих безвісти ветеранів/ок та їхньою ідентифікацією. Натомість підтримку надають неприбуткові організації, зокрема через поширення практик пам'ятування та меморіалізації, які є важливими символами підтримки для родин ветеранів/ок.

Нині родини й піклувальники ветеранів і ветеранок мають доступ до комплексної системи державної підтримки⁷². Держава визнає їх окремою цільовою групою, а надані гарантії враховують різні соціальні ролі й життєві обставини, у яких можуть перебувати сім'ї. Попри те, що держава пропонує освітні програми для дітей ветеранів/ок і підтримку родин у складних обставинах, більшість допомоги все ж спрямована на тих, хто безпосередньо доглядає за ветераном чи ветеранкою після поранення.

⁷⁰ U.S. Department of Veterans Affairs. Burials and memorial benefits for family members. va.gov/family-and-caregiver-benefits/burials-and-memorials

⁷¹ Defense POW/MIA Accounting Agency. U.S. Department of Defense. dpaa.mil

⁷² U.S. Department of Veterans Affairs. VA benefits for family and caregivers. va.gov/family-and-caregiver-benefits

1775–1783 Війна за незалежність	Початок державної підтримки: пенсії для поранених військових, пізніше — для вдів і дітей-утриманців загиблих
1861–1865 Громадянська війна	General Pension Act Розширення кола бенефіціарів: неповнолітні сестри загиблих, матері, які були на утриманні та не мали чоловіків. Одноразові виплати, поділ порівну.
1942 Друга світова війна	Servicemen's Dependents Allowance Act Введення поняття «утриманці» (dependents). Щомісячні виплати для родичів, які перебували на утриманні у ветерана/ки.
1944	Servicemen's Readjustment Act» (G.I. Bill) Доступ ветеранів/ок до вищої освіти, пільгового кредитування, страхування по безробіттю. НЕ поширювався на родини.
1973 Війна у В'єтнамі	Gold Star Lapel Button Офіційне затвердження символу для родин загиблих. Публічне визнання втрати родин.
1986	Omnibus Veterans' Benefits Improvement and Health Care Authorization Act Підтримка для дружин, непрацездатних дітей, батьків ветеранів: консультації, психосоціальна допомога, навчання щодо догляду.
2010 Бойові дії в Іраку й Афганістані	Caregivers And Veterans Omnibus Health Services Act Офіційний статус caregiver (піклувальники), охоплює як родичів, так і не-родичів. Програми підтримки для піклувальників/ць

Початок 2010-х	Розширення програми «Gold Star Families». Конгрес США закріпив низку привілеїв і заходів для родин загиблих
2012	Програма для ветеранів/ок і їхніх сімей, які втратили житло або перебувають на межі його втрати.
2018	VA MISSION Act Посилення статусу піклувальників/иць, розширення кола людей з правом на компенсацію, доступ родин до приватних медпослуг.

Канада

Подібно до США, перші кроки Канади в розбудові ветеранської політики були спрямовані передусім на самих ветеранів і ветеранок. Родини ж почали фігурувати в системі після завершення Першої світової війни, насамперед як отримувачі пенсій у разі загибелі військовослужбовця/иці⁷³. Спочатку на такі виплати могли претендувати лише вдови, діти й батьки загиблих військовослужбовців/иць.

У роки Другої світової війни, на тлі масової демобілізації, Канада створила Міністерство у справах ветеранів та визначила родини ветеранів і ветеранок його окремими бенефіціарами. У 1980-х міністерство запустило Програму стійкості ветеранів (Veterans Independence Program)⁷⁴, у межах якої держава наймала професійних доглядальників і доглядальниць ветеранів/ок для виконання побутових і медичних завдань — прибирання,

⁷³ Neary, P. (2004). The Origins and Evolution of Veterans Benefits in Canada, 1914–2004 (3rd printing). Veterans Affairs Canada – Canadian Forces Advisory Council.
publications.gc.ca/collections/collection_2018/acc-vac/V32-357-2004-eng.pdf

⁷⁴ Там само. С. 29–32.

приготування їжі, супроводу до лікарів. Це зменшувало фінансове й емоційне навантаження на членів сім'ї.

Зміна підходів до підтримки родин воїнів і воїнок розпочалась у 1980-х з ініціативи родин: дружини військовослужбовців, які мешкали біля бази RCAF Station Penhold, заснували Товариство дружин військовослужбовців (OSSOMM)⁷⁵ і почали наголошувати на критичній потребі державних соціальних послуг. Після суспільного резонансу в 1991 році запрацювала програма послуг для сімей військовослужбовців/иць⁷⁶, у межах якої з'явилися центри підтримки. Вони пропонували кризову допомогу, послуги з охорони психічного здоров'я, догляд за дітьми, а згодом — підтримку з питань освіти, працевлаштування, переїзду, повернення воїна або воїнки.

У 1998 році в межах «Плану вдосконалення якості життя в Збройних силах»⁷⁷ Канада визнала, що добробут родин безпосередньо впливає на боєздатність військовослужбовців/иць. Відтак підтримку родин воїнів і воїнок почали розглядати не лише як частину соціальної політики, а і як елемент безпекової та оборонної стратегії.

Після місій в Афганістані (2001–2014) та зростання кількості поранених ветеранів і ветеранок у Канаді відбулося переосмислення ролі родини у житті військовослужбовця/ці. Зросло усвідомлення, що партнери/ки й діти ветеранів і ветеранок також потребують підтримки, навичок адаптації, психологічної допомоги. У 2005 році Програму соціальної підтримки після операційного стресу та травм (OSISS)⁷⁸, яка з 2001 року працювала для військовослужбовців/иць, розширили на родини воїнів/ок

⁷⁵ Оригінальна назва — «Organizational Society of Spouses of Military Members».

⁷⁶ National Defence. (2016, October 24). Canadian Armed Forces celebrates 25 years of support to military families. Canada.ca.
canada.ca/en/department-national-defence/news/2016/10/canadian-armed-forces-celebrates-25-year-s-support-military-families.html

⁷⁷ National Defence. (2000). DAOD 5044-1, families. Canada.ca.
canada.ca/en/department-national-defence/corporate/policies-standards/defence-administrative-order-s-directives/5000-series/5044/5044-1-families.html

⁷⁸ Оригінальна назва — «Operational Stress Injury Social Support (OSISS)».

і ветеранів/ок. А 2006 року в країні ухвалили Закон «Veterans Well-being Act (Про добробут ветеранів)»⁷⁹, який змінив модель підтримки для ветеранів, ветеранок і їхніх родин: від грошової компенсації — до інтегрованої реабілітації та підтримки під час переходу до цивільного життя. Родини почали розглядати частиною моделі, в основі якої — добробут ветеранів/ок і родини як цілісний процес, що охоплює фізичне, психологічне, соціальне, економічне й професійне відновлення.

У 2017 році в межах Закону «Veterans Well-being Act» у Канаді затвердили план «Pension of Life plan» (Пенсія на все життя)⁸⁰, який передбачає постійні виплати замість одноразової компенсації, охоплює потреби ветеранів і ветеранок упродовж життя, враховує вплив служби на їхні родини. Цей план заснований на концепції добробуту та передбачає підтримку ветеранів/ок та їхніх родин у різних сферах життя. Завдяки цьому плану були впроваджені додаткові можливості для доглядальників/иць, а також розширений доступ до консультацій, навчань, кар'єрних програм для членів родин ветеранів/ок. Нині родини мають доступ до програм психологічної підтримки, житлового й медичного забезпечення, фінансової, зокрема кризової, допомоги.

Канадський досвід показує, як визнання голосу самих родин може стати відправним пунктом для формування сталої державної політики. Від реагування на точкові потреби родини система державної підтримки поступово трансформувалася в стратегічний підхід, де добробут сімей визнається частиною загальної спроможності війська.

1914–1918

Перша
світова війна

Початок підтримки родин: пенсії для вдів, дітей і батьків загиблих військових.

⁷⁹ Government of Canada. Veterans Well-being Act (S.C. 2005, c. 21).
aws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/C-16.8

⁸⁰ Veterans Affairs Canada. (2017). Pension for Life Overview.
veterans.gc.ca/GCWeb/pdf/Factsheets/Introduction.pdf

1941–1945 Друга світова війна	Створення Міністерства у справах ветеранів та визначення родин ветеранів і ветеранок його окремими бенефіціарами.
1980-ті	Veterans Independence Program Держава наймає професійних доглядальників для ветеранів/ок: прибирання, приготування їжі, супровід до лікарів. Зменшення навантаження на родини.
1991	Програма послуг для сімей військових Виникла після ініціативи дружин військових (OSSOMM). Центри підтримки: кризова допомога, психічне здоров'я, догляд за дітьми, освіта, працевлаштування.
1998	План вдосконалення якості життя в збройних силах Офіційне визнання: добробут родин = боєздатність військових. Підтримка родин як елемент воєнної стратегії.
2005	Розширення OSISS Програму соціальної підтримки після операційного стресу та травм (з 2001 для військових) розширили на родини воїнів/ок і ветеранів/ок.
2006	Veterans Well-being Act Зміна моделі: від грошової компенсації до інтегрованої реабілітації. Родини — частина цілісного процесу відновлення.
2018	Pension for Life Постійні виплати замість одноразових. Більше можливостей для доглядальників/иць, членів/кинь сім'ї, розширили доступ до консультацій, навчань, кар'єрних програм.

Велика Британія

Після Першої та Другої світових воєн соціальний захист родин ветеранів/ок у Великій Британії обмежувався пенсійними виплатами для вдів і дітей загиблих військовослужбовців/иць⁸¹. Захистом прав ветеранів, ветеранок і їхніх родин переважно опікувалися громадські та благодійні організації.

Ця ситуація зберігалася до 2011 року, коли був ухвалений важливий документ — «Armed Forces Covenant» (Угода про Збройні сили)⁸². Вона законодавчо закріпила моральний і соціальний принцип: «Ніхто з тих, хто служить або служив, а також їхні родини не мають зазнавати шкоди через службу». Угода стала основою єдиного підходу: військовослужбовці/иці, ветерани/ки та їхні родини мають рівні права на доступ до державних послуг. Держава визнає їхній внесок у безпеку країни й гарантує, що вони не зазнаватимуть жодних обмежень у доступі до підтримки.

У Великій Британії за реалізацію угоди у сфері державної політики щодо ветеранів, ветеранок та їхніх родин, її розроблення й координацію відповідає Офіс у справах ветеранів/ок, який діє в межах Міністерства оборони⁸³, тож їхня підтримка є частиною безпекової та оборонної політики держави. Принципи угоди також лягли в основу Закону «Armed Forces Act» (Про Збройні сили), 2011⁸⁴, який зобов'язав уряд щорічно звітувати про виконання зобов'язань перед родинами. З 2021 року вони обов'язкові для органів місцевої влади та Національної служби охорони здоров'я (NHS) під час надання послуг у сферах охорони здоров'я, освіти, житла.

⁸¹ Suddick, C. An overview of the Pension System immediately after the War. The Western Front Association. westernfrontassociation.com/world-war-i-articles/an-overview-of-the-pension-system-immediately-after-the-war

⁸² Ministry of Defence. The Armed Forces Covenant. assets.publishing.service.gov.uk/media/5a78c7b740f0b62b22cbcbd4/the_armed_forces_covenant.pdf

⁸³ Office for Veterans' Affairs. About us. Gov.uk. gov.uk/government/organisations/office-for-veterans-affairs/about

⁸⁴ Armed Forces Act. Legislation.gov.uk. legislation.gov.uk/ukpga/2011/18/contents

Угода надає базове визначення сім'ї військовослужбовця/иці та ветерана/ки: до неї належать чоловік або дружина, цивільні партнери/ки та діти на утриманні, батьки й інші близькі родичі. Окреме визначення також є для близьких загиблих і померлих військовослужбовців/иць та ветеранів/ок — «bereaved» — людина, яка втратила когось із близьких.

У 2022 році в країні затвердили «UK Armed Forces Families Strategy 2022–32» (Стратегію підтримки родин Збройних сил)⁸⁵, яка розширила законодавче визначення родини й визнала різні типи взаємин: одностатеві пари, батьки, опікуни та інші близькі родичі, які беруть участь у вихованні дітей або догляді за літніми чи хворими членами родини. Для формування й виконання стратегії Міністерство оборони спирається також на результати досліджень досвіду й потреб військовослужбовців/иць, ветеранів/ок та їхніх родин^{86, 87, 88, 89}.

Наразі родини ветеранів і ветеранок можуть розраховувати на державну підтримку в різних сферах добробуту: пошуку житла, освіти, працевлаштуванні, охороні здоров'я, соціальних послугах, фінансовій допомозі, а також у доступі до комерційних продуктів і сервісів⁹⁰. Крім того, уряд застосовує Тест впливу на сім'ї (Family Test)⁹¹ — метод оцінювання, який дає змогу визначати, наскільки

⁸⁵ Ministry of Defence. (2022). UK Armed Forces Families Strategy 2022-32. assets.publishing.service.gov.uk/media/61e80893e90e07037ac9e10b/UK_Armed_Forces_Families_Strategy_2022_to_2032.pdf

⁸⁶ Ministry of Defence. (2020). Living in our Shoes. Understanding the needs of UK Armed Forces families. assets.publishing.service.gov.uk/media/5ef46ab9e90e075c5582f501/Living_in_our_shoes_Full_Report_1_embargoed_30_June.pdf

⁸⁷ Tri-service families continuous attitude survey: 2024. Gov.uk. gov.uk/government/statistics/tri-service-families-continuous-attitude-survey-2024

⁸⁸ Services and support, responses from family members of UK armed forces veterans: Veterans' Survey 2022, UK. Gov.uk. gov.uk/government/statistics/announcements/services-and-support-responses-from-family-members-of-uk-armed-forces-veterans-veterans-survey-2022-uk

⁸⁹ Ministry of Defence. (2022). UK Armed Forces Families Strategy 2022-32. assets.publishing.service.gov.uk/media/61e80893e90e07037ac9e10b/UK_Armed_Forces_Families_Strategy_2022_to_2032.pdf

⁹⁰ Army Families Federation. Armed Forces Covenant. aff.org.uk/armed-forces-covenant

⁹¹ Department for Work and Pensions. The Family Test. Revised Guidance for Government Departments. assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/989018/family-test-guidance.pdf

державні політики враховують потреби родин у різних життєвих ситуаціях: створення сім'ї, народження дитини, догляд за близькими, втрата рідних, тривале захворювання чи розлучення.

У Великій Британії принципи підтримки родин поширюються як на сім'ї чинних військовослужбовців/иць, так і на родини ветеранів/ок. Важливо, що держава одразу визнала сім'ї самостійними суб'єктами ветеранської політики, надавши їм відповідного статусу в межах програм підтримки. Крім цього, політика будується навколо досвіду родин, ураховує розмаїття сімейних взаємин і досвіди сімей. Це дає змогу ухвалювати рішення, які відповідатимуть реальним потребам рідних і близьких військовослужбовців/иць та ветеранів/ок. Хоча система все ще розвивається, уже зараз держава ставить у центр уваги людину і враховує життєвий досвід родин.

1918–2011	Після Першої та Другої світових воєн соціальний захист родин ветеранів/ок обмежувався пенсійними виплатами для вдів і дітей загиблих військовослужбовців/иць. Захистом прав ветеранів, ветеранок і їхніх родин переважно опікувалися громадські та благодійні організації.
2011	Armed Forces Covenant Угода стала основою єдиного підходу: військовослужбовці/иці, ветерани/ки та їхні родини мають рівні права на доступ до державних послуг. Принципи Угоди також лягли в основу Закону про Збройні сили (2011).
2021	Принципи Угоди обов'язкові для органів місцевої влади та NHS під час надання послуг у сферах охорони здоров'я, освіти, житла.
2022	Стратегія підтримки родин на 2022–2032 Розширення визначення родини: одностатеві пари, опікуни, інші близькі родичі. Впровадження Family Test для оцінки політик.

Аналіз досвіду США, Канади та Великої Британії демонструє поступову, але послідовну еволюцію державної політики щодо родин ветеранів і ветеранок — від фокусування виключно на військовослужбовцях/ицях до визнання родини як окремого, повноправного суб'єкта ветеранської підтримки. Попри різні історичні, правові й соціальні контексти, усі три країни пройшли спільний шлях: від одноразових компенсацій чи пенсій вдовам до комплексних систем, які враховують не лише формальні родинні статуси, а й фактичні взаємини й індивідуальні потреби.

У всіх цих країнах підходи до надання підтримки для родин ветеранів/ок мають різний фокус і подекуди все ще тяжіють до підтримки саме з погляду піклувальної ролі, проте ми можемо виокремити деякі **ключові характеристики сучасних підходів у розвинених країнах:**

- **Визнання сім'ї ветерана/ки як окремої цільової групи державної політики** — з власним досвідом, потребами та правами.
- **Інституційне закріплення статусу піклувальників/ць та членів родин як людей, які мають право на соціальні послуги, навчання, медичне забезпечення, психологічну допомогу, компенсації.**
- **Використання досліджень, даних і опитувань для формування політик і програм, що відповідають реальному досвіду родин.**
- **Гнучкість у визначенні складу родини** — з урахуванням цивільних партнерів/ок, опікунів/ок, дорослих дітей, які забезпечують догляд, та інших людей, чия участь у житті ветерана чи ветеранки є значущою.
- **Поєднання соціальної та безпекової політик, коли добробут родини розглядається як один із чинників стійкості військової системи загалом.**
- **Поступове розширення підтримки в часі** — від супроводу під час служби до довготривалих програм після повернення до цивільного життя.

Ці підходи формують цілісну модель, у якій родина сприймається не як «додаток» до ветерана чи ветеранки, а як важлива група, що також зазнає наслідків складного досвіду, потребує підтримки й має бути залученою до системи ветеранських сервісів.

Для України цей досвід є цінним джерелом для рефлексій і переосмислення. Хоча міжнародні моделі не можна механічно застосувати в українському контексті, вони акцентують на ключових принципах, які можуть стати підґрунтям власної політики, чутливої до досвіду родин.

Водночас варто врахувати, що навіть у країнах із розбудованими системами підтримки окрема увага до родин ветеранів і ветеранок з'явилася нещодавно. Україна ж тільки починає вибудовувати державну ветеранську політику, але має шанс одразу закласти в її основу принцип визнання досвіду й потреб родин паралельно з іншими країнами.

Підхід державних органів в Україні до визначення сім'ї ветеранів і ветеранок

Нині в різних українських нормативних актах визначення родини є різним, залежно від контексту: соціальний захист, пенсійне забезпечення, полон або зникнення безвісти. Через це один і той самий родинний зв'язок в одній ситуації може гарантувати доступ до підтримки, а в іншій — не визнається державою.

У цій частині розділу ми аналізуємо, як українське законодавство визначає сім'ю ветерана або ветеранки. Ми розглядаємо норми **Сімейного** та **Цивільного кодексів України**, а також спеціальні закони, що регулюють соціальний і правовий захист військовослужбовців, полонених, зниклих безвісти та родин загиблих. Особливу увагу приділяємо тому, які критерії: споріднення, спільне проживання, факт утримання — лежать в основі юридичного визнання родини та як вони впливають на доступ до підтримки.

Цей огляд дає змогу побачити, що наразі в Україні немає єдиного підходу до розуміння сім'ї ветерана або ветеранки. Відсутність чіткої, уніфікованої дефініції утворює прогалини в захисті, які особливо болісно відчуються в умовах війни. Усвідомлення цієї проблеми — перший крок до формування справедливої та чутливої політики, що визнає не лише юридичні категорії, а й людські зв'язки.

Загальне визначення сім'ї

Нині в Україні правове розуміння сім'ї ґрунтується першочергово на положеннях **Сімейного кодексу**. Згідно з ним: «Сім'я — це люди, які спільно проживають, ведуть спільний побут і мають взаємні

права та обов'язки. Подружжя вважається сім'єю і тоді, коли дружина та чоловік у зв'язку з навчанням, роботою, лікуванням, необхідністю догляду за батьками, дітьми та з інших поважних причин не проживають спільно. Дитина належить до сім'ї своїх батьків і тоді, коли спільно з ними не проживає».

Сім'я створюється на підставі шлюбу, кровного споріднення, усиновлення або інших обставин, що «не суперечать закону чи моральним засадам суспільства»⁹². Членами сім'ї вважаються подружжя, діти, батьки та інші родичі, що мешкають разом.

Сімейний кодекс також регулює два основних типи правовідносин між членами сім'ї:

- 1. Майнові** — спільні фінансово-майнові зобов'язання під час сумісного проживання (подружжя, батьки, діти) та за умови роздільного побуту (окреме проживання або розлучення).
- 2. Немайнові** — взаємні права та обов'язки, до прикладу, батьківство та материнство, повага до індивідуальності, розподіл обов'язків, турбота про сім'ю, свобода та особиста недоторканність.

Для встановлення обсягу прав і гарантій у державній соціальній політиці також застосовується поняття **ступеня споріднення**, який, відповідно до Цивільного кодексу України, визначається кількістю поколінь, які розділяють родичів між собою⁹³. Кожне покоління вважається одним ступенем: між батьком / матір'ю і дитиною — один ступінь, а між бабусею / дідусем й онуком/ою — два.

В українському законодавстві наразі немає єдиного нормативно-правового акта, що визначає повний перелік родичів за ступенем споріднення, однак орієнтовна класифікація наведена в Податковому кодексі України⁹⁴.

⁹² Сімейний кодекс України. Статті 3–4. zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text

⁹³ Цивільний кодекс України. Статті 1261–1265. zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15?find=1&text

⁹⁴ Податковий кодекс України. Стаття 263, пункт 14.1, підпункт 14.1.263. zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text

Ступінь споріднення	Члени сім'ї
Перший	■ батьки / опікуни / усиновлювачі⁹⁵ ■ чоловік / дружина ■ діти
Другий	■ брат / сестра ■ дідусь / бабуся ■ онуки

Ступені споріднення також використовують на практиці як орієнтир для визначення прав та обов'язків родичів.

- У **сімейному праві**: родичі першого та другого ступенів споріднення не можуть укласти шлюб між собою⁹⁶.
- У **спадковому праві**: першу чергу спадкування мають діти, подружжя, батьки; другу — брати, сестри, бабуся, дідусі, онуки⁹⁷.
- У **донорстві**: за **Цивільним кодексом** близькі члени сім'ї (перший та другий ступені споріднення) можуть передати орган родичу без анонімності та потреби звертатися до суду — достатньо заяви та згоди⁹⁸.
- У питаннях **мобілізації та служби за контрактом**: для відстрочки або звільнення⁹⁹ для догляду за людиною з інвалідністю перевагу мають родичі першого ступеня, а за їх відсутності або неможливості виконувати ці обов'язки — другого ступеня.

⁹⁵ Часто під терміном «батьки» мають на увазі також опікунів / усиновлювачів, адже батьки відіграють роль законних представників, які можуть виступати від імені дитини без спеціальних повноважень.

⁹⁶ Сімейний кодекс України. Стаття 26. zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text

⁹⁷ Цивільний кодекс України. Статті 1258—1265. zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15

⁹⁸ Там само. Стаття 290.

⁹⁹ Закон України «Про військовий обов'язок і військову службу». Стаття 26, частина 12. zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text

Профільне законодавство

Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»

Цей закон¹⁰⁰ не надає загального визначення сім'ї ветеранів, однак встановлює **дві групи родин, визначає їхній статус, соціальні гарантії та пільги:**

Сім'ї загиблих або померлих ветеранів війни	Сім'ї загиблих або померлих Захисників та Захисниць України
До них належать сім'ї учасників війни, учасників бойових дій та осіб з інвалідністю внаслідок війни	Статус був виокремлений після початку повномасштабного вторгнення російської федерації в Україну. Його отримують родини воїнів/ок, які загинули чи зникли безвісти під час російсько-української війни (з 2014 року під час АТО/ООС та після 2022 року)

Закон визначає перелік членів сімей загиблих або померлих ветеранів/ок та захисників/ць:

- 1. Батьки.**
- 2. Один або одна з подружжя, що не вступив або не вступила в новий шлюб:** після загибелі чи смерті чоловік або дружина має статус вдови чи вдівця, що дає право на пільги та соціальну підтримку, навіть якщо він/вона не отримує пенсію через втрату годувальника. Якщо ж людина повторно одружується, статус та соціальні гарантії втрачаються.
- 3. Діти, які:**
 - **не мають і не мали своїх сімей та дітей:** у такому разі основним родинним осередком залишається батьківська сім'я, тому дитина має право на соціальну підтримку;

¹⁰⁰ Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту». zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#Text

- **мають власні сім'ї, але набули інвалідність до повноліття:**
попри сімейний статус інвалідність створює додаткову потребу в соціальній підтримці, тож вони мають право на певні гарантії як родичі першого ступеня споріднення;
 - **втратили обох батьків через загибель або зникнення безвісти:**
повна втрата батьківського піклування обумовлює потребу в додатковому захисті з боку держави.
- 4. Утриманці,** яким у зв'язку зі смертю годувальника призначена пенсія.

Закон України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей»

Цей закон¹⁰¹ визначає поняття сімей ветеранів у ширшому контексті. Його дія поширюється на родини чинних, загиблих або померлих військовослужбовців, а також тих, хто отримав інвалідність внаслідок військової служби¹⁰², серед яких є і ветерани та ветеранки, що брали участь у бойових діях. **За чинною редакцією цього закону від 22 вересня 2025 року¹⁰³ до кола сім'ї належать¹⁰⁴:**

1. Рідні або усиновлені діти, зокрема і:

- діти, зачаті за життя загиблої / померлої людини та народжені після її смерті;
- діти, стосовно яких загину / померлу людину позбавили батьківських прав за її життя.

2. Вдова / вдівець.

¹⁰¹ Закон України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» № 2011-XII (1991, 20 грудня). zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text

¹⁰² Там само. Стаття 3.

¹⁰³ Там само. Стаття 16-1, пункт 4.

¹⁰⁴ Там само. Стаття 18.

3. Батьки / усиновлювачі загиблої / померлої людини, якщо:

- їх не позбавили батьківських прав стосовно неї;
- їхні батьківські права були поновлені на момент її загибелі / смерті.

4. Онуки загиблої / померлої людини, якщо на момент її загибелі / смерті їхні батьки також загинули / померли.

5. Фактичні сімейні партнери: жінка або чоловік, які проживали із загиблою / померлою людиною однією сім'єю, не перебуваючи з нею в офіційному шлюбі — ані між собою, ані з іншими людьми. Для цього суд має встановити факт спільного проживання.

6. Утриманці: члени сім'ї, які повністю або переважно жили коштом загиблої / померлої людини. У разі його / її смерті вони можуть отримати пенсію у зв'язку з втратою годувальника, навіть якщо до цього мали інше пенсійне забезпечення¹⁰⁵.

Усі ці члени родини мають право на отримання одноразової грошової допомоги та доступ до відповідних соціальних гарантій.

Важливе значення для визначення членів сім'ї ветеранів/ок також надає роз'яснення Конституційного Суду України 1999 року¹⁰⁶ щодо цього закону. Тоді законодавство не мало чіткого переліку людей у складі сім'ї, а Сімейний кодекс України ще не був ухвалений¹⁰⁷, тож документ виділив такі дві групи: найближчі родичі та інші люди, які постійно мешкають із військовим чи військовою і ведуть спільне господарство.

¹⁰⁵ Закон України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб». Статті 30–31. zakon.rada.gov.ua/laws/show/2262-12#n278

¹⁰⁶ Рішення Конституційного Суду України у справі про офіційне тлумачення терміна «член сім'ї». Пункт 6. zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-99

¹⁰⁷ Сімейний кодекс був ухвалений у 2002 році, набрав чинності у 2004 році.

Найближчі родичі	Інші люди, які постійно мешкають із військовим/ою і ведуть спільне господарство
Дружина або чоловік, діти та батьки. Визнаються членами сім'ї незалежно від спільного проживання чи ведення господарства	Це можуть бути як кровні родичі (брати, сестри, бабусі, дідусі), так і родичі через шлюб або неформальні зв'язки (вітчим, мачуха, пасинки, падчерки, опікуни). Ключова умова для набуття статусу – наявність спільного побуту, витрат, домовленостей про житло

Це рішення є важливим, бо його можуть використовувати в судових справах близькі загиблих, полонених і зниклих безвісти воїнів/ок. Законодавчо воно дає змогу людям, що перебувають/ли в цивільному партнерстві з ветеранами й ветеранками, отримати частину прав і гарантій, передбачених для подружжя.

Закон України «Про правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин»

Цей закон¹⁰⁸ регламентує статус людей, що зникли безвісти за особливих обставин, наприклад під час окупації, ведення воєнних дій або надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру, а також їхніх родин.

Закон використовує ширше поняття сім'ї, ніж **Сімейний кодекс України**, та враховує не лише офіційно оформлені стосунки, а й фактичні сімейні чи побутові зв'язки. Документ гарантує соціальний захист близьким родичам і членам сімей зниклих безвісти та їхнє право на правдиву інформацію про місце перебування, обставини загибелі / смерті або місце поховання, якщо воно відоме.

¹⁰⁸ Закон України «Про правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин» № 2505-VIII (2018, 12 липня). zakon.rada.gov.ua/laws/show/2505-19#n40

Закон України «Про соціальний і правовий захист осіб, стосовно яких встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України, та членів їхніх сімей»

Цей закон¹⁰⁹ визначає правовий статус людей, що перебувають або перебували в полоні, а також механізми державної підтримки для них та їхніх родин. Його дія поширюється на цивільних громадян і громадянок, військовослужбовців і військовослужбовиць, а також членів їхніх сімей. Відповідний статус надає Комісія з питань встановлення факту позбавлення особи особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України. Розгляд питання може ініціювати сама людина, її законні представники або члени сім'ї на основі заяви.

Закон у формуванні поняття «сім'ї» спирається на Сімейний кодекс України. Рідні можуть отримати статус «членів сімей особи, стосовно якої встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України»¹¹⁰.

Формальний статус і реальні взаємини

Сімейний і Цивільний кодекси України послуговуються загальним визначенням сім'ї, яке охоплює кровних родичів і всіх членів домогосподарства. Спеціалізовані закони конкретизують коло людей, що належать до сім'ї ветерана або ветеранки і мають відповідні соціальні гарантії.

¹⁰⁹ Закон України «Про соціальний і правовий захист осіб, стосовно яких встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України, та членів їхніх сімей» № 2010-IX (2022, 26 січня). zakon.rada.gov.ua/laws/show/2010-20#n8

¹¹⁰ Наказ Міністерства розвитку громад та територій України «Про затвердження форм заяв для забезпечення соціального і правового захисту осіб, стосовно яких встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України, та членів їхніх сімей» № 76 (2025, 21 січня). zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0177-25#Text

Різниця у визначеннях може призводити до того, що окремі члени родини можуть мати різний доступ до підтримки, залежно від того, який саме закон застосовується в конкретній ситуації. Наприклад, закони, що регулюють статус і захист зниклих безвісти та полонених ветеранів і ветеранок, спираються на розширене визначення із **Сімейного кодексу України**. Натомість у законах, що визначають державні гарантії для ветеранів/ок та їхніх сімей, перелік людей, що належать до членів родини і на яких поширюється підтримка, набагато вужчий.

Як наслідок, визначальним критерієм лишається не досвід родинного життя з ветераном або ветеранкою, а формальний правовий статус близьких людей і траєкторія подій у житті військовослужбовців та військовослужбовиць (полон, загибель, зникнення безвісти).

У родинях ветеранів і ветеранок, як і в будь-яких інших родинях, бувають різні взаємини. Ці зв'язки можуть будуватися на взаємопідтримці, турботі та відповідальності, але не завжди зафіксовані юридично. Наприклад, це можуть бути партнери без офіційного шлюбу, дорослі діти, які допомагають батькам, бабусі й дідусі, залучені до виховання онуків, або інші родичі, які опікуються справами військовослужбовця/иці. Іноді така відсутність юридично оформлених стосунків є зваженим вибором, наприклад, коли партнери не готові до такого кроку. Іноді юридичне оформлення, наприклад, довіреності, може бути ускладнене через брак у військовослужбовця/виці часу та можливості відвідати нотаріуса. А в деяких ситуаціях, наприклад, коли йдеться про побутову допомогу дорослих дітей своїм батькам, відповідні юридичні статуси просто відсутні.

Досвід війни може змінити логіку взаємин у родині, тож члени сім'ї можуть брати на себе нові ролі — як-от самотійно утримувати родину, піклуватися про родичів партнера/ки. Хоча за своїм змістом ці взаємини часто відповідають сімейній логіці, вони не завжди вписуються в офіційні статуси, передбачені державою.

Це означає, що українська система державної підтримки визнає лише рідних і близьких з офіційно закріпленим статусом.

Це може створити ситуації, коли люди, які фактично виконують родинні функції, залишаються без належного захисту. Зокрема, цивільні партнери військовослужбовців/иць наразі не мають можливості отримати одноразову грошову допомогу, долучатися до ухвалення рішень щодо лікування чи поховання або спадкувати майно. Це означає, що людина, яка співжила з військовим/ою, вела спільне господарство, можливо, виховувала спільних дітей, юридично не існує в системі прав і гарантій, хоча несе такі самі емоційні й практичні втрати.

Соціальна та матеріальна підтримка дітям загиблих військових надається також лише після юридичного підтвердження родинного зв'язку або визнання батьківства через суд.

Політика підтримки родин ветеранів і ветеранок має спиратися не лише на формальні критерії, а й на розуміння реального змісту родинних зв'язків, життєвих ролей і обставин. У контексті війни та пов'язаних із нею викликів важливо формувати гнучкі та чутливі до життєвого різноманіття механізми підтримки, які дають цю підтримку людям зі схожими досвідами.

Це вимагає переосмислення чинних підходів на користь інклюзивної, людиноцентричної та справедливої системи, яка визнає і підтримує всі форми турботи, взаємної відповідальності й родинної солідарності. Таке визнання має бути закріплене в нормативно-правових актах, оскільки це єдиний спосіб для держави оприятити реальні родинні стосунки. Водночас важливо, щоб такий порядок визнання реальних стосунків реалізувався на практиці.

Права та гарантії сімей ветеранів і ветеранок у різних сімейних взаєминах

Сімейні стосунки громадян і громадянок України, зокрема ветеранів та ветеранок, можуть мати різні форми — від офіційно зареєстрованого шлюбу до цивільного партнерства, від батьківства й материнства до догляду з боку інших родичів або близьких. Проте саме тип взаємин — а не зміст чи тривалість зв'язку — визначає, які права та соціальні гарантії будуть доступні для рідних — від права на спадщину й одноразову грошову допомогу до можливості представляти інтереси під час лікування, поховання чи оформлення пенсії.

Зареєстровані шлюбні стосунки

Згідно із Сімейним кодексом України, шлюб — це союз жінки та чоловіка, укладений у РАЦС¹¹¹. Він встановлює для подружжя низку прав і обов'язків, які діють як під час шлюбу, так і після його розірвання.

Право на спільну власність

Усе майно, набуте під час шлюбу (заробітна плата, пенсія, подарунки, доходи від бізнесу або творчості), є спільною сумісною власністю подружжя, навіть якщо один із партнерів не мав/ла доходу, наприклад, через навчання, догляд за дітьми, військову службу¹¹². Після розірвання шлюбу колишні партнери мають право поділити майно.

¹¹¹ Сімейний кодекс України. Стаття 21. zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text

¹¹² Там само. Глава 8. Право спільної сумісної власності подружжя.

Право на успадкування

За Цивільним кодексом, після смерті одного з подружжя інший/а має гарантоване право на спадкування, навіть якщо загинула людина не залишила заповіт¹¹³. Такий/а спадкоємець/ця належить до першої черги спадкоємців, разом із дітьми спадкодавця (як рідними, так і усиновленими), а також його / її батьками.

Спадкування охоплює все, що належало людині на момент смерті й могло бути частиною її цивільних прав і обов'язків, а саме: майно — речі і права власності, як-от нерухомість, кошти, частку в бізнесі й авторські права, та майнові обов'язки — борги та договірні зобов'язання. Якщо між подружжям був зареєстрований шлюб, то частина майна, нажита під час цього шлюбу, вважається спільною сумісною власністю, тому лише інша його половина підлягає спадкуванню.

Право на утримання

За Сімейним кодексом України, члени подружжя мають матеріально підтримувати одне одного протягом шлюбу¹¹⁴: якщо один/а з партнерів є непрацездатним/ою і не може забезпечити себе самостійно, другий/а зобов'язаний/а підтримувати його/її матеріально.

Це право зберігається впродовж року після розірвання шлюбу. Так, до прикладу, якщо ветеран або ветеранка набув/ла інвалідності під час служби та втратив/ла працездатність, його/її колишня дружина або колишній чоловік зобов'язані надавати матеріальну підтримку.

Якщо один/на з партнерів не має змоги працювати або здобути освіту з поважних причин, наприклад, через догляд за дитиною, утримання діє до трьох років після розлучення. Якщо ж дружина або чоловік проживає з дитиною з інвалідністю, яка потребує

¹¹³ Цивільний кодекс України. Стаття 1261. zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15

¹¹⁴ Сімейний кодекс України. Глава 9. zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text

постійного догляду, право на утримання зберігається протягом усього періоду догляду.

Право на утримання припиняється, коли змінюються життєві обставини: отримувач/ка одужує, стає працездатним/ою або вступає в новий шлюб.

Право на інформацію та представництво

Статус подружжя надає змогу чоловіку або дружині ветерана чи ветеранки:

- офіційно звертатися до державних установ із запитом про місцеперебування полоненого чи зниклого воїна/ки, з'ясування обставин поранення, зникнення безвісти чи загибелі;
- отримувати інформацію про стан здоров'я та в разі шпиталізації чи перебування в реанімації відвідувати людину та ухвалювати рішення;
- приймати рішення про місце поховання та організацію поховання, отримувати посмертні відзнаки і представляти інтереси ветерана/ки після смерті.

Офіційний статус та соціальні гарантії

Дружина / чоловік загиблого / померлого ветерана має право на статус члена сім'ї загиблого ветерана війни / Захисника або Захисниці України¹¹⁵ та додаткові державні гарантії, зокрема: одноразову грошову допомогу, пенсію у зв'язку з втратою годувальника, пільги на комунальні послуги та проїзд, медичне обслуговування та ліки, санаторно-курортне лікування, позачергове забезпечення житлом.

¹¹⁵ Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту». Стаття 15.
zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#n379

Для пар військових та ветеранів/ок ці гарантії є важливими в умовах підвищеного ризику та різних траєкторій служби, зокрема поранення, зникнення безвісти, полону або загибелі. Тому на період воєнного стану в Україні запроваджена спрощена процедура реєстрації шлюбу, яка дає змогу укласти його дистанційно, без особистого візиту до РАЦСу, якщо один із наречених несе службу в зоні бойових дій або перебуває далеко від дому¹¹⁶.

Якщо ж пара вирішує розірвати шлюб, це впливає на доступ до державної підтримки для партнерів/ок ветеранів/ок. Якщо партнери не мають спільних дітей, зокрема узятих під опіку чи усиновлених, правовий зв'язок між ними формально втрачається, чоловік або дружина втрачають статус сім'ї ветерана/ки, а отже, не можуть претендувати на пов'язані із цим соціальні гарантії. У разі загибелі або смерті ветерана/ки соціальні гарантії та пільги для другого з подружжя доступні лише до моменту, коли він /вона не одружується знову.

Незареєстровані шлюбні стосунки

Сімейний кодекс України не визнає сім'єю чоловіка і жінку, які спільно проживають, ведуть спільний побут, але не зареєстрували шлюб офіційно¹¹⁷. Відповідно, вони не мають усіх прав і обов'язків подружжя в зареєстрованому шлюбі, однак можуть мати спільне право власності на майно.

Для родин військових і ветеранів/ок це набуває особливої ваги. В умовах війни від правового статусу партнера/ки залежить доступ до державних гарантій підтримки. Наразі фактичні партнери та партнерки загиблих ветеранів/ок війни можуть отримати одноразову грошову допомогу, якщо доведуть факт стосунків

¹¹⁶ Шлюб онлайн повернувся в Дію — одружуйтеся через відеозв'язок (2025, 23 січня). Дія. diia.gov.ua/news/shliub-onlain-povernuvsia-v-diiu-odruzhuiesia-cherez-videozviazok

¹¹⁷ Сімейний кодекс України. Стаття 74. zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text

у суді¹¹⁸. Інші гарантії, передбачені для одного з подружжя, зокрема, пенсії по втраті годувальника, знижки на житлово-комунальні послуги, залишаються для них недоступними.

Аналогічна ситуація зі спадкуванням: за законом усе майно переходить кровним родичам або іншому/ій з подружжя. Тобто навіть тривале проживання разом не дає фактичному партнерові/ці права успадкувати частку без заповіту або окремого судового рішення про визнання спільної власності.

Без юридичного оформлення стосунків фактичний/а партнер/ка позбавлений/а більшості соціальних виплат, права представляти інтереси пораненого/ої чи зниклого/ої безвісти, а також можливості оперативно розпоряджатися майном або організовувати поховання. Ця проблема є особливо відчутною для представників ЛГБТКІ+ спільноти, які наразі не мають можливості укласти шлюб за чинним законодавством, а також доступу до програм державної підтримки.

Щоб фактичні шлюбні відносини мали правові гарантії, наприклад, право на утримання або спільне володіння майном, їх потрібно офіційно визнати через суд. Суд оцінює факти, які разом свідчать про життя як подружжя¹¹⁹: спільне проживання, ведення побуту, бюджет та сприйняття оточенням пари як подружжя. Однак на практиці цей шлях може виявитися складним і тривалим. Зібрати докази буває важко, особливо якщо пара не має спільних дітей, зареєстрованого майна чи свідків, готових підтвердити спільне життя.

Довготривалість процесу також дуже відчутна в разі загибелі ветерана/ки та розподілу одноразової грошової допомоги (ОГД). Спочатку на виплату подаються офіційні родичі й вона розподіляється між тими, хто подав заяву. Партнери/ки, які перебували із ветераном/кою в неофіційному шлюбі, також

¹¹⁸ Закон України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей». Стаття 16-1, пункт 4. zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#n321

¹¹⁹ Суди можуть спиратися на рішення Конституційного Суду України про тлумачення терміну «сім'я», де членами родин можуть вважатися люди, що мають як офіційний зв'язок із родичем, так і фактичний.

можуть претендувати на неї, але для цього необхідне рішення суду. Однак поки цивільна/ий дружина / чоловік через суд доводить факт спільного проживання, подекуди впродовж декількох років, все одно відбувається розподіл ОВД між офіційними родичами, тож партнер/ка може не встигнути податися на виплату або встигнути на розподіл лише якоїсь маленької частини виплати.

Одним із рішень для фактичних партнерів/ок може бути **запровадження цивільних (реєстрованих) партнерств**, які забезпечать соціальний захист тих, хто живе разом без юридичного статусу подружжя. Станом на листопад 2025 року цивільні партнерства в Україні залишаються юридично нерегульованими. У 2023 році до Верховної Ради був поданий законопроект № 9103¹²⁰, який уперше на законодавчому рівні пропонує створити механізм державної реєстрації цивільних партнерств. Згідно з ним, зареєстровані партнери та партнерки набувають статусу, прирівняного до членів сімей за **Сімейним кодексом України**¹²¹. Це може відкрити доступ до ключових соціальних і правових гарантій, які раніше були зарезервовані лише для подружжя. Водночас законопроект не прирівнює цивільні партнерства до шлюбу в повному обсязі, наприклад, не передбачає спільного усиновлення дітей чи автоматичного набуття родинного статусу щодо дітей одного/ої з партнерів/ок. Поки законопроект перебуває на розгляді в комітетах.

Юридично зареєстрований шлюб залишається основною формою сімейних взаємин, яку визнає і захищає українське законодавство. Саме на нього орієнтовані більшість нормативно-правових актів, які регулюють права на соціальну підтримку, майнові гарантії, доступ до інформації, спадкування та представництво інтересів ветерана або ветеранки. У межах зареєстрованого шлюбу передбачений найширший спектр прав, і вони здебільшого чітко врегульовані, що створює відносну правову визначеність.

¹²⁰ Верховна Рада України. Проект Закону «Про інститут реєстрованих партнерств» № 9103 (2023, 13 березня). itd.rada.gov.ua/BILLINFO/Bills/Card/41497

¹²¹ Сімейний кодекс України. Стаття 3. zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text

Водночас попри те, що незареєстровані партнерства поширені в українському суспільстві, зокрема серед військовослужбовців/иць та ветеранів/ок, вони мають значно обмежене правове визнання. Такі стосунки не дають автоматичного доступу до соціальних гарантій, представництва чи спадкування, а їхнє юридичне визнання можливе лише через додаткові процедури. У критичних ситуаціях — поранення, зникнення, смерть — це створює серйозні ризики правової та соціальної невидимості для партнера/ки, який/яка фактично виконує родинні функції.

Правова сфера	Зареєстровані шлюбні стосунки	Незареєстровані стосунки
Медичні рішення	Право ухвалювати рішення про лікування	Немає права ухвалювати рішення про лікування
Представництво інтересів	Офіційне представництво в установах	Потрібна спеціальна довіреність
Житлові пільги*	Знижки на комунальні послуги	Знижки недоступні
Організація поховання	Право ухвалювати рішення про поховання	Рішення ухвалюють кровні родичі
Спадкування (1-ша черга)	Автоматичне право на спадщину без заповіту	Потрібен заповіт чи судові рішення про визнання спільної власності
Одноразова грошова допомога	Гарантована виплата у разі загибелі	Тільки після судового встановлення факту проживання
Пенсія по втраті годувальника*	Гарантована пенсійна виплата	Недоступна

*Після смерті ветерана/ки його/її дружина чи чоловік зберігає право на соціальні гарантії та пільги до повторного одруження.

Розрив між формальним статусом і фактичними взаєминами особливо загострюється в умовах війни, коли багато пар через обставини не мають змоги зареєструвати шлюб, але водночас могли проживати разом, виховувати дітей, вести спільне господарство й розділяти відповідальність. Наразі законодавство не забезпечує достатньої гнучкості, щоби визнати й захистити такі форми стосунків.

Це свідчить про потребу в оновленні підходів до визначення родини у ветеранській політиці — із фокусом не лише на формальних ознаках, а й на реальному змісті взаємин, відповідальності та турботи. У майбутньому законодавча база має враховувати сучасні соціальні практики, щоби гарантії були доступні тим, хто фактично є членами родини.

Діти ветеранів і ветеранок

Кожна дитина в Україні має гарантовані державою права — на життя, безпеку, виховання в сім'ї, освіту, охорону здоров'я, захист від насильства та експлуатації, гідний рівень життя й розвиток. Ці права закріплені в Конституції України, Конвенції ООН про права дитини, Сімейному кодексі України, Цивільному кодексі України, Законі України «Про охорону дитинства» та інших нормативних актах. Основоположним принципом державної політики щодо дітей є забезпечення найкращих інтересів дитини. Усі рішення, що впливають на дитину, мають прийматися з урахуванням її потреб, прав і добробуту.

За Сімейним кодексом України, дітьми вважаються всі, хто ще не досягли повноліття — 18 років¹²². Документ також визначає, що правовий статус усиновленої дитини прирівнюється до статусу рідної: з моменту усиновлення вона має такі самі

¹²² Сімейний кодекс України. Стаття 207. zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text

особисті й майнові права та обов'язки у відносинах з усиновлювачами.

Також людина може бути опікуном/кою або піклувальником/цею. Опіка призначається над дітьми до 14 років і опікун/ка діє від імені дитини в усіх сферах життя: ухвалює рішення про лікування, навчання, розпорядження майном, побут¹²³. Піклування ж встановлюється над дітьми від 14 до 18 років, а піклувальник/ця не замінює дитину в правочинах, але надає згоду на їхнє вчинення та допомагає реалізовувати права¹²⁴.

Як і члени подружжя, діти ветеранів та ветеранок мають юридично закріплені права та гарантії.

Право на успадкування

Відповідно до Цивільного кодексу України, діти мають гарантоване право на спадкування після смерті батька або матері, навіть якщо вони не залишили заповіту. Діти, як рідні, так і усиновлені, входять до першої черги спадкоємців — разом із подружжям померлого та його / її батьками.

Для набуття спадщини дитина має прийняти її протягом шести місяців після смерті батька або матері. Якщо дитина є неповнолітньою, її інтереси автоматично захищаються законом, і вона вважається такою, що прийняла спадщину.

Право на утримання

Матеріальне забезпечення дітей — харчування, одяг, освіта, медична допомога, житло — є обов'язком обох батьків незалежно від життєвих обставин. Сімейне законодавство гарантує право дитини на утримання з боку батьків до досягнення нею повноліття, а в разі навчання — до 23 років. Якщо один із батьків

¹²³ Сімейний кодекс України. Стаття 243. zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text

¹²⁴ Там само. Стаття 244.

є ветераном/кою і загинув/ла, втратив/ла працездатність або не може брати участь в утриманні дитини, другий з батьків несе відповідальність за її утримання.

Якщо дитина має інвалідність і потребує постійного догляду, право на утримання може зберігатися без обмеження в часі. Також держава може надавати додаткову допомогу, пільги або соціальні виплати, якщо дитина втратила батька-ветерана або матір-ветеранку внаслідок бойових дій.

В умовах війни реалізація права на утримання може бути ускладненою. Умови служби, довга розлука з родиною, ризик загибелі або поранення, втрата працездатності можуть впливати на здатність батьків-ветеранів/ок утримувати дитину. Це створює потребу в механізмах тимчасової або додаткової підтримки дитини — через залучення інших членів родини, соціальні служби, державну допомогу.

Згідно з Конституцією¹²⁵ та Сімейним кодексом України¹²⁶, повнолітні діти також мають обов'язок утримувати своїх непрацездатних батьків або усиновлювачів, якщо ті потребують допомоги. У правовому сенсі це прояв взаємної турботи між поколіннями, що закріплює очікування про підтримку в разі втрати працездатності, тяжкого захворювання чи старості.

Однак у контексті родин ветеранів і ветеранок та досвіду військової служби такий підхід потребує чутливішого перегляду. Люди, які брали участь у бойових діях, з більшою імовірністю можуть стикнутися з погіршенням стану здоров'я в довгостроковій перспективі, зокрема, з ризиком інвалідності та потребою в постійній підтримці й догляді. Законодавство своєю чергою передбачає, що цю турботу мають взяти на себе другий/а з подружжя або повнолітні діти.

Однак обов'язок дорослих дітей не може і не має бути основним інструментом забезпечення гідного життя ветеранів і ветеранок

¹²⁵ Конституція України. Стаття 51. zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text

¹²⁶ Сімейний кодекс України. Статті 202—203. zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text

у разі втрати працездатності. Він може відігравати лише допоміжну роль, тоді як головну підтримку ветеранів та ветеранок має надавати держава. Тому законодавчі норми мають доповнюватися політиками держави, що гарантують довгострокову підтримку ветеранів і ветеранок, до прикладу: програмами соціального догляду, адаптованими пенсійними механізмами, доступом до системи медичної та психосоціальної допомоги в старшому віці.

Право на інформацію та представництво

Діти ветеранів та ветеранок, як і подружжя, мають право на доступ до певної інформації про батьків і можуть брати участь в ухваленні важливих рішень — але не у всіх випадках. Вони можуть отримувати інформацію про стан здоров'я ветерана/ки за його/її згодою або про обставини загибелі, зникнення безвісти чи полону, якщо немає подружжя і дитина є найближчим родичем. Вони також можуть брати участь в організації поховання, отримувати посмертні відзнаки.

Водночас офіційне представництво інтересів ветерана чи ветеранки в судах, органах соціального захисту або інших державних установах можливе лише за наявності відповідного доручення або в разі, якщо дитина має статус законного представника чи опікуна.

Офіційний статус та соціальні гарантії

Як і подружжя, діти загиблих ветеранів/ок мають право на статус члена сім'ї загиблого ветерана війни / Захисника або Захисниці України¹²⁷ та додаткові державні гарантії: одноразову грошову допомогу, пенсію у зв'язку з втратою годувальника, пільги на проїзд та оплату житлово-комунальних послуг, пільги під час вступу до навчального закладу, позачергове забезпечення місцем у дитсадку, школі або гуртожитку.

¹²⁷ Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту». Стаття 15.
zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#n379

У разі загибелі ветерана/ки дитина зберігає цей статус до одруження або ж, якщо має свою сім'ю, але набула інвалідності до досягнення повноліття. Також діти ветеранів можуть мати додаткові регіональні пільги, передбачені місцевими програмами підтримки, наприклад безоплатне харчування в школі.

Право на пересування

У мирний час виїзд дитини з України регулює **Постанова Кабінету Міністрів № 57**¹²⁸. Згідно з її положеннями, дитина до 16 років може перетнути кордон лише за згоди обох батьків. У разі супроводу дитини лише одним із них, обов'язковою умовою є нотаріальна згода іншого.

Водночас під час дії воєнного стану набирає чинності спеціальна норма цієї ж постанови, яка тимчасово спрощує зазначене правило¹²⁹. Вона дозволяє одному з батьків виїхати з дитиною без нотаріальної згоди іншого, що значно знижує адміністративне навантаження та відповідає потребам часу. Ця норма діє виключно в межах воєнного стану й має пріоритет над загальним порядком.

Крім того, **Сімейний кодекс України** передбачає додаткові підстави для тимчасового виїзду дитини за кордон без згоди другого з батьків. Зокрема, ідеться про ситуації, коли виїзд має чітко визначену мету (наприклад, лікування або участь у спортивних змаганнях) і не перевищує одного місяця. Право на виїзд без згоди другого з батьків також виникає в разі значної заборгованості останнього з аліментів. Якщо ж між батьками немає згоди, а вони проживають окремо, питання вирішується в суді, незалежно від дії воєнного стану.

Запровадження спрощеного режиму перетину кордону для одного з батьків з дитиною під час війни є адаптивною мірою, що враховує

¹²⁸ Кабінет Міністрів України (1995, 27 січня). Постанова № 57 «Про затвердження Правил перетинання державного кордону громадянами України». Пункт 3.
zakon.rada.gov.ua/laws/show/57-95-n#Text

¹²⁹ Там само. Пункт 2-3, абзац 13.

реалії, зокрема, ситуації, коли інший з батьків перебуває на фронті, у полоні або вважається зниклим безвісти. Водночас після завершення воєнного стану автоматично відновиться загальний порядок, що передбачає обов'язкову згоду обох батьків.

Це створює серйозні виклики для сімей, які не можуть отримати згоду іншого з батьків з об'єктивних причин, зокрема внаслідок його зникнення чи полону. У майбутньому може виникнути потреба у внесенні змін до законодавства з метою врегулювання таких випадків.

Діти ветеранів і ветеранок без офіційного статусу

Щоб дитина ветерана або ветеранки могла отримати всі належні соціальні гарантії, статус, пільги та реалізувати спадкові права, батьківство має бути офіційно встановленим, тобто зафіксованим у державному реєстрі. Утім, це не завжди можливо. Зокрема, проблема виникає, коли батьки не перебували в офіційному шлюбі й не встигли вчасно оформити добровільне визнання батьківства, пара розійшлася до народження дитини і дитина народилася за більше ніж 10 місяців після загибелі або зникнення батька.

Якщо дитина народилася в шлюбі або протягом 10 місяців після його розірвання чи смерті чоловіка, батьківство встановлюється автоматично, без додаткових дій¹³⁰. **Якщо ж шлюб не був зареєстрований, то батьківство можна встановити:**

- **добровільно** — батьки мають подати спільну заяву до органу РАЦС;
- **через суд** — якщо добровільне визнання батьківства не відбулося або неможливе (зокрема через загибель або зникнення).

¹³⁰ Сімейний кодекс України. Стаття 122, частина 3. zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text

У разі незареєстрованого шлюбу, коли батьківство не встановлено добровільно, відомості про батька записуються за заявою матері¹³¹. Але, щоб дитина могла отримати спадкові права, соціальні гарантії та пільги, потрібно окремо встановити батьківство через суд.

У разі загибелі або зникнення військовослужбовця встановлення батьківства через суд може бути складним і затягнутим. Хоча згідно із **Сімейним кодексом України** доказами можуть бути будь-які відомості про походження дитини від одного з батьків¹³², на практиці найбільш переконливим доказом для суду є судово-генетична експертиза. Однак, якщо тіло воїна не знайдено, не ідентифіковано або перебуває на тимчасово окупованій території, така експертиза стає неможливою.

Суди можуть визнати батьківство на підставі інших доказів. Це, наприклад, факти спільного проживання пари, ведення спільного господарства або участі в утриманні дитини¹³³. Такий підхід може працювати для вже народжених дітей, коли стосунки між батьками були тривалими та відкритими для оточення.

Натомість у ситуаціях, коли зниклий безвісти або загиблий військовослужбовець проживав окремо від дитини або дитина народилася після його зникнення чи смерті, альтернативні докази можуть бути неповними або недоступними. У такому разі неможливість провести експертизу суттєво ускладнює судове встановлення батьківства. А це може перешкоджати доступу дитини до спадкових прав, соціальних гарантій та пільг.

¹³¹ Сімейний кодекс України. Стаття 135. zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text

¹³² Там само. Стаття 128.

¹³³ Постанова Верховного Суду від 16.05.2018 у справі № 591/6441/14-ц. Єдиний державний реєстр судових рішень. reyestr.court.gov.ua/Review/74064505

Діти ветеранів і ветеранок, які втратили батьківське піклування

Війна також спричиняє випадки, коли діти могли втратити одного або обох батьків унаслідок їхньої загибелі, зникнення безвісти чи потрапляння в полон. Такі обставини мають подвійний наслідок: дитина воїна/ки не тільки переживає втрату, але й потребує захисту своїх прав та доступу до державних гарантій — житлових, майнових, соціальних¹³⁴.

Держава гарантує право кожної дитини виховуватися в сім'ї. Тому, якщо дитина втратила батьківське піклування, вона має бути влаштована до родини — через опіку, піклування, усиновлення — або дитячого будинку сімейного типу¹³⁵. Особливої ваги набуває питання пріоритетного права близьких родичів на таке влаштування — це дає змогу зберегти зв'язок дитини з рідними та попереднім оточенням¹³⁶.

Такі гарантії застосовуються незалежно від обставин втрати батьківського піклування — як у мирний час, так і під час воєнних дій чи надзвичайних ситуацій. Проте в разі загибелі чи зникнення безвісти військовослужбовця процедура оформлення статусу дитини, яка залишилася без піклування, може бути складною і тривалою, особливо якщо смерть юридично не зафіксована.

¹³⁴ Кабінет Міністрів України (2017, 5 квітня). Постанова № 268 «Про затвердження Порядку надання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів». zakon.rada.gov.ua/laws/show/268-2017-n#Text

¹³⁵ Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» № 2342-IV (2005, 13 січня). Стаття 6. zakon.rada.gov.ua/laws/show/2342-15#n91

¹³⁶ Сімейний кодекс України. Статті 207, 213, 218. zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text

Діти ветеранів і ветеранок — одна з найвразливіших категорій у родині, що проживає досвід війни. Вони можуть втрачати батьків, опинятися без належного догляду, переживати травматичні події або брати на себе дорослі ролі внаслідок поранення, інвалідності чи загибелі військовослужбовця/иці.

Чинне законодавство надає дітям певні гарантії, але лише за умови офіційного визнання родинного зв'язку, наприклад, юридичного батьківства, статусу утриманця або наявності інвалідності. Діти, які народилися поза шлюбом, можуть поставати перед труднощами під час доведення свого статусу, що напряду впливає на доступ до пенсії, допомоги чи пільг. Так само вразливими залишаються діти, які втрачають обох батьків або перебувають на утриманні бабусь і дідусів.

Війна значно розширила спектр ситуацій, у яких діти ветеранів потребують підтримки — від психологічної допомоги до правового захисту та догляду. Проте на рівні політики діти все ще найчастіше розглядаються як «супутні» бенефіціари, а не як окрема група з власними потребами.

Тому подальше розроблення державних програм має передбачати інклюзивний підхід до дітей у родинх ветеранів/ок: із чіткими механізмами визнання родинного зв'язку, урахуванням ситуацій неповних, змішаних або неформалізованих родин і пріоритетом добробуту дитини як самостійної цінності.

Батьки ветеранів та ветеранок

В умовах війни одними з вразливих членів сімей є також батьки ветерана чи ветеранки. Тут і далі під батьками ми розуміємо тих, хто є біологічними або юридично визнаними батьками ветерана чи ветеранки.

У профільному законодавстві щодо військовослужбовців/иць та ветеранів/ок підходи до визначення батьків різняться.

Наприклад, Закон «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» наводить таке визначення батьків загиблих (померлих) ветеранів/ок: «батьки (усиновлювачі) загиблої (померлої) особи, якщо вони не були позбавлені стосовно неї батьківських прав або їхні батьківські права були поновлені на час її загибелі (смерті)»¹³⁷. Натомість Закон «Про статус ветеранів війни, гарантії їхнього соціального захисту» згадує батьків загиблих (померлих) ветеранів/ок без подальшої деталізації¹³⁸.

Зважаючи на віковий склад воїнів і воїнок у Силах оборони, батьки ветеранів ті ветеранок також можуть мати різний вік і, відповідно, потреби. Наприклад, якщо ми говоримо про матір ветерана або ветеранки, які долучилися до війська у 18 років, їй може бути від 36 до 60 років. Якщо ж ми говоримо про матір або батька 50-річного воїна/ки, їхній вік може коливатись від 68 до приблизно 90 років. Тож і потреби батьків ветеранів та ветеранок будуть відрізнятися.

Люди старшого віку можуть потребувати піклування, матеріального утримання ветерана/ки. Однак участь у бойових діях, поранення, зникнення безвісти, полон або загибель воїна/ки суттєво ускладнюють або роблять неможливим виконання цього обов'язку. Так, батьки можуть залишатися емоційно, соціально, фінансово вразливими та без достатньої підтримки з боку держави. У цьому контексті підходи до підтримки батьків ветеранів і ветеранок

¹³⁷ Закон України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей». Стаття 16-1. zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#n353

¹³⁸ Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту». Стаття 10. zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#n147

потребують переосмислення. Держава має не лише формально визнавати батьків як родичів ветеранів/ок, а й зважати на їхні потреби та досвід.

Право на успадкування

За Цивільним кодексом України¹³⁹, батьки померлого ветерана/ки є спадкоємцями першої черги нарівні з його / її дітьми та чоловіком або дружиною. Це означає, що в разі відсутності заповіту вони мають гарантоване право на спадкування частини майна померлого сина або доньки.

У разі, якщо померлий ветеран/ка не мав/ла дітей чи подружжя, батьки можуть спадкувати повністю все майно. Якщо ж між спадкоємцями виникає спір або кілька людей претендують на частку, розмір спадщини визначає суд відповідно до встановлених часток.

Право на утримання^{140, 141}

Відповідно до Сімейного кодексу України, повнолітні діти зобов'язані утримувати своїх непрацездатних батьків, які потребують матеріальної допомоги. Це правило поширюється і на ветеранів/ок, які, повернувшись зі служби, доглядають за батьками або ж надають їм фінансову підтримку.

Якщо ветеран/ка загинув/ла під час виконання обов'язків або внаслідок поранень, отриманих під час служби, право на утримання переходить до держави. Але в деяких випадках інші повнолітні діти або родичі також можуть бути зобов'язані надавати допомогу непрацездатним батькам загиблого/ої ветерана/ки.

¹³⁹ Цивільний кодекс України. Стаття 1261. zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text

¹⁴⁰ Конституція України. Стаття 51. zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text

¹⁴¹ Сімейний кодекс України. Статті 202–203. zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text

Розмір утримання може визначатися добровільно або через суд і залежить від матеріального становища повнолітньої дитини та потреб батьків. Право на утримання зберігається до відновлення працездатності або покращення матеріального становища батьків.

Право на інформацію та представництво

Батьки ветерана або ветеранки можуть мати право на доступ до інформації та представництво інтересів своєї дитини, якщо:

- відсутнє подружжя або офіційний партнер/ка ветерана/ки;
- ветеран або ветеранка надали батькам відповідну довіреність;
- є пряма загроза життю або здоров'ю ветерана/ки, а інших законних представників немає.

У таких ситуаціях батьки можуть:

- звертатися до державних установ із запитом щодо місцеперебування полоненого чи зниклого воїна/ки, отримувати інформацію про обставини поранення, зникнення чи загибелі;
- отримувати інформацію про стан здоров'я, а за потреби — ухвалювати рішення щодо лікування (за умови відсутності іншого законного представника або на підставі довіреності);
- ухвалювати рішення про місце поховання, організовувати поховання, отримувати посмертні відзнаки, представляти інтереси ветерана/ки після смерті — якщо відсутнє подружжя або інші уповноважені особи.

Офіційний статус члена сім'ї та соціальні гарантії

Батьки загиблого або померлого ветерана чи ветеранки мають право на статус членів сім'ї загиблого / померлого Захисника або Захисниці України.

Це надає їм відповідні соціальні гарантії, зокрема можливості:

- отримати частку одноразової грошової допомоги в разі загибелі військовослужбовця, якщо немає окремого розпорядження;
- оформити пенсію у зв'язку з втратою годувальника, зокрема якщо батьки перебували на утриманні сина чи доньки;
- користуватися пільгами на оплату комунальних послуг, безоплатний проїзд, медичне обслуговування та ліки.

Однак на практиці доступ батьків до цих форм підтримки може бути обмеженим. Так, пенсію у зв'язку із втратою годувальника можуть отримати лише непрацездатні батьки, тобто ті, хто досягли пенсійного віку або мають встановлену інвалідність¹⁴². Для працездатних батьків така форма підтримки не передбачена, навіть якщо саме дитина була для них основною матеріальною опорою або вони опинилися у складних обставинах після її втрати.

Схожі виклики виникають і під час призначення виплати одноразової грошової допомоги після загибелі військовослужбовця/иці. Розподіл цих коштів залежить від наявності особистого розпорядження воїна/ки. Якщо його немає — кошти діляться порівну між батьками, дітьми та чоловіком / дружиною. Якщо ж військовослужбовці склали розпорядження, але не згадали в ньому батьків, гарантовану частку у виплатах мають лише діти до 18 років, повнолітні діти з інвалідністю, непрацездатні батьки та дружина / чоловік¹⁴³.

Викликом є також те, що родичі не завжди поінформовані: батьки ветеранів і ветеранок можуть не знати про можливість отримання виплат. Часто державна підтримка прив'язана до формальних критеріїв, як-от працездатність або порядок звернення по виплати, а не до досвіду втрати, пережитого

¹⁴² Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування». Стаття 36, частина 2, пункт 1. zakon.rada.gov.ua/laws/show/1058-15#n2

¹⁴³ Кабінет Міністрів України (2022, 28 лютого). Постанова № 168 «Питання деяких виплат військовослужбовцям, особам рядового і начальницького складу, поліцейським та їх сім'ям під час дії воєнного стану». Пункт 2. zakon.rada.gov.ua/laws/show/168-2022-п#Text

батьками. Водночас у разі загибелі, зникнення безвісти або полону батьки, незалежно від віку чи стану здоров'я, потребують стабільності, уваги та ресурсів, щоби впоратися з наслідками цих подій. Підтримка батьків потребує переосмислення та має спиратися на життєві обставини і прожиті досвіди — незалежно від правового статусу.

Батьки ветеранів і ветеранок поки залишаються малопомітними в полі зору державної підтримки, хоча зазнають впливу від служби дитини. У разі поранення, інвалідності або загибелі сина чи дочки саме батьки нерідко стають піклувальниками, представляють інтереси в медичних чи юридичних установах, займаються організацією поховання та опікуються онуками. Хоча для них уже є передбачені пільги, послуги не побудовані з урахуванням їхніх реальних потреб та досвіду.

Законодавство передбачає допомогу для батьків, але переважно — у разі загибелі військовослужбовця/иці та за умови, що вони не були позбавлені батьківських прав. Водночас рівень гарантій суттєво залежить від ступеня споріднення, наявності статусу утриманця або інших юридичних підстав. У мирний час така логіка може здаватися формально обґрунтованою, але в умовах війни вона може не відповідати фактичній участі батьків у житті ветерана чи його родини.

Форми волевиявлення та представництва ветеранів і ветеранок

Доступ до державних гарантій для родин ветеранів і ветеранок залежить не лише від законодавства, а й від особистих рішень самої людини. За законодавством, право на пільги надається на основі родинного зв'язку, зокрема подружжю, батькам, дітям. Крім цього, військовослужбовець/иця можуть самотійно визначити, хто отримає майнові або немайнові права — через інструменти особистого волевиявлення, зокрема заповіт, особисте розпорядження або довіреність.

За допомогою цих документів ветеран або ветеранка може визначити, хто отримає спадщину, одноразову допомогу чи грошове забезпечення, право діяти від його/її імені, зокрема під час відсутності або за неможливості зробити щось самотійно.

Інструменти особистого волевиявлення		
Заповіт	Особисте розпорядження	Довіреність
Отримати спадщину / одноразову допомогу / грошове забезпечення		Отримати право діяти від імені ветерана/ки

Згадані інструменти спрощують доступ родини до систем державної підтримки. Утім, не всі воїни чи воїнки роблять це перед початком служби через необізнаність про таку можливість або брак часу¹⁴⁴. Коли ж вони цього не зробили або оформили документи з помилками, близьким доводиться додатково підтверджувати свої права на майно, що може ускладнити доступ до нього.

¹⁴⁴ Приседська, В. (2024, 9 квітня). Заповіти під час війни. Як скласти і що врахувати. BBC News Україна. [bbc.com/ukrainian/articles/cyz2el10q7o](https://www.bbc.com/ukrainian/articles/cyz2el10q7o)

У сфері охорони здоров'я діють інші бар'єри. Наприклад, інформацію про стан здоров'я військовослужбовця/иці лікарі мають право розкрити лише пацієнтам або їхнім законним представникам. Українське законодавство поки не пропонує механізму, який дозволяє воїну чи воїнці наперед призначити представника/цю. Через це у разі втрати свідомості чи тяжкого стану сім'я не має правових підстав впливати на рішення щодо лікування та реабілітації.

Чинні норми не повністю враховують потреби родин під час різних сценаріїв служби. Наразі законодавство про доступ сімей до майна, виплат і медичної інформації залишається фрагментованим. Реалізація цих прав залежить передусім від двох чинників: чи встиг/ла воїн або воїнка заздалегідь оформити документи, що засвідчують його чи її волю, а також від здатності державних і медичних установ враховувати життєві обставини та потреби близьких.

У цьому підрозділі ми розглянемо основні інструменти волевиявлення військовослужбовців і військовослужбовиць — заповіти, особисті розпорядження та довіреності. Також ми поділимося баченням, як сім'ї можуть представляти інтереси ветерана чи ветеранки, зокрема у разі опіки над майном й участі в медичних рішеннях.

Заповіт

Після загибелі або смерті ветерана чи ветеранки його / її майно та окремі права можуть перейти до інших людей. Це відбувається через спадкування¹⁴⁵, яке має дві форми — за заповітом і за законом. У разі спадкування за заповітом спадкодавець або спадкодавиця самостійно визначає, кому саме та в якому обсязі перейде його/її майно.

¹⁴⁵ Цивільний кодекс України. Стаття 1216. zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15

Види спадкування	
За заповітом	За законом
Людина самостійно визначає, кому переходить майно	Гарантоване законом право на спадщину в порядку черговості

Заповіт складається письмово, посвідчується нотаріусом або командиром військової частини¹⁴⁶. Цей документ дозволяє передати майно не лише родичам, а й будь-кому. Водночас він не завжди забезпечує повну свободу у визначенні порядку спадкування.

Окремі члени родини мають гарантоване законом право на спадщину, навіть якщо їх не згадали в заповіті: малолітні і неповнолітні діти, повнолітні діти з інвалідністю, непрацездатні батьки або непрацездатні вдови чи вдівці. Вони мають отримати щонайменше половину частки, яка належала б їм у разі спадкування за законом¹⁴⁷.

Якщо заповіту немає, він визнаний недійсним або спадкоємці не прийняли спадщину, діє спадкування за законом. У такому разі все майно розподіляється між родичами за черговістю, визначеною Цивільним кодексом України: передусім між подружжям, дітьми та батьками. Якщо їх немає, майно переходить родичам наступної черги: братам, сестрам, бабусям, дідусям і так далі. Також успадкувати майно може людина, яка перебувала на утриманні ветерана чи ветеранки щонайменше п'ять років до його / її смерті¹⁴⁸.

До спадщини входить усе майно, яке належало людині на момент смерті: житло, транспорт, банківські рахунки, частки в бізнесі. Окрім цього, у спадок передаються також усі боргові зобов'язання. Водночас не всі грошові виплати підлягають спадкуванню. Право

¹⁴⁶ Цивільний кодекс України. Статті 1248, 1252, пункт 4. zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15

¹⁴⁷ Там само. Стаття 1241.

¹⁴⁸ Там само. Статті 1261–1265.

на пенсію, одноразову грошову допомогу (ОГД) чи інші виплати є персональним і саме по собі не передається в спадок. Однак якщо така виплата вже була призначена і частково недоотримана спадкодавцем (наприклад, недовиплачена пенсія чи сума ОГД), то ці кошти входять до складу спадщини.

Крім того, члени сім'ї можуть отримувати ОГД або інші спеціальні виплати за загиблого/у, зниклого/у чи полоненого/у військовослужбовця/ицю або ветерана/ку відповідно до законодавства та/або за його/її особистим розпорядженням. Якщо ж право на таку виплату було реалізоване, але одержувач/ка помер/ла до отримання повної суми, решта коштів переходить у спадщину.

Особисте розпорядження

Грошові виплати — один з основних видів підтримки, які сім'я може отримати в разі загибелі, полону або зникнення безвісти воїна чи воїнки. Закон визначає порядок їх розподілу, але ветеран/ка може заздалегідь вирішити, хто саме і в яких частках отримає ці кошти. Для цього складається особисте розпорядження.

Подібно до заповіту, у розпорядженні ветеран чи ветеранка можуть указати отримувачем будь-кого. Водночас є рідні, яких не можна повністю виключити з розподілу підтримки: малолітні, неповнолітні діти, дорослі діти з інвалідністю, батьки та інший/а з подружжя, якщо вони є непрацездатними, тобто не можуть працювати через вік або стан здоров'я. Вони мають гарантоване право на свою частку виплат, навіть якщо ветеран/ка вирішує передати її іншим людям. Усі вони отримають половину тієї частки, яка їм належала б без розпорядження.

Оформити особисте розпорядження можна в довільній формі, із зазначенням отримувачів і їхніх часток. Документ має бути підписаним ветераном чи ветеранкою і засвідченим нотаріусом

або командиром військової частини. Якщо обставини або бажання воїна чи воїнки змінилися, достатньо скласти нове розпорядження — воно автоматично припиняє дію попереднього.

Особисте розпорядження — окремий інструмент волевиявлення військовослужбовця чи військовослужбовиці. На відміну від заповіту, воно стосується не всього майна, а лише певних видів виплат: одноразової грошової допомоги в разі загибелі¹⁴⁹ та грошового забезпечення на випадок полону або зникнення безвісти¹⁵⁰.

Поширюється на такі виплати	Гарантоване право на виплату мають	Деталі
■ одноразова грошова допомога в разі загибелі ■ грошове забезпечення на випадок полону або зникнення безвісти	■ неповнолітні діти ■ дорослі діти з інвалідністю ■ батьки ■ непрацездатний/а інший/а з подружжя	■ довільна форма ■ містить: частки та підпис ветерана/ки ■ потребує засвідчення нотаріуса / командира військової частини

Якщо воїн чи воїнка не склали особистого розпорядження на випадок своєї загибелі або вказали в ньому не всю суму виплат, одноразова грошова допомога розподіляється за загальним порядком. Аналогічно до заповіту за законом, у цьому разі застосовується черговість родичів. Водночас допомогу можуть отримати й ті, з ким військовослужбовець чи військовослужбовиця

¹⁴⁹ Кабінет Міністрів України (2022, 28 лютого). Постанова № 168 «Питання деяких виплат військовослужбовцям, особам рядового і начальницького складу, поліцейським та їх сім'ям під час дії воєнного стану». zakon.rada.gov.ua/laws/show/168-2022-n#Text

¹⁵⁰ Закон України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей». Стаття 9, частина 4. zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text

проживали однією сім'єю, але не були офіційно одружені. Це можливо, якщо суд визнав факт спільного проживання¹⁵¹.

Якщо ветеран чи ветеранка потрапили в полон або зникли безвісти й не уклали розпорядження, держава продовжує виплачувати частину його / її грошового забезпечення родичам¹⁵².

Першочергово ці кошти отримують чоловік або дружина, батьки, законні представники малолітніх чи неповнолітніх дітей та повнолітні діти, які отримали інвалідність до настання 18 років. Вони можуть отримати до 50 % щомісячного забезпечення воїна чи воїнки. Виплати діляться порівну між отримувачами. Наприклад, якщо у воїна або воїнки є лише чоловік або дружина та батьки, вони отримують по 16,6 % від його / її грошового забезпечення, адже 50 % залишаються за воїном/кою, а решта 50 % діляться між трьома людьми: мати, батьком та чоловіком або дружиною.

Якщо родичів першої черги немає, виплати переходять до родичів другої черги — повнолітніх дітей чи рідних братів і сестер — за умови, що військовий чи військова були їхніми законними представниками. Для них передбачено до 20 % від загальної суми. Решта грошового забезпечення фіксуються за воїном/кою на випадок повернення з полону. Виплати тривають, поки його / її статус не зміниться: наприклад, буде знайдено, визволено з полону або визнано загиблим чи загиблою.

Для оформлення виплат родичі можуть звернутися до ТЦК та СП й подати заяву на ім'я командира військової частини¹⁵³.

¹⁵¹ Закон України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей». Стаття 16-1, частина 4. zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text

¹⁵² Там само. Стаття 9, пункт 6.

¹⁵³ Кабінет Міністрів України (2016, 30 листопада). Постанова № 884 «Про затвердження Порядку виплати грошового забезпечення військовослужбовців, захоплених у полон або заручниками, а також інтернованих у нейтральних державах або зниклих безвісти». Пункт 4. zakon.rada.gov.ua/laws/show/884-2016-n#n9

Довіреність

За життя люди не завжди можуть самостійно представляти свої інтереси або розпоряджатися майном, наприклад, коли тривалий час хворіють або тимчасово відсутні. У такому разі людина може скласти довіреність.

Довіреність складається письмово та містить дані військовослужбовця/иці та його / її представника, час і перелік дозволених дій. Якщо строк не вказано, документ чинний до моменту його скасування, зокрема у разі повернення ветерана чи ветеранки, визнання його / її безвісно відсутніми або загиблими. Якщо довіреність потрібна для правочинів, які вимагають підтвердження, наприклад, купівлі нерухомості, представництва в суді або державних органах, її посвідчує нотаріус або командир частини¹⁵⁴. Утім, довіреністю не можна замінити суто особисті дії — написання заповіту або укладення шлюбу.

Довіреність — документ, який дає право іншій людині (представнику/ці) діяти від її імені.

Містить	Можливі дозвалені дії	Деталі
■ дані військово-службовця/иці ■ дані представника/ці ■ час дії ■ дозвалені дії	■ розпоряджатися майном ■ представляти інтереси ■ вести справи	■ письмова форма ■ потребує засвідчення нотаріуса або командира військової частини (за потреби)

¹⁵⁴ Цивільний кодекс України. Статті 245–248. zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15

Для родин ветеранів і ветеранок довіреність стає важливим інструментом соціального захисту, адже воїн чи воїнка можуть перебувати в зоні бойових дій, полоні, на лікуванні або бути зниклими безвісти. Маючи довіреність, родичі мають можливість розпоряджатися майном, представляти інтереси або вести справи ветерана чи ветеранки, наприклад, оплачувати житло, продавати чи купувати майно.

Представництво в разі відсутності або недієздатності

Якщо ветеран чи ветеранка зникли безвісти¹⁵⁵ або втратили дієздатність через поранення / захворювання, родини стикаються з необхідністю самостійно розв'язувати правові питання — від управління майном до представництва інтересів перед державними органами. Наразі законодавство регулює дві сфери представництва, які дають змогу родині діяти від імені військовослужбовців — опіку над майном і медичне представництво. Далі розглянемо, як діє опіка над майном зниклих воїнів та які норми визначають доступ родичів до інформації і рішень про лікування поранених.

Опіка над майном	Медичне представництво
■ за наявності витягу з Єдиного реєстру зниклих безвісти: опису активів, складеного нотаріусом ■ оплата поточних рахунків, підтримка майна в належному стані, продаж лише з дозволу суду	■ письмовий дозвіл передавати медичні дані ширшому колу людей ■ можливість отримати копії медичних паперів, але не ухвалювати медичні рішення

¹⁵⁵ У правовому полі «безвісти зниклий» — це людина, щодо якої немає відомостей про місцеперебування на момент звернення родичів до поліції. Натомість «безвісно відсутній» — статус, який присвоюється рішенням суду, якщо протягом року відсутні дані про місцеперебування зниклої безвісти людини.

Опіка над майном

Якщо ветеран чи ветеранка зникли безвісти під час бойових дій, близькі можуть оформити опіку над його / її майном¹⁵⁶. Для цього вони спочатку отримують витяг із Єдиного реєстру осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, та подають заяву нотаріусу. Після підтвердження статусу зниклого / зниклої безвісти нотаріус складає опис активів, що належали воїну чи воїнці, — нерухомості, транспортних засобів, банківських рахунків — і видає свідоцтво опікуна. Опікун/ка може оплачувати поточні рахунки та підтримувати майно в належному стані, однак може його продати лише з дозволу суду¹⁵⁷.

Інколи трапляється, що військовослужбовець/иця видає довіреність близькій людині на розпорядження майном, а після його / її зникнення безвісти нотаріус призначає опікуном іншого родича. Закон не встановлює, який із цих двох статусів має пріоритет. Довіреність діє з моменту посвідчення і втрачає силу, зокрема, після закінчення строку або визнання ветерана чи ветеранки безвісно відсутніми. Опіка над майном припиняється в разі повернення воїна чи воїнки або скасування рішення про визнання безвісно відсутніми. До цього моменту довіреність і свідоцтво опікуна співіснують.

Припустимо, що військовослужбовець довірив дружині продати свою квартиру, щоб використати отримані кошти на лікування дитини або купівлю нового житла. Але після зникнення безвісти нотаріус призначив опікуном квартири його батька. Як наслідок, дружина не зможе виконати волю воїна, адже житло під опікою не може перейти у власність іншої людини. Якщо ці кошти потрібні на лікування дитини, дружина може звернутися до органів опіки та піклування для отримання дозволу на продаж. Натомість якщо йдеться про купівлю нового житла, дружині можуть відмовити в дозволі на продаж до зняття опіки або повернення військовослужбовця.

¹⁵⁶ Закон України «Про правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин» № 2505-VIII (2018, 12 липня). Стаття 8, пункт 2, абзац 3. zakon.rada.gov.ua/laws/show/2505-19#Text

¹⁵⁷ Цивільний кодекс України. Стаття 44. zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15?find=1&text

Медичне представництво

Поранення змінює життя не лише ветерана чи ветеранки, а і їхніх сімей. Зокрема, рідні не завжди знають, що трапилось із близькою людиною, де і в якому стані вона перебуває. Наразі в Україні немає єдиного механізму, який зобов'язував би військову частину або медичний заклад оперативно сповістити сім'ю про поранення. Інколи сама військова частина не знає, кого сповіщати, адже не всі воїни та воїнки надають контактні дані для екстрених випадків. Тому після втрати зв'язку родини можуть шукати цю інформацію самотійно — через побратимів і посестер, поїздки до шпиталів.

Коли ж близькі знаходять пораненого/ну, то не завжди мають змогу отримати інформацію через лікарську таємницю. За законодавством, діагноз і перебіг лікування людини належать до конфіденційних даних¹⁵⁸, які лікарі можуть передати лише батькам, усиновлювачам, опікунам, піклувальникам дитини або повнолітніх підопічних¹⁵⁹. Водночас військовослужбовці можуть письмово дозволити передавати ці дані ширшому колу людей, наприклад, дружині або чоловіку, повнолітнім дітям або іншим родичам. Але на практиці зробити це вчасно вдається не завжди, тож рідні можуть залишатися без доступу до інформації про стан пораненого/ої.

Також наразі немає правових механізмів, які давали б змогу ветеранам заздалегідь призначати людину, що представлятиме їхні інтереси з медичних питань. З нотаріальною довіреністю близькі зможуть лише отримати копії медичних паперів, у яких чітко вказано, що людина надає згоду на розголошення, але не ухвалення медичних рішень, як-от проведення діагностики, обстежень або хірургічних втручань. Також для екстреного зв'язку медичні картки в електронній системі охорони здоров'я (ЕСОЗ) містять контакт людини, яку можна сповістити про стан ветерана

¹⁵⁸ Закон України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» № 2801-XII (1992, 19 листопада). Статті 39–40. zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text

¹⁵⁹ Цивільний кодекс України. Стаття 285. zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15

чи ветеранки. Проте цей запис використовують лише для повідомлення про стан людини, і не дає права бачити медичну інформацію чи історію хвороби.

Якщо воїн/ка перебуває в непритомному стані, лікарі не зобов'язані враховувати позицію рідних щодо лікування, щоб не порушити лікарську таємницю. Тому в невідкладних випадках, що загрожують життю, медики діють самостійно¹⁶⁰. Як наслідок, родичі не завжди можуть знати, у якому стані перебуває близька людина.

Низка досліджень, присвячених шляху воїнів, воїнок і їхніх близьких після поранень^{161, 162, 163}, показали, що інформаційні виклики для родин можуть виникати й під час реабілітації. Наприклад, коли лікарі не попереджають про переведення військовослужбовця чи військовослужбовиці до іншого медичного закладу, довідки оформлені з помилками, а черги на військово-лікарську комісію (ВЛК) тривають місяцями.

Отже, наявні підходи не забезпечують родинам поранених зрозумілого шляху отримання інформації про стан близької людини та механізмів представництва. Через це родини залишаються в стані невизначеності та напруження: їм доводиться балансувати між пошуком інформації та підтримкою військового чи військової, без належної комунікації з боку медичного персоналу.

¹⁶⁰ Закон України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» № 2801-XII (1992, 19 листопада). Стаття 43. zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text

¹⁶¹ Принцип. (2023). Від поранення до повернення: етнографічне дослідження шляху ветеранів та їхніх близьких. pryncyp.org/analytics/vid-poranennya-do-povernennya-etnografichne-doslidzhennya-shlyahu-veteraniv-ta-yihnih-blyzkyh

¹⁶² Принцип, Gradus, Terra U. (2023). Шлях пораненого: потреби, проблеми та бачення майбутнього. pryncyp.org/analytics/socziologichne-doslidzhennya-shlyah-poranenogo-potreby-problemy-ta-bachennya-majbutnogo

¹⁶³ Принцип. (2024). За лаштунками турботи: близькі ветеранів та доглядова праця. pryncyp.org/analytics/za-lashtunkamy-turboty-blyzki-veteraniv-ta-doglyadova-praczva

Висновки

1 Країни з розвиненими ветеранськими політиками, як-от США, Канада, Велика Британія — поступово перейшли від уявлення про родину як «додатка» ветерана/ки до визнання її самостійною цільовою аудиторією. У центрі таких підходів — чутливість до досвіду родин, гнучкість у визначенні складу сім'ї, інституційне визнання піклувальників/ць, інвестиції в довгострокову підтримку.

Важливою під час формування програм є опора на дані та дослідження — родинний досвід стає джерелом політики, а не її об'єктом. Для України цей досвід є важливою орієнтацією: він не дає готових рішень, але вказує на принципи, що мають лягти в основу державної політики, чутливої до реального життя родин.

2 В українському законодавстві немає єдиного і чіткого визначення родини ветерана або ветеранки. Основу правового розуміння родини формують **Сімейний, Цивільний, Податковий кодекси** та низка спеціальних законів.

Наявність юридичного статусу важлива, оскільки визначає обсяг прав — на спадкування, пенсії, компенсації, представництво, житло, медичну допомогу. Офіційно зареєстровані шлюби гарантують більший рівень захисту, ніж цивільні партнерства або інші форми близьких стосунків.

Частина родин опиняється поза системою підтримки через те, що їхні взаємини не зафіксовані юридично. Зокрема, це стосується цивільних партнерів/ок, бабусь, дідусів, родин з дітьми, народженими не в офіційному шлюбі.

3

В українському праві є інструменти, за якими можливо зафіксувати волю ветерана або ветеранки щодо важливих рішень, — заповіт, особисте розпорядження та довіреність. Ці механізми дають змогу частково компенсувати відсутність офіційного статусу в близьких, але можуть бути малодоступними або складними в реалізації, зокрема в умовах війни. Тому важливо спростити та популяризувати способи волевиявлення і представництва, особливо для сімей, які не відповідають формальним моделям, але де є взаємна відповідальність і піклування.

РОЗДІЛ 5

Шлях сімей ветеранів та ветеранок

Анотація

У цьому розділі ми аналізуємо шлях, який проходять сім'ї ветеранів і ветеранок: від рішення долучитися до служби, очікування близької людини та до повернення й адаптації.

Тут розглядаємо:

- які зміни відбуваються в родинних ролях і життєвих планах сім'ї, коли хтось із її членів вирішує долучитися до війська;
- які потреби має родина на етапі служби та після звільнення ветерана/ки;
- якими є особливості етапу переходу — адаптації родини до нової реальності, змін внутрішніх родинних взаємин, планування і динаміки.

Додатково **надаємо рекомендації**, як саме держава може підтримати родини ветеранів/ок у різних сферах добробуту: здоров'ї, покликанні (роботі та освіті дітей).

Вступ

Родини ветеранів і ветеранок проходять власний шлях поруч зі своїми близькими. Ми розглядаємо початок шляху ветерана або ветеранки не з моменту завершення служби, а з рішення її розпочати. Для родини цей момент також стає початком змін.

Уже з моменту призову / мобілізації або підписання контракту звичне життя родини починає трансформуватися: змінюється емоційний зв'язок із близькою людиною, розподіляються побутові ролі, виникає нова відповідальність за дітей, майно, фінанси. Родина вперше стикається з державними інституціями, намагаючись знайти підтримку в умовах невизначеності.

Надалі цей шлях може мати декілька траєкторій, що залежать від обставин військової служби. Так, унаслідок бойових дій ветеран або ветеранка можуть зазнати поранення, набути захворювання або відчувати погіршення хронічного стану, що призводить до тимчасової чи сталої інвалідності. У такому разі родина нерідко турбується про воїна/ку, проходячи власний шлях адаптації, зміни ролей, кар'єри, побуту, фінансового стану родини.

Ще однією з траєкторій є зникнення безвісти. У цей момент родина перебуває в стані постійної невизначеності, між надією та втратою, потребує інформаційної підтримки, прозорості та регулярної комунікації від держави, психологічної підтримки й визнання. Цей шлях може тривати місяцями чи навіть роками.

У разі полону родина живе в постійній тривозі, невизначеності, часто без офіційної інформації або підтримки, а після повернення близької людини проходить шлях відновлення, адаптації та вибудови життя наново, з урахуванням пережитого досвіду. Родина може потребувати офіційного супроводу, підтримки в адвокації та комунікації, психоедукації, підготовки до повернення близької людини. Якщо ж близька людина загинула, то рідні переходять до проживання втрати та вибудови нового життя. У цей момент важлива довгострокова підтримка, психологічна

підтримка, визнання втрати і внеску та гарантований доступ до соціального захисту.

Ці траєкторії та шляхи ветеранів, ветеранок та їхніх сімей також можуть змінюватися і накладатися залежно від обставин. Після зникнення безвісти родина може дізнатися, що близька людина потрапила в полон або загинула — так траєкторія змінюється на іншу. До або під час полону воїн/ка може отримати поранення, тож після звільнення він/вона та родина може мати потреби, зумовлені пережитим досвідом полону та поранення. У разі загибелі воїна/ки родина може пройти шлях зникнення безвісти, потім періоду полону, а вже після офіційного підтвердження — втрати.

Родина також проходить свій шлях разом із ветеранами та ветеранками, які завершують службу. У 2025 році Закон України «Про військовий обов’язок та військову службу»¹⁶⁴ визначає кілька варіантів такого завершення:

За станом здоров’я	Через граничний вік	Через сімейні обставини
Після звільнення з полону	Через завершення контракту	Через обвинувальний вирок суду з позбавленням або обмеженням волі

Кожен із цих варіантів передбачає різний досвід, зокрема й переходу з військового до цивільного життя, впливає на потреби ветеранів і ветеранок та їхніх сімей. Надалі він також може проходити в одному з трьох середовищ: війську, резерві та цивільному житті.

У межах цієї концепції ми концентруємося саме на шляху родин ветеранів/ок, які повертаються до цивільного життя. Ми не виокремлюємо наразі потреби родин ветеранів/ок, які продовжують службу у війську, та не знаємо всіх потреб родин воїнів і воїнок, які перебуватимуть в резерві / запасі після

¹⁶⁴ Закон України «Про військовий обов’язок і військову службу» № 2232-XII (1992, 25 березня). zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12

завершення служби. Водночас варто враховувати, що ветеранів, які вже завершили службу, можуть знову призвати. У такому разі родина знову переживає нове коло змін і повернення до життя у стані служби. Деякі родини можуть одночасно мати кількох членів сім'ї в різних статусах, наприклад, коли один син перебуває у полоні, а інший — отримав поранення під час бойових дій. Це теж накладає кілька траєкторій та потреб.

У цьому розділі ми послідовно опишемо етапи базового шляху родини: від початку служби до переходу й подальшого цивільного життя. Додатково розглянемо, як змінюються ролі, виклики й потреби родини на кожному з етапів, і які інструменти політики можуть забезпечити для сім'ї сталість, підтримку та відчуття безпеки. Шляхи родин ветеранів і ветеранок з пораненнями або захворюваннями, досвідом полону, зникнення безвісти або загибелі ми розглядаємо окремо в наступних розділах концепції.

Для аналізу етапів та досвіду родин ветеранів і ветеранок ми спираємося на методологію дослідження «Шлях коханої воїна»¹⁶⁵, сформованого на основі глибинних інтерв'ю з партнерками військовослужбовців. Водночас надалі важливо дослідити потреби й шлях інших членів родини ветеранів і ветеранок, які також зазнають впливу від служби і повернення. Також варто враховувати етапи, які проходять воїни та воїни після завершення служби, виокремлені на основі дослідження «Шлях ветеранів та ветеранок»¹⁶⁶, зокрема звільнення, перехід та цивільне життя: піклування про себе, віднайдення себе нового/ої, вкорінення та старіння.

Цей аналіз є початковим і надалі необхідні додаткові дослідження досвіду та потреб родин на всіх цих етапах.

¹⁶⁵ Ветеран Хаб. (2024). Шлях коханої воїна. С. 253.
kohani.veteranhub.com.ua/wp-content/uploads/2025/10/shliakh-kohanoi-voina.pdf

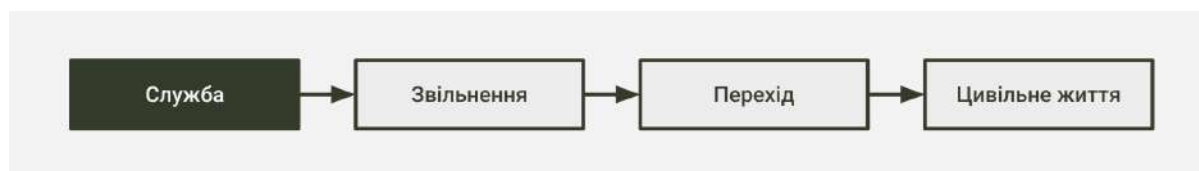
¹⁶⁶ Ветеран Хаб. (2023). Шлях ветеранів та ветеранок.
veteranhub.com.ua/wp-content/uploads/2024/10/doslidzhennia-shliakh-veteraniv-ta-veteranok.pdf

Потреби та виклики на шляху

Шлях ветерана або ветеранки починається не з моменту завершення служби, а з рішення її розпочати. Відповідно, і для родини цей момент стає початком власного шляху змін.



Етап 1. Служба



З початком служби рідні ветеранів та ветеранок потребують найбільше державної підтримки в новому для більшості з них досвіді. Адже саме на цьому етапі рідні стикаються з викликами, яких не було в їхньому цивільному житті. Через обмеження в спілкуванні, пов'язані з безпекою та умовами служби, зменшується обсяг особистої інформації, яку родина може отримати про близьку людину, зокрема, про місце перебування, характер завдань, побутові умови або емоційний стан.

Члени родини можуть переживати в цей період тривогу за життя і здоров'я військовослужбовця/иці, невизначеність щодо тривалості розлуки, змін у ситуації, майбутнього в цілому.

Змінюється звичне сімейне життя, частину рішень доводиться ухвалювати без залучення воїна чи воїнки, перерозподіляються побутові обов'язки. Так, партнер/ка може брати на себе всю або відповідальність за побут: догляд за дітьми, фінанси, роботу, домашні справи, соціальні контакти. Це може спричиняти підвищене емоційне та фізичне навантаження й спонукати до пошуку нових підходів до організації побуту й виховання. Деколи діти можуть брати на себе більше обов'язків — допомагати по господарству, доглядати за молодшими, емоційно підтримувати матір чи батька.

Батьки військовослужбовця/иці також зазнають впливу: можуть активніше залучатися в життя родини, переїжджати ближче, допомагати з дітьми або фінансами та самі переживати тривогу за дитину на війні.

Рідні, які перебували на утриманні воїна/ки, зазнають окремого впливу. Якщо вони покривали частину критично важливих витрат для батьків — на ліки, комунальні послуги, продукти, а під час служби їхній дохід зменшився, батьки можуть залишитися без достатньої фінансової підтримки. У схожій ситуації опиняються і діти, які повністю залежать від батьківського утримання: зменшення доходу може стати критичним і для базових потреб (їжа, одяг, житло), і для можливостей розвитку дитини (освіта, дозвілля).

Через непередбачуваність військової служби, часті ротації, короткі або незаплановані відпустки, можливість побачитися з рідними для військовослужбовця чи військовослужбовиці є рідкісною і цінною. Часто родини можуть провести разом лише кілька тижнів на рік, якщо вдається узгодити обставини.

У такому контексті державна політика має передбачати гнучкі трудові гарантії для членів родин військових. Зокрема, важливо забезпечити:

- **право на щорічну відпустку в обраний час**, щоб її можна було синхронізувати з відпусткою військовослужбовця/иці.

- **гнучкі умови праці**, наприклад, можливість віддаленої роботи, скороченого дня, додаткових днів відпустки.

Гнучких механізмів підтримки з боку держави потребує і житлова сфера. Формально частина державних інструментів, наприклад, знижка на оплату житлово-комунальних послуг чи компенсація за піднайом житла, призначена саме для військовослужбовця/иці, але на практиці їх використовує вся родина. Часто саме партнери, партнерки або батьки шукають, орендують, утримують житло й сплачують за нього. Це приклад моделі підтримки, коли соціальні гарантії враховують не лише формальний статус військовослужбовця/иці, а й реальне побутове навантаження на родину. Такий підхід не лише полегшує матеріальний тиск, а й визнає важливу роль сім'ї в забезпеченні житлових умов під час служби близької людини.

На етапі служби важливою є також правова підтримка рідних воїнів і воїнок, зокрема, щодо доступу до інформації, захисту прав та орієнтування в системі пільг і компенсацій. У них бувають труднощі в оформленні документів, отриманні пільг, захисті майнових прав або прав дітей. Також можуть виникати непорозуміння з роботодавцями чи органами влади, наприклад, щодо трудових прав, доступу до пільг та гарантій. У таких випадках правова допомога є надзвичайно важливою.

Наразі держава вже надає деякі форми підтримки, наприклад, звільнення від сплати судового збору. Надалі важливо, аби правовий захист враховував актуальні потреби та запити родин.

Період проходження військової служби є також важливим для формування взаємодії між родиною та державними інституціями. Родина, уперше стикаючись з інституційною підтримкою, може формувати первинний досвід взаємодії, що визначатиме її подальше ставлення до державної підтримки. Тому важливо, аби ця підтримка була ефективною, доступною і чутливою до досвіду, який проживають близькі військовослужбовців.

Виклики	Потреби	Можлива державна підтримка
Обмежене спілкування, нестача інформації про місце перебування, завдання та стан військовослужбовця/иці	Інформаційна підтримка, зниження тривожності	Ефективна, доступна й чутлива інституційна підтримка
Перерозподіл побутових ролей, навантаження на партнерів/ок та дітей	Емоційна, фізична й фінансова підтримка	Гнучкі умови праці (віддалена робота, скорочений день, додаткові дні відпустки)
Зменшення доходу сім'ї	Фінансова стабільність, забезпечення базових потреб	Житлові пільги (знижка на оплату ЖКП, компенсація піднайому)
Рідкісні короткі зустрічі через ротації та відпустки	Можливість провести час разом	Право на щорічну відпустку в обраний час (синхронізувати з відпусткою військовослужбовця/иці)
Юридичні труднощі	Правовий супровід, захист прав	Правової допомоги, звільнення від сплати судового збору

Етап 2. Звільнення



Звільнення воїна чи воїнки зі служби, навіть без поранення та потреби в лікуванні й реабілітації, є складним адміністративно-психологічним процесом. У фокусі публічної уваги зазвичай опиняється ветеран/ка, однак для родини цей етап також може бути стресовим та вимагати залучення і переорганізації повсякденного життя.

Родини часто перебувають у стані очікування, оскільки процес звільнення може тривати тижні або місяці. Відсутність чіткої інформації про послідовність дій: проходження медичної комісії, оформлення документів, дати остаточного повернення — може створювати постійний емоційний фон напруження, тривоги разом із виснаженням після періоду життя в умовах хронічного стресу, постійного очікування або переживань за близьку людину.

Процес звільнення з військової служби та оформлення пов'язаних із цим документів зазвичай не є автоматизованим чи прозорим та вимагає взаємодії з командуванням, кадровими органами військової частини і ТЦК та СП, органами реєстрації цивільного стану, медичними установами. Деякі з них можуть брати на себе члени сімей. У такому разі вони фактично виконують роль навігатора. Державна політика має визнавати участь родини в цьому процесі, а також надавати підтримку, орієнтовану на їхні потреби в цей період.

До офіційного завершення служби ветерана чи ветеранки сім'я може стикатися з низкою практичних викликів: зміною побутової логістики, повсякденних ролей. Родина готується до повернення — фізично, емоційно, фінансово. Часто змінюється розподіл обов'язків, розпорядок дня, пріоритети в сім'ї.

У цей період загальний дохід родини може зменшитися або призупинитися, зокрема в разі припинення або затримки виплат грошового забезпечення. Члени родини, які допомагають з оформленням документів, поїздками, відвідуванням установ, нерідко змушені брати відпустки на своїй основній роботі або навіть тимчасово знижувати рівень зайнятості. Це ускладнює планування спільного бюджету й майбутнього загалом.

Виклики	Потреби	Можлива державна підтримка
Складність адміністративного процесу: проходження медкомісії, оформлення документів, взаємодія з командуванням, кадровими органами, ТЦК та СП, органами реєстрації цивільного стану, медичними установами	Чітка інформація про послідовність дій і процедури	Визнання участі родини в процесі; підтримка, орієнтована на потреби родини
Зміна побутової логістики, розподілу обов'язків, розпорядку дня, пріоритетів у сім'ї; підготовка до повернення фізично, емоційно, фінансово	Підтримка в адаптації до змін, пов'язаних зі службою або поверненням	
Тимчасове зменшення або призупинення доходу родини через припинення або затримки виплат грошового забезпечення; додаткові витрати на оформлення документів, поїздки, відпустки на роботі	Фінансова стабільність	

Етап 3. Перехід



Етап переходу — транзитний період (від одного до півтора року¹⁶⁷ або більше), під час якого воїн/ка звільняється зі служби та повертається до цивільного життя¹⁶⁸. Для родини це процес поступового формування нової реальності, у якій можуть змінюватися ролі, розпорядок життя, взаємини та спосіб власної ідентифікації. У цей період з'являється простір для емоційного проживання досвіду служби, відновлення контакту й переосмислення звичних форм спільного життя.

Якщо на попередніх етапах, зокрема під час звільнення, родина була змушена постійно діяти: реагувати, підтримувати стабільність, ухвалювати рішення в умовах невизначеності, — то на етапі переходу може з'являтися простір для зупинки й уважності до себе¹⁶⁹. Рідні воїна чи воїнки можуть переглядати ставлення до здоров'я — фізичного, психічного, емоційного. Відкладена втома, напруга, приглушені переживання, накопичені під час служби близької людини, можуть проявлятися саме зараз, коли з'являється час для усвідомлення й реагування. Турбота про здоров'я стає не лише практичним завданням, а й частиною усвідомлення себе, власних меж і потреб. Саме тому на цьому етапі родини потребують доступу до психологічної підтримки для стабілізації власного стану, пошуку ресурсів, полегшення адаптації до нової динаміки стосунків.

¹⁶⁷ Ветеран Хаб. (2023). Шлях ветеранів та ветеранок. veteranhub.com.ua/wp-content/uploads/2024/10/doslidzhennia-shliakh-veteraniv-ta-veteranok.pdf

¹⁶⁸ Принцип. (2025). Перехід від військової служби до цивільного життя: контексти, досвіди, рішення. pryncyp.org/analytics/perehid-vid-vijskovoyi-sluzhby-do-cyvilnogo-zhyttya-konteksty-dosvidy-rishennya

¹⁶⁹ Ветеран Хаб. (2024). Шлях коханої воїна. С. 207. kohani.veteranhub.com.ua/wp-content/uploads/2025/10/shliakh-kohanoi-voyna.pdf

Спілкування з іншими людьми з подібним досвідом може допомагати родинам зменшити почуття самотності та полегшити проживання періоду переходу. Тому в цей період важливими можуть бути групи підтримки та доступ до них у малих громадах чи віддалених населених пунктах.

Життя в стані постійної тривоги, напруження та нестабільності може впливати на фізичне здоров'я так само, як і на психічне. Часто члени родин відкладають турботу про себе, зосереджуючись на службі або поверненні близької людини. Тому важливою є можливість регулярної медичної перевірки як спосіб вчасно виявити накопичене виснаження чи хронічні проблеми та отримати необхідну допомогу до того, як стан погіршиться.

Паралельно з адміністративними й фінансовими труднощами в родині можуть відбуватися повторні зміни взаємин. Після повернення ветерана або ветеранки до цивільного життя сім'я знову адаптується до спільного побуту: змінюється щоденна взаємодія, стосунки будуються по-новому. Родина шукає нові способи комунікації, розподілу ролей і розв'язання побутових питань. Цей період потребує середовища, у якому поступово вдасться відновлювати довіру, емоційний контакт і відчуття спільності в повсякденному житті. Доступ до програм підтримки для родин, зокрема сімейного консультування, може стати важливою опорою на цьому етапі.

На етапі переходу сім'я також може стикатися з необхідністю пошуку джерел доходу, оскільки звичний фінансовий порядок після завершення служби змінюється. Грошове забезпечення припиняється, ветеран або ветеранка можуть ще не мати стабільної роботи, а попередні обмеження: тривала розлука, догляд за дітьми, неможливість планувати — впливають також і на зайнятість інших членів і членкинь сім'ї. У таких умовах партнери, партнерки чи батьки можуть змінювати роботу, шукати тимчасову зайнятість або проходити перекваліфікацію, щоб підтримати сім'ю вже в нових обставинах. Це тривалий процес

пошуку нових джерел стабільного доходу й нового способу розподілу фінансової відповідальності.

Тому важливо, щоб політика гарантувала доступ до державних механізмів — програм працевлаштування і тимчасової фінансової допомоги. Їхнє своєчасне й ефективне впровадження може суттєво зменшити тиск на всю родину, полегшуючи відновлення спільного життя після завершення служби.

Виклики	Потреби	Можлива державна підтримка
Зміна ролей, розпорядку життя, взаємин, адаптація до нової динаміки стосунків	Простір та можливість для емоційного проживання досвіду служби, відновлення контакту й спільного життя	Доступ до державних програм підтримки для родин, зокрема сімейного консультування
Відкладена втома, напруга, відкладена турбота про фізичне та психічне здоров'я, почуття самотності під час переходу; складність налагодження нових способів комунікації та побудови взаємин	Потреба у психологічній підтримці, турботі про здоров'я, стабілізації власного стану, спілкуванні і підтримці людей з подібним досвідом	Доступ до державних програм підтримки фізичного і психічного здоров'я, зокрема групи підтримки в малих громадах чи віддалених населених пунктах
Зміни фінансового порядку після завершення служби; припинення грошового забезпечення; нестабільна зайнятість ветерана/ветеранки; вплив на зайнятість інших членів сім'ї	Потреба у пошуку джерел доходу, підтримці фінансової стабільності, новому розподілі фінансової відповідальності	Державні механізми: програми працевлаштування і тимчасової фінансової допомоги

Етап 4. Цивільне життя



На цьому етапі родина ветеранів та ветеранок поступово переходить від реагування на виклики, пов'язані зі службою та її наслідками, до довгострокового планування: з'являються можливості визначати пріоритети, будувати плани й ухвалювати рішення.

Згідно з дослідженням Ветеран Хабу «Шлях ветеранів та ветеранок», ми умовно можемо виокремити кілька етапів формування сталості в цивільному житті ветерана/ки: піклування про себе, віднайдення себе нового, вкорінення та старіння¹⁷⁰. Це не повернення до попереднього стану чи середовища до початку служби, а окремий шлях з власною динамікою та потребами родини.

Хоча зазначені етапи стосуються передусім досвіду самих ветеранів і ветеранок, ми припускаємо, що родини також проходять свої фази адаптації, зі своїми потребами й викликами. Водночас підкреслюємо, що наразі бракує цілеспрямованих досліджень, які комплексно описують досвід близьких людей воїнів і воїнок з різними ролями в цьому процесі. Подальше його вивчення дасть змогу краще формувати політики і програми підтримки родин ветеранів і ветеранок.

Ветерани та ветеранки після повернення проходять етап віднайдення себе нового — період пошуку та змін, який має прояв в усіх елементах добробуту. Ці зміни є нормальною частиною шляху та необхідні, аби ветерани/ки змогли самотійно відчувати, що для них є новою нормою та яким вони хочуть бачити власне життя. Родина ж після завершення служби та тривалого навантаження

¹⁷⁰ Ветеран Хаб. (2023). Шлях ветеранів та ветеранок.
veteranhub.com.ua/wp-content/uploads/2024/10/doslidzhennia-shliakh-veteraniv-ta-veteranok.pdf

може повертатися до турботи про власний стан. У цей момент важливо забезпечити доступ до базових медичних і психологічних сервісів, додаткової відпустки, відпочинку.

Водночас подальший шлях ветеранів/ок та їхніх сімей залежить також від особливостей середовища, у яке вони повертаються. Після завершення служби лише невелика частина ветеранів і ветеранок зможуть повернутися до цивільного життя без перспективи повторної мобілізації / призову — визнані непридатними за станом здоров'я чи ті, хто досягли граничного віку. Натомість більшість з них стануть основою резерву / запасу, а дехто продовжить свій професійний шлях у війську.

Хоча етапи шляху ветеранів і ветеранок загалом подібні для всіх трьох середовищ, потреби ветеранів/ок та їхніх сімей можуть відрізнятися залежно від кожного із них. Ветеранам/кам та їхнім родинам важливо розуміти свої подальші перспективи, зокрема, як можливе залучення до служби в резерві вплине на їхню спільну стабільність, плани та розподіл обов'язків.

Виклики	Потреби	Можлива державна підтримка
Період пошуку та змін; родина повертається до турботи про власний стан після тривалого навантаження	Доступ до базових медичних і психологічних сервісів, додаткової відпустки та відпочинку	Загальний доступ до сервісів, їхня якість та чутливість до різного досвіду
Залежність від середовища повернення, вплив на плани та розподіл обов'язків	Розуміння своїх подальших перспектив	Гарантії та інформування про шлях у різних середовищах

Добробут

Родини ветеранів і ветеранок зазнають найбільше впливу та можуть потребувати підтримки під час служби близької людини. У цей період вони можуть відчувати емоційну напругу та невизначеність, нові виклики в стосунках на відстані. Цей шлях проходить значна кількість родин в Україні, тож держава має розуміти їхні потреби та вибудовувати системи підтримки й визнання їхнього досвіду. Далі розглянемо, як це може відбуватися у різних сферах добробуту.

Після перших етапів повернення родина ветерана або ветеранки зазвичай уже не потребує окремої політики підтримки, однак може користуватися підтримкою для ветерана/ки. У довгостроковій перспективі рідні можуть користуватися також загальними механізмами підтримки для усіх громадян і громадянок України. У цей період особливо важливо, щоби системи охорони здоров'я, освіти, соціального захисту та місцевих сервісів були здатні якісно реагувати на потреби родин, із розумінням їхнього шляху, повагою та визнанням їхнього досвіду.

Важливо: ми не надаємо загального огляду всіх можливих проблем і потреб, які можуть виникати в родин ветеранів та ветеранок. Натомість зосереджуємося на потенційних рішеннях, які держава може реалізувати для задоволення їхніх потреб. Їх ми виявили за допомогою аналізу доступних даних та інформації.

Сформовані рекомендації є результатом роботи Коаліції організацій на основі експертного досвіду у сфері ветеранських справ і обговорень / консультацій з експертами різних сфер. Ми розуміємо, що не могли охопити всіх можливих викликів і потенційних рішень, тому важливо продовжувати досліджувати ці теми, щоб розробити дієву підтримку для родин ветеранів і ветеранок.

Здоров'я

Служба рідної людини впливає на психічне й фізичне здоров'я сім'ї, як під час, так і після її проходження. На початковому етапі рідні можуть переживати безсоння, тривожні сни, панічні атаки, емоційні перепади, апатію¹⁷¹. Ці стани загострюються, коли воїн/ка на бойових позиціях і немає зв'язку.

Хронічний стрес, збільшення кількості домашніх обов'язків і відповідальності може позначатись і на фізичному самопочутті: з'являється втома, зниження активності, можуть загострюватися хронічні захворювання.

Стан рідних також може зазнавати подвійного впливу через загрози війни (обстріли, тривоги) та переживання за близьку людину. А після повернення воїна/ки близькі також можуть відкладати турботу про своє здоров'я деякий час на другий план, зосереджуючись на підтримці ветерана/ки.

Служба рідної людини впливає та вимушена розлука можуть також суттєво впливати на можливості пари планувати сім'ю. Під час служби в партнерів може просто не бути зустрічей для зачаття дитини, а після повернення на цей процес може впливати як психічний і фізичний стан, так і досвід участі в бойових діях. Це особливо актуально для людей, чия репродуктивна функція може знижуватися через вік.

Експертні рекомендації

- **Зберегти можливість державної компенсації за психотерапевтичні послуги**

Наразі в Україні вже запроваджена державна програма компенсації від Міністерства у справах ветеранів щодо безоплатної

¹⁷¹ Ветеран Хаб. (2024). Шлях коханої воїна.

kohani.veteranhub.com.ua/wp-content/uploads/2025/10/shliakh-kohanoi-voina.pdf

психологічної допомоги для ветеранів, ветеранок, їхніх родин і родин полеглих¹⁷². Пропонуємо зберегти цю можливість і надалі, аби родини могли знизити рівень хронічного стресу та емоційного виснаження, що виникає під час служби та після повернення ветеранів/ок. Водночас варто також розглянути можливість оприявнення підтримки для родин полонених та зниклих безвісти ветеранів та ветеранок, та видимості їхнього досвіду.

Це є важливою частиною системної державної політики, яка визнає потребу у психологічній підтримці не лише для самих ветеранів/ок, а й для їхніх близьких, забезпечуючи комплексний підхід до добробуту сім'ї.

Покликання

Робота

Після завершення військової служби змін зазнає не лише життя ветерана чи ветеранки — трансформується й життя всієї родини. Протягом тривалого часу близькі були в стані постійного очікування, напруги, турботи, а часто й розлуки.

Повернення додому — це важливий, але не автоматичний перехід до звичного життя. Родина стикається з потребою переосмислити повсякденність, налагодити побут заново, вибудувати спільний ритм і віднайти час для спільного відпочинку та емоційного відновлення.

Близькі в цей період можуть брати на себе більше обов'язків у повсякденні, стикатися з тимчасовим виснаженням, потребою в психологічному перепочинку. Це потребує часу, ресурсів і гнучкості, зокрема, у сфері праці.

¹⁷² Станьте надавачем послуг із психологічної допомоги для ветеранів війни, членів їхніх сімей, родин полеглих та отримуйте оплату за послуги від Мінветеранів. (2025, 11 лютого). Урядовий портал. mu.gov.ua/news/stante-nadavachem-posluh-iz-psykholohichnoi-dopomohy-dlia-veteraniv-viiny-chlenam-ikhnikh-simei-rodynam-polehlykh-ta-otrymuite-oplatu-za-posluhy-vid-minveteraniv

Експертні рекомендації

- **Гарантувати право на щорічну чергову відпустку в зручний час, як під час служби, так і після звільнення ветерана/ки впродовж періоду відновлення**

Право на відпустку в зручний для сім'ї час — не привілей, а мінімальна гарантія гнучкості та важливий інструмент підтримки родин ветеранів і ветеранок. Можливість планувати відпустку відповідно до потреб родини дає змогу провести час разом після довгого періоду розлуки, вибудувати побут, переїхати чи облаштувати оселю, планувати майбутнє та просто відпочити без постійного навантаження.

Ми пропонуємо гарантувати таке право на період відновлення — перші три роки після звільнення зі служби, коли родина адаптується до нового життя. Саме в цей час зростає потреба в гнучкості у сфері праці: можливості планувати час так, щоб родина могла призвичаїтися до нових реалій без додаткових стресів.

Освіта

Досвід військової служби одного з членів родини впливає не лише на дорослих, а й на дітей. Вони також переживають розлуку, тривогу, зміну звичного середовища — усе це залишає слід на їхньому емоційному стані та повсякденному житті, зокрема й освітньому процесі.

Освітній шлях дітей ветеранів і ветеранок може ускладнюватися ще під час проходження служби — через тривалу відсутність, нестабільність побуту, вимушені переїзди або постійний стрес та очікування новин. Повернення до цивільного життя також може бути періодом адаптації для всієї родини, що зазвичай впливає на мотивацію, концентрацію та академічну успішність дитини.

Експертні рекомендації

■ Продовжувати надавати гранти на вищу освіту для дітей ветеранів та ветеранок

Освітня підтримка має надаватися на всіх етапах розвитку дитини, однак саме на етапі навчання в закладі вищої освіти (ЗВО) вона набуває особливого значення як важливий компонент довгострокової державної політики щодо родин воїнів і воїнок.

Ми вважаємо важливим продовжувати реалізовувати компенсацію, яка покриває 100% вартості навчання в межах граничних норм на бакалаврському і магістерському рівнях в українських ЗВО¹⁷³. Умовою отримання цієї підтримки є здобуття прохідного балу на НМТ або ЗНО. Така допомога не лише сприяє стабільності всередині родини, а і є свідченням довгострокової участі держави в житті дітей ветеранів і ветеранок, а також відповідальності за їхній добробут.

■ Забезпечити безоплатне навчання на курсах підготовки до НМТ

Для дітей ветеранів і ветеранок, які навчаються в 10–11 класах, ми пропонуємо надати безоплатний доступ до курсів підготовки до НМТ. Це допоможе забезпечити рівні можливості під час вступу до ЗВО, навіть коли родина втратила частину доходу або дитина потребує додаткової підтримки через психологічне чи фізичне навантаження.

■ Забезпечити компенсації освітніх втрат у формі оплати послуг репетиторів

Для дітей шкільного віку ми пропонуємо запровадити компенсацію за послуги репетиторів, аби посилити їхню освітню успішність

¹⁷³ Міністерство у справах ветеранів України. (2025). Як отримати компенсацію за навчання дітей ветеранів та ветеранок у закладах передвищої або вищої освіти.

mva.gov.ua/prescenter/category/86-novini/yak-otrimati-kompensatsiu-za-navchannya-ditey-veteraniv-ta-veteranok-u-zakladah-peredvischoi-abo-vischoi-osviti

у складних обставинах та створити умови для успішного завершення шкільної освіти. Сім'я може обрати до двох навчальних предметів, з урахуванням індивідуальних потреб дитини, і скористатися підтримкою в межах встановленого бюджету.

■ **Продовжувати забезпечувати першочергове зарахування дітей ветеранів/ок до дитячих садків**

Іншим компонентом довгострокової підтримки є турбота про дітей ветеранів і ветеранок як інвестиція в майбутнє й можливість забезпечити сталий розвиток родини. Зокрема, важливо і надалі забезпечувати для них доступ до якісного догляду та виховання в наймолодшому віці, зокрема через пріоритетний вступ до дитячих садків.

Таке право дає змогу родинам ветеранів і ветеранок стабілізувати побут після завершення служби, легше поєднувати роботу з батьківством і швидше повертатися до економічної активності. Особливо це важливо в перші роки після звільнення, коли родина адаптується до нових обставин, налагоджує щоденний ритм життя, переїжджає або проходить етапи відновлення.

■ **Продовжувати забезпечувати безоплатне харчування в школах і дитячих садках для дітей ветеранів і ветеранок**

Ми пропонуємо зберегти можливість безоплатного харчування для дітей ветеранів і ветеранок у закладах дошкільної та середньої освіти. Ця гарантія вже реалізується відповідно до **Постанови КМУ № 305 «Про затвердження Порядку надання послуг з організації харчування дітей у закладах освіти»¹⁷⁴** та рішень місцевих рад. Така підтримка забезпечить стабільніше середовище для дитини, яка матиме регулярне повноцінне харчування незалежно від матеріального становища сім'ї.

¹⁷⁴ Кабінет Міністрів України (2021, 24 березня). Постанова № 305 «Про затвердження норм та Порядку організації харчування у закладах освіти та дитячих закладах оздоровлення та відпочинку». zakon.rada.gov.ua/laws/show/305-2021-n#Text

Сфери добробуту	Виклики	Рекомендації / рішення
Здоров'я	Хронічний стрес, психоемоційне навантаження	Продовжувати надавати державну компенсацію за надання психотерапевтичних послуг
Робота	Потреба в адаптації та налагодженні спільного життя після повернення	Гарантувати відпустку в зручний час
Освіта дітей	Зниження мотивації до навчання, освітні труднощі	■ Продовжувати надавати гранти на вищу освіту ■ Надавати оплату послуг репетиторів ■ Гарантувати безоплатне навчання на курсах підготовки до НМТ ■ Зберегти можливість першочергового зарахування до дитячих садків і безоплатного харчування у школах і дитячих садках

Висновки

1 Родина ветерана або ветеранки починає свій шлях ще з моменту ухвалення рішення про службу. На цьому етапі в родині може змінюватися розподіл ролей, порушується звичний ритм життя, зростає тривожність і невизначеність, виникає необхідність самотійного розв'язання юридичних, фінансових і логістичних питань. У цей період родина може потребувати правової та житлової підтримки, гнучких трудових гарантій та чутливого інституційного ставлення, яке формує довіру до держави.

2 Процес звільнення ветерана або ветеранки часто є довготривалим і складним. Родина перебуває в режимі очікування, бере участь в адміністративних процесах, готується до повернення воїна/ки — фізично, емоційно, фінансово. Тому важливо, аби вона мала чіткі алгоритми та доступну інформацію про послідовність дій під час звільнення, підтримку в бюрократичних процесах, а також в умовах скорочення доходу.

3 Етапи служби та звільнення — періоди максимального навантаження для родини. Ідеться не лише про оформлення документів, а й про налагодження побуту, можливий пошук житла чи роботи. У цей час родина часто бере на себе функцію координатора, що необхідно враховувати в державній політиці — через доступ до сервісів та зрозумілу комунікацію про них.

4 Період переходу до цивільного життя у ветеранів і ветеранок може тривати від одного до півтора року або більше. У цей період родина формує нову реальність,

переживає накопичену втому й напругу, переглядає життєві ролі, потребує відновлення емоційного контакту та стабільності. Родина також формує нові, спільні з воїном чи воїнкою довгострокові плани, що стають частиною нового повсякдення.

Важливо на цьому етапі забезпечити психологічну підтримку, зокрема локальні групи підтримки, програми сімейного консультування, медичні послуги для вчасного реагування на накопичені проблеми, а також можливості тимчасової фінансової допомоги та перекваліфікації.

-
- 5** Під час етапу цивільного життя після служби родина поступово переходить від реагування до довгострокового планування, з'являється простір для розвитку, самореалізації і нових сенсів. Вона продовжує адаптацію, переосмислює ролі в сім'ї та готується до нового етапу спільного життя. У цей період вона потребує прозорості інформації про службу в резерві та її вплив на родину, сталого доступу до медичних, психологічних та освітніх послуг, державної підтримки дітей, урахування досвіду родин у загальних системах державної підтримки всіх громадян, чутливості та поваги до нього.

РОЗДІЛ 6

Шлях сімей ветеранів та ветеранок з інвалідністю

Анотація

У цьому розділі ми розглядаємо шлях сімей ветеранів і ветеранок з інвалідністю: виклики та потреби, що виникають у процесі очікування, лікування поранення / хронічного захворювання, догляду, та їхній вплив на рідних.

Тут аналізуємо:

- що проходить родина на різних етапах шляху: під час сповіщення про поранення чи різкого погіршення стану здоров'я, лікування, реабілітації, довготривалого догляду;
- роль родини в супроводі під час лікування, проходження бюрократичних процедур, щоденного догляду;
- добробут родин ветеранів і ветеранок з інвалідністю через призму їхнього щоденного досвіду та повсякденних потреб;
- вплив доглядової праці на потреби родини та чинні механізми підтримки піклувальників та піклувальниць.

Додатково **надаємо рекомендації**, як саме держава може підтримати родини ветеранів/ок з інвалідністю в різних сферах добробуту: здоров'ї, житлі та фізичному середовищі (зокрема мобільності), матеріальних потребах (виплатах і соціальному страхуванні), покликанні (роботі та освіті дітей).

Вступ

Шлях родин ветеранів і ветеранок з інвалідністю може бути різним і залежить від способу набуття цієї інвалідності — через поранення, загострення або розвиток фізичних чи психічних захворювань, пов'язаних зі службою.

Відповідно до законодавства, **підставами для встановлення інвалідності або обмежень життєдіяльності можуть бути:**

- розлади психіки та поведінки, зокрема посттравматичний стресовий розлад (ПТСР), афективні та тривожні розлади;
- ураження опорно-рухового апарату (серед них травматичні ампутації);
- ускладнені черепно-мозкові травми;
- онкологічні захворювання важкої форми з ураженням органів, а також ті, що мають високу ймовірність рецидиву або прогресування;
- захворювання серцево-судинної системи;
- цукровий діабет;
- хронічні захворювання дихальної системи;
- неврологічні захворювання (епілепсія, розсіяний склероз);
- інші захворювання: аутоімунні, нирок, печінки.

Набуття інвалідності під час служби радикально змінює повсякденне життя родини. Це завжди неочікувана й глибоко травматична подія — як для самого ветерана чи ветеранки, так і для тих, хто поруч.

У перші години й дні після поранення рідні можуть опинитися в інформаційному вакуумі й намагатися з'ясувати, де саме перебуває близька людина, який у неї стан, куди їхати, до кого

звертатися. Цей період супроводжується сильним емоційним стресом і невизначеністю.

Коли пораненого/у або хворого/у доставляють до шпиталю чи цивільної лікарні, на плечі родини лягає координація всього процесу: бути поруч, дізнаватися про лікування, шукати потрібних фахівців, оформлювати документи. Деколи хтось із членів родини змушений узяти відпустку або взагалі звільнитися з роботи, щоб постійно бути поряд.

У разі онкологічних чи інших захворювань, пов'язаних зі службою, ситуація також може бути складною. На відміну від очевидного поранення, зв'язок між станом здоров'я та проходженням військової служби буває непросто довести. Часто симптоми розвиваються поступово, і навіть коли людина вже серйозно хвора, вона може продовжувати перебувати на службі.

У цей час родина змушена не лише опікуватися лікуванням, а й паралельно проходити складний бюрократичний маршрут: збирати медичні документи, підтвердження обставин, відвідувати комісії, щоб довести, що саме служба стала причиною захворювання. Без цього неможливо отримати відповідний статус, пільги чи реабілітаційні послуги. Цей процес може тривати місяцями й потребує великої наполегливості.

Усе це відбувається на тлі термінової потреби в лікуванні — хімієтерапії, знеболенні, шпиталізації, догляді. Родина опиняється між необхідністю негайно підтримувати близьку людину фізично й емоційно і складною, виснажливою боротьбою за доступ до допомоги.

Після шпиталю або встановлення діагнозу побут не повертається до звичного. Родина мусить швидко перебудовувати життя: обладнати кімнату, організувати безперервний догляд, стежити за прийомом ліків, вести медичну документацію, реагувати на кризи чи загострення. Якщо це психічне захворювання — навчитися розуміти його прояви, не боятися, знаходити слова підтримки.

Це не разовий стрес, а процес, який може тривати місяцями або роками. Часто члени сім'ї роблять це все вперше в житті, без знань, опори та інструкцій, шукають відповіді самотужки, перепитують інших, можуть стикатися з відмовами чи байдужістю в медичних та державних установах.

У цій ситуації потреби самої родини — емоційні, фінансові, організаційні — можуть відходити на другий план. Власний біль, втрата стабільності, страх за майбутнє лишаються поза увагою. Однак родини не лише супроводжують людину з інвалідністю — вони самі зазнають глибоких змін: можуть втрачати дохід, знесилюватися, відчувати ізоляцію. Такі обставини мають суттєвий вплив на їхнє фізичне і психічне здоров'я: зростає рівень тривожності, з'являються порушення сну, хронічна втома, емоційне виснаження.

Особливої уваги потребують рідні, які здійснюють догляд за ветеранами або ветеранками з пораненнями чи захворюваннями — **піклувальники та піклувальниці**. Їхня участь може бути тимчасовою, цілодобовою, погодинною або постійною, вимагати часу, енергії та ресурсів і безпосередньо впливати на добробут родини. Водночас варто враховувати, що не завжди цю роль виконують члени сім'ї: ветеран або ветеранка можуть самотійно визначити, хто буде піклувальником чи піклувальницею, а також — хто представлятиме їх у комунікації з державними інституціями. Це означає, що коло людей, залучених до догляду, може бути ширшим за формально визначених родичів. Тому доцільно розширити коло бенефіціарів державної політики підтримки, щоб охопити людей, які фактично здійснюють догляд і мають відповідне доручення або згоду від ветерана чи ветеранки.

Зараз ця праця здебільшого лишається невидимою, низькооплачуваною, виснажливою, а її виконання залежить радше від ресурсів родини, ніж від підтримки держави¹⁷⁵. Так, значну частину витрат родини покривають самотійно: транспорт, житло,

¹⁷⁵ Принцип. (2024). За лаштунками турботи: близькі ветеранів та доглядова праця. pryncyp.org/analytics/za-lashtunkamy-turboty-blyzki-veteraniv-ta-doglyadova-praczva

ліки, реабілітаційні послуги – без компенсацій або підтримки від держави. Деякі рідні можуть вимушено покинути оплачувану роботу, втратити дохід і трудовий стаж і водночас не мати доступу до альтернативних моделей зайнятості або соціальних гарантій. Тривалий догляд без відпочинку та підтримки може також зумовлювати емоційне і фізичне виснаження та впливати на стан здоров'я.

Наразі в Україні доглядова робота врахована в державній політиці лише частково. Попри наявність окремих механізмів підтримки, є потреба в цілісній системі, що зважатиме на досвід таких родин та визнаватиме їх окремим суб'єктом із власними потребами та викликами.

Загалом на своєму шляху родина ветерана або ветеранки з інвалідністю взаємодіє з кількома інституціями, кожна з яких відповідає за окремі напрями підтримки.

Державні інституції, з якими взаємодіють родини ветеранів/ок з інвалідністю	Сфера відповідальності
Структура Сил безпеки та оборони, до якої належав/ла військовослужбовець/ця (Міноборони, Міністерство внутрішніх справ, СБУ)	Забезпечує грошове утримання під час лікування, оформлення документів і реалізацію визначених законом пільг. Водночас багато питань виходить за межі повноважень цих органів, що зумовлює необхідність залучення інших органів влади
Міністерство у справах ветеранів	Відповідає за надання комплексної підтримки та супровід: адаптивне житло, доступ до психологічної та юридичної підтримки, а також забезпечення загального соціального й економічного добробуту родини
Міністерство охорони здоров'я України	Медична реабілітація, фахова допомога та довготривале лікування

**Міністерство
соціальної політики України**

Виконує ключові функції у сфері протезування, забезпечення допоміжними засобами реабілітації, оформлення статусу, а також у питаннях соціальних послуг з догляду або компенсації доглядальникам/цям та інших форм соціального захисту

Через розподіл функцій між відомствами та закладами охорони здоров'я родині може бути складно отримати цілісну підтримку. Вона опиняється перед необхідністю одночасної взаємодії з кількома міністерствами, службами та закладами охорони здоров'я. У цей період для неї важливо мати координований супровід.

Подальший шлях ветерана/ки з інвалідністю і його/її родини також може відбуватися в різних обставинах і середовищах — коли воїн чи воїнка ще перебувають на військовій службі, зараховані до резерву (залежно від висновку ВЛК та групи інвалідності) або переходять до цивільного життя. Для кожного із цих середовищ діють власні алгоритми підтримки, тож навіть якщо потреби родини не змінюються, можливості їх реалізації можуть істотно відрізнятися.

У цьому розділі ми розглянемо досвід і потреби родин ветеранів і ветеранок з інвалідністю на ключових етапах: від моменту сповіщення, лікування, реабілітації до довготривалого догляду. Ми також окреслимо, якої підтримки можуть потребувати родини та надамо рекомендації для формування й реалізації чутливої і послідовної політики.

Потреби та виклики на шляху

Шлях родини ветерана/ки з інвалідністю починається зі звістки про поранення. З цього моменту близькі воїна/ки беруть на себе нові обов'язки та відповідальність, нерідко без належної підтримки з боку держави.



Етап 1. Сповіщення про поранення чи різке погіршення стану внаслідок захворювання. Евакуація до лікарні



Досвід родин ветеранів та ветеранок з інвалідністю може починатися з повідомлення про поранення чи загострення захворювання. У цей період рідні миттєво залучаються до кризової ситуації і змушені оперативно реагувати, здебільшого без підготовки та належної інституційної підтримки¹⁷⁶. Часто йдеться не лише про логістику або матеріальні витрати, а й про складні емоційні та моральні рішення, наприклад, як і коли повідомляти

¹⁷⁶ Ветеран Хаб. (2024). Шлях коханої воїна. kohani.veteranhub.com.ua/wp-content/uploads/2025/10/shliakh-kohanoi-voina.pdf

рідних про тяжкий діагноз, хто має право знати цю інформацію та де проходить межа між інформуванням і втручанням у приватність.

Деякі випадки, пов'язані зі стигматизованими захворюваннями або помилками в діагностиці, можуть бути дійсно травматичними. Наприклад, воїн дізнається про термінальний стан, але сам ще не встиг осмислити цю інформацію, а родина вже поінформована. Відомі ситуації, коли звістка про діагноз, наприклад, онкологію, неврологічне захворювання чи ВІЛ-інфікування, супроводжувалася глибокою емоційною кризою. Це потребує не лише клінічної точності, а й психологічної підтримки на місці — у лікарні, одразу після встановлення діагнозу, зокрема для родин воїнів і воїнок.

Тому політика підтримки має враховувати також етичні аспекти: конфіденційність, право воїна чи воїнки самостійно обирати, кого залучати до процесу ухвалення рішень і якою мірою. Родина також має отримувати підтримку та бути проінформованою, але не примушеною до участі, яка суперечить волі самої людини з інвалідністю.

Рідні часто не мають перевіреної інформації та можуть самостійно ініціювати її пошук¹⁷⁷: намагатися встановити деталі, контакт із командиром, бойовими побратимами чи посестрами, медичними працівниками військового закладу, щоб з'ясувати місце евакуації, стан близької людини та місце її лікування. Проте важливо враховувати, що інформацію про поранення, діагноз або місце перебування воїна/ки можуть офіційно передавати лише тим людям, яких він або вона попередньо визначили як уповноважених. Це може спричинити додаткову дезорієнтацію в родині — коли найрідніші не знають, чи мають право на повідомлення, і чи хтось інший уже був поінформований. Така ситуація потребує і правового врегулювання, і чутливого комунікаційного підходу.

¹⁷⁷ Ветеран Хаб. (2024). Шлях коханої воїна.
kohani.veteranhub.com.ua/wp-content/uploads/2025/10/shliah-kohanoi-voina.pdf

Отримання інформації про поранення або захворювання

Виклики	Потреби
Відсутність перевіреної інформації	Чіткі комунікаційні канали
■ Дезорієнтація через обмеження у доступі до медичних даних ■ Етичні дилеми: кому і як повідомляти, межа приватності	Інструкції щодо прав та обмежень у доступі до інформації

Часто родина перебуває в стані невизначеності щодо майбутніх кроків: чи їхати просто зараз до шпиталю, що саме потрібно передати (медикаменти, особисті речі, документи), як і з ким координувати ці дії. Дехто мусить вимушено переривати роботу, оформлювати термінову відпустку та не розуміє подальші перспективи повернення на роботу¹⁷⁸.

У цей період рідні можуть відчувати високий рівень стресу та тривоги за здоров'я і життя воїна чи воїнки, емоційне навантаження, тривогу, невизначеність, утому від постійного очікування сповіщень про стан здоров'я близької людини. Тому вже з перших днів родини можуть потребувати психологічної підтримки¹⁷⁹.

Координація дій та емоційна підтримка

Виклики	Потреби
Невизначеність щодо кроків (куди їхати, що передати)	■ Алгоритми дій для родини ■ Інформаційні інструменти для координації з медичними та адміністративними структурами

¹⁷⁸ Принцип. (2024). За лаштунками турботи: близькі ветеранів та доглядова праця. pryncyp.org/analytics/za-lashtunkamy-turboty-blyzki-veteraniv-ta-doglyadova-praczya

¹⁷⁹ Там само.

Переривання роботи, термінові відпустки	Правова підтримка щодо доступу до інформації
Високий рівень стресу та тривоги, емоційне навантаження через невизначеність стану воїна/ки	Доступ до психологічної підтримки одразу після повідомлення

Саме рідні фактично беруть на себе роль кризового координатора: ухвалюють рішення, комунікують із різними структурами та забезпечують базові потреби ветерана/ки, здебільшого не маючи чітких інструкцій щодо взаємодії з різними державними інституціями. Водночас попри глибоку залученість рідні нерідко не мають жодної перевіреної інформації, оскільки їх заздалегідь не вказали контактними особами.

Державна політика має враховувати, що **саме на цьому етапі починається визнання родини як окремого суб'єкта, який потребує підтримки**. Уже з перших днів має бути доступ до психологічної підтримки, а також до інформаційних інструментів — алгоритмів дій, які пояснювали б: хто може стати контактною особою, якими є обсяг медичної і адміністративної інформації, яку можна передавати, і в які строки. Ще до поранення через інформування від військових частин родини мають бути обізнаними, що означає бути контактною особою, якими є її повноваження, і що таке інформована згода самого воїна.

Окрім того, важливо розмежовувати типи інформації. Медичні дані може отримати лише сам поранений/а та за згодою воїна/ки — член родини. Адміністративні наслідки поранення (факт евакуації, місце шпиталізації, контактний підрозділ) можуть і мають передавати родині. Без такого розрізнення родини залишаються в стані невизначеності, а військові інституції — без чіткого зобов'язання діяти.

Окремої уваги потребує розгортання служб підтримки в шпиталях та військових частинах. Наразі такі служби функціонують переважно в структурі МВС, а у Збройних силах подібна

інфраструктура лише формується. Щоб реалізувати ефективну політику підтримки, необхідно нормативно закріпити відповідальних на рівні військових частин, які могли б виконувати роль комунікаторів із родинами в разі поранення.

Взаємодія з інституціями та службами

Виклики	Потреби
Відсутність чітко визначених комунікаторів у військових частинах	Нормативне закріплення відповідальних за комунікацію з родинами
Родини не завжди розуміють, хто має право на доступ до інформації	Інформування про розмежування медичної та адміністративної інформації

Етап 2. Лікування



Після евакуації та стабілізації стану військовослужбовця/иці розпочинається етап лікування, і надалі родина постійно залучається до процесу підтримки. Часто саме члени родини, партнери чи партнерки проводять більше часу в лікарні, координують комунікацію з лікарями, супроводжують медичні обстеження й консультування. Родини можуть самостійно долучатися до пошуку альтернативних медичних закладів

або фахівців, особливо в разі тривалого або неефективного лікування¹⁸⁰.

Вони можуть брати на себе ролі та виконувати завдання, які формально не визначені, але необхідні для сталого функціонування процесу лікування: спостереження за дотриманням медичних рекомендацій, допомогу в організації побутових умов у лікарні або під час домашнього догляду, збирання і впорядкування медичних документів, необхідних для реабілітації чи оформлення статусу. Члени родини нерідко фактично проживають у лікарнях і виконують функції молодшого медичного персоналу, попри те, що не мають відповідних навичок і не отримують належної підготовки¹⁸¹.

Нерідко присутність рідних у закладі охорони здоров'я сприймається як можливість передати їм частину щоденних доглядових обов'язків, наприклад, допомогу з гігієною, годуванням, підтримкою під час пересування. У цей час у родини може зростати потреба в психологічній підтримці: перебуваючи в лікарні, члени родини переживають не лише досвід поранення близької людини, а й інших пацієнтів та пацієнток — поранених або важкохворих воїнів/ок у палаті.

Так, у деяких випадках дружина ветерана стає неформальною менеджеркою для всіх, хто перебуває поруч, — і це своєю чергою може підсилювати емоційне виснаження. Частково така практика виникає через брак молодшого медичного персоналу. Але в результаті рідні можуть бути залученими до догляду в обсягах, які перевищують їхні ресурси, і не мати часу на власне фізичне та психологічне відновлення¹⁸².

¹⁸⁰ Ветеран Хаб. (2024). Шлях коханої воїна. С. 33.
kohani.veteranhub.com.ua/wp-content/uploads/2025/10/shliah-kohanoi-voina.pdf

¹⁸¹ Принцип. (2024). За лаштунками турботи: близькі ветеранів та доглядова праця.
pryncyp.org/analytics/za-lashtunkamy-turboty-blyzki-veteraniv-ta-doglyadova-praczya

¹⁸² Там само.

Залучення до безпосереднього лікування

Виклики	Потреби
Родини проводять більше часу в лікарні, координують медичні обстеження та консультації	Доступ до базових інструкцій щодо догляду та спостереження за лікуванням
Відсутність формальної підготовки для виконання медичних чи доглядових завдань	Підтримка у виконанні медичних процедур та супровід лікарів
Необхідність брати на себе функції молодшого медичного персоналу без навичок, брак базових знань про догляд за людьми з обмеженою мобільністю чи важкими захворюваннями	Навчальні матеріали (відео, друковані поради, онлайн-курси) щодо безпечного догляду та фізичної підтримки

Додатковим викликом може стати багаторазове переведення воїна чи воїнки з одного лікувального закладу до іншого. Оскільки родина зазвичай має бути поруч із ним/нею: стежити за лікуванням, підтримувати під час перебування в лікарні, особливо в умовах завантаженості персоналу, займатися документальними процедурами, особливо коли ветеран чи ветеранка не в стані це робити самостійно — сім'я переїжджає разом із ним/нею. Це часто передбачає додаткові витрати на житло, харчування й транспорт. Партнер/ка або інший член родини, який здійснює догляд, може одночасно мати інші обов'язки, наприклад, бути батьком чи мамою маленької дитини або доглядати за старшими родичами. У таких ситуаціях людина не може надалі виконувати ці функції, зберігати попередню динаміку повсякденного життя й потребує додаткової підтримки, щоб продовжувати виконувати доглядову роль.

Якщо один із членів родини, що піклується про воїна чи воїнку, працює, то може виникнути потреба в тимчасовому зменшенні обсягу робочого часу, дистанційному форматі роботи або

додатковій відпустці. Це важливо, оскільки людина не має змоги приділяти роботі достатньо часу через постійні переміщення, необхідність перебувати в лікарні, спілкуватися з лікарями, оформлювати документи. Навіть якщо роботу можна виконувати дистанційно, це доводиться робити в нестабільних умовах.

Піклування під час лікування воїна чи воїнки може бути розподілене між кількома людьми, наприклад, партнером чи партнеркою, батьком чи матір'ю, повнолітньою донькою чи сином. У такому разі важливо не лише визначити, хто з них може отримати право на соціальну підтримку, а й урахувати реальну спільну участь у догляді, потреби всіх залучених до підтримки. Якщо догляд здійснює повнолітня дитина, яка навчається, їй може знадобитися зміна навчального графіка, відтермінування сесії або кваліфікаційних робіт. Навчальні заклади мають бути поінформовані про такі випадки й пропонувати гнучкі рішення для студентів чи студенток, які здійснюють догляд.

Логістика та організаційні виклики

Виклики	Потреби
Багаторазове переведення воїна/ки з одного закладу до іншого, необхідність одночасно виконувати інші обов'язки (діти, догляд за старшими)	■ Гнучкі умови для роботи (тимчасове скорочення робочого часу, дистанційна робота, додаткова відпустка) ■ Координація спільного догляду, коли залучені кілька членів родини
Діти чи молоді родичі, які навчаються, потребують зміни графіка навчання або відтермінування сесій	Інформування навчальних закладів про ситуацію, гнучкі рішення для студентів/ок, які здійснюють догляд

У цей період у родин також зростає потреба в базових знаннях про догляд, наприклад, якщо поранення або захворювання впливають на мобільність людини: як допомагати з пересуванням, забезпечувати гігієну, стежити за дотриманням призначеного

лікування. Наразі така інформація зазвичай недоступна в зручній формі. В Україні бракує профільних освітніх матеріалів для родин, зокрема коротких відеоінструкцій, друкованих poradників або онлайн-курсів, які пояснюють базові принципи догляду, фізичної та психічної підтримки, дій у критичних станах¹⁸³. Проте вони могли б допомогти родинам краще орієнтуватися в нових обов'язках, діяти впевненіше та виконувати догляд безпечніше як для себе, так і для воїна чи воїнки.

Потреба в інструктажі та навчанні може виникнути ще під час перебування воїна/ки в лікарні. Адже, як зазначають самі родичі, часто в лікарнях вони перебирають на себе частину доглядових обов'язків.

Паралельно з організаційними завданнями зростає навантаження на психічне здоров'я. Постійна присутність у лікарні, брак часу на відновлення можуть призводити до виснаження. У такому разі родини потребуватимуть продовження психологічної підтримки, доступної від етапу оповіщення.

Психологічна підтримка та емоційне навантаження

Виклики	Потреби
Емоційне виснаження через постійну присутність у лікарні	Психологічна підтримка, доступна з етапу оповіщення і протягом лікування
Переживання не лише за власного воїна/ку, а й за інших пацієнтів	Алгоритми відновлення емоційних ресурсів, супровід у ситуаціях високого емоційного навантаження

¹⁸³ Принцип. (2024). За лаштунками турботи: близькі ветеранів та доглядова праця. pryncyp.org/analytics/za-lashtunkamy-turboty-blyzki-veteraniv-ta-doglyadova-praczya

Етап 3. Реабілітація. Звільнення зі служби



Після стабілізації стану воїна чи воїнки починається довгий і багатокомпонентний період реабілітації, який може тривати від кількох місяців до кількох років. У цей час родина не просто підтримує людину, яка перебуває в стані відновлення після поранення або загострення захворювання, а продовжує взаємодіяти із системою охорони здоров'я, забезпечувати логістику в реабілітаційні центри, за потреби організовувати адаптивний простір, підтримувати в проходженні медичних комісій для встановлення інвалідності.

У більшості випадків реабілітація відбувається вже після звільнення воїна або воїнки зі служби, коли вони опиняються в цивільному середовищі. Відповідно, родина також лишається без доступу до підтримки, яка надавалася під час служби воїна/ки. Часто родини можуть не до кінця розуміти механізм дій надалі і хто наразі є їхнім каналом підтримки. Якщо родина мешкає в сільській місцевості, ситуація може ускладнюватися через логістику: неможливо дістатися до лікарні, щоб отримати медичну підтримку, а близька людина поки ще не знає, як надавати допомогу самостійно. Аналогічно транспортувати ветерана чи ветеранку з інвалідністю в медичний заклад часто фізично неможливо через відсутність адаптованого транспорту.

Уже від початку лікування родини нерідко беруть на себе збір та збереження медичних документів: виписок, довідок, результатів консультацій, — а також долучаються до підготовки пакета документів для проходження військово-лікарської або

медико-соціальної експертизи¹⁸⁴. Однак іноді близьких не допускають до засідань комісій навіть за згоди воїна чи воїнки, що стає додатковим стресом для родини та самого ветерана або ветеранки та проявом невизнання ролі родини в підтримці¹⁸⁵.

Координація реабілітації та медичних процедур

Виклики	Потреби
Родина забезпечує логістику в реабілітаційні центри та проходження медичних комісій, має обмежений доступ до засідань комісій навіть за згодою воїна/ки	■ Чіткі алгоритми та канали комунікації з реабілітаційними закладами, правила участі родини в підготовці документів та комісіях ■ Захист права родини на інформацію та участь в ухваленні рішень
Недостатнє розуміння механізмів дій і контактів підтримки	Інструкції щодо проходження комісій та процедур встановлення інвалідності

Реабілітаційні послуги не завжди доступні за місцем проживання родини. Якщо лікування триває в іншому місті чи країні, постає питання переїзду. І це, на відміну від етапу лікування, може бути довгостроковим рішенням, яке потребує додаткових витрат на оренду житла, нового працевлаштування та організації повсякденного життя. Ці витрати також можуть бути викликом у разі поширених хронічних захворювань, що не класифікуються як поранення, через що частина родин ветеранів і ветеранок не може отримати щомісячну грошову виплату розміром у 100 тисяч гривень. Це суттєво погіршує фінансову спроможність родини та створює відчуття нерівності в доступі до допомоги.

¹⁸⁴ Принцип. (2024). Реабілітація українських військових та ветеранів: досвід долання несистемності. С. 95. pryncyp.org/analytics/rehabilitation

¹⁸⁵ Ветеран Хаб. (2024). Шлях коханої воїна. С. 183. kohani.veteranhub.com.ua/wp-content/uploads/2025/10/shliakh-kohanoi-voina.pdf

Ще одним викликом може бути те, що наразі в Україні немає системно врегульованої безоплатної програми транспортування людей із тяжкими пораненнями або захворюваннями до реабілітаційних центрів. Водночас не передбачено й механізму регулярного виїзду медичних фахівців чи фахівчинь до місця проживання пацієнта чи пацієнтки. Це особливо критично в умовах, коли частина медичних закладів залишається неінклюзивною, зокрема недоступною для людей на кріслах колісних чи милицях, і родина має самотійно організовувати логістику. Тут важливо посилити розвиток виїзних медичних сервісів як гнучкої, індивідуально орієнтованої та зручної форми догляду та надання медичної підтримки.

Логістика та доступність послуг

Виклики	Потреби
Відсутність транспортної підтримки до реабілітаційних центрів	Системні механізми безоплатного транспортування пацієнтів
Недоступність реабілітаційних послуг за місцем проживання	Виїзні медичні сервіси для індивідуальної підтримки
Потреба переїзду в інше місто чи країну, додаткові витрати на житло, транспорт, нове працевлаштування	Державна допомога на житло, транспорт під час реабілітації

Саме на цьому етапі постає питання про перехід до нового середовища. Для частини родин цей перехід пов'язаний із завершенням служби та входженням у цивільне середовище, адаптацією до повсякденного життя поза інституцією війська. Інші родини можуть продовжити свій шлях у межах військового середовища, якщо воїн чи воїнка формально залишаються на службі, наприклад, під час тривалого лікування або в статусі пораненого військовослужбовця чи військовослужбовиці, які ще офіційно не звільнилися. Трапляються також випадки переходу до середовища резерву, коли служба припинена,

але все ще є можливість повернутися до неї після лікування та відновлення воїна чи воїнки.

Від типу середовища залежить і характер підтримки родини: у військовому — діють внутрішні медичні та соціальні механізми, у цивільному — родина може здебільшого контактувати з державними чи муніципальними службами, у резерві — часто бракує чітких меж і визначеності, що також зумовлює додаткові виклики для родини.

На цьому етапі закладається фундамент для нового типу взаємодії родини з воїном чи воїнкою, різними інституціями та системами підтримки. Якщо специфіка середовища не врахована, то родина може опинитися в стані виснаження й фінансової вразливості вже на старті довготривалого доглядового періоду.

Адаптація до нового середовища

Виклики	Потреби
Перехід із військового середовища у цивільне чи резервне	Підтримка у навігації між військовими, державними та муніципальними системами
Фінансова вразливість родини на старті довготривалого доглядового періоду	Інформація про права, доступні сервіси та фінансову підтримку
Можливе емоційне та фізичне навантаження упродовж довготривалого періоду реабілітації	Психологічна підтримка для подолання стресу та адаптації до цивільного життя, можливість отримання консультацій щодо організації повсякденного життя та догляду

Етап 4. Перехід до довгострокової підтримки



Після завершення ранньої реабілітації¹⁸⁶ багато родин переходить на етап довготривалого догляду в домашніх умовах. На цьому етапі йдеться про системну участь рідних у підтримці протягом років, особливо якщо стан людини потребує постійного медичного догляду та паліативної допомоги.

Перший виклик, з яким може стикнутися родина, — активне залучення до оформлення документів, зокрема підготовки довідок про лікування, витягів із медичних карток, висновків військово-лікарської комісії (ВЛК), направлень на медико-соціальну експертну комісію (МСЕК). Водночас у межах реформи медико-соціальної експертизи ці процедури поступово трансформуються, зокрема, замість МСЕК впроваджена нова система комплексної реабілітації та оцінювання повсякденного функціонування. Хоча частина із цих процедур починається ще під час лікування, саме на цьому етапі вони здебільшого фіналізуються.

У цей період також триває взаємодія із цивільною медичною системою, зокрема встановлення або перегляд інвалідності. Водночас група інвалідності не завжди вказує на реальну потребу в обсязі догляду: однаковий статус може супроводжуватися суттєво різними потребами, обмеженнями й викликами, що не враховані під час формування підтримки. Наприклад, людина з II групою інвалідності через захворювання

¹⁸⁶ Рання реабілітація — це етап реабілітаційної допомоги, який починається якомога раніше після травми або гострого захворювання, часто ще під час перебування людини в стаціонарі.

опорно-рухового апарату може потребувати допомоги лише в пересуванні на вулиці, тоді як інша людина з тією самою групою, яка має поранення центральної нервової системи, не завжди здатна самотійно здійснювати базовий догляд, як-от готувати їжу, митися або пересуватися навіть у квартирі. У обох випадках встановлено однакову групу, проте обсяг потреб у підтримці принципово різний.

Частину дій на цьому етапі ветеран або ветеранка можуть виконувати самотійно. Водночас часто саме родина продовжує відігравати активну роль у зборі документів, взаємодії з медичними й адміністративними установами та проходженні процедур. Це особливо актуально в ситуаціях, коли поранення або захворювання спричинили обмеження функціональності, лікування триває або процес реабілітації ще не завершився. Тому на цьому етапі особливо важливо передбачити безперервну юридичну підтримку родини.

Попри диджиталізацію, багато юридичних процедур досі не автоматизовані. Через це члени родини змушені здійснювати додаткові поїздки, наприклад, щоб подати заяву на отримання допоміжних засобів реабілітації, підтвердити групу інвалідності, оновити довідки для соціальних виплат або оформити права на санаторно-курортне лікування. Деякі із цих послуг неможливо реалізувати дистанційно, що створює додаткове логістичне навантаження на родину в період, коли потрібно зосередитися на власному відновленні.

Оформлення документів і юридична підтримка

Виклики	Потреби
Активна участь родини у зборі та підготовці медичних довідок, витягів, висновків, документів	Безперервна юридична підтримка родини

Часткова або повна відсутність автоматизації юридичних процедур, необхідність особистих поїздок

- Інформаційні матеріали та консультації щодо оформлення документів
- Доступ до дистанційних сервісів для зменшення логістичного навантаження

Також змінюється характер турботи в родині: якщо раніше це було переважно інтенсивне лікування чи реабілітація, то тепер турбота трансформується в довготривалий процес щоденного догляду. Для багатьох родин стає актуальною потреба в елементах паліативної допомоги, коли мова йде не про одужання, а про довгострокову якісну підтримку.

Паліативна допомога — це комплекс медичних, соціальних і психологічних заходів, спрямованих на покращення якості життя людей із невиліковними захворюваннями або станами, що суттєво обмежують їхню життєдіяльність.

Вона охоплює знеболення, догляд, емоційну підтримку й роботу з родиною людини, яка потребує постійного або термінального догляду. Для частини родин ветеранів і ветеранок із тяжкими пораненнями або захворюваннями стає визначальним саме цей етап, коли основне лікування завершено, але повсякденна підтримка залишається критично необхідною.

На цьому етапі родинам може бути потрібна системна паліативна допомога, яка в Україні все ще недостатньо розвинена. Через обмежений доступ до належної паліативної опіки декому із членів родини доводиться тимчасово або повністю покинути роботу, а також покривати додаткові витрати на спеціалізоване обладнання. Такий виклик особливо актуальний у громадах, де немає мобільних медичних бригад (замість них може бути швидка допомога), або кваліфікованих працівників/ць

у паліативній допомозі чи базові засоби догляду, зокрема функціональні ліжка, для родин недоступні¹⁸⁷.

Також початок довготривалого або паліативного догляду вдома означає новий етап у житті родини — повернення до спільного простору та відновлення повсякденного співжиття. У цей момент, з одного боку, зменшується потреба в щоденних поїздках до лікарень чи центрів реабілітації, але водночас втрачається безпосередній доступ до фахового медичного догляду.

Догляд та медична підтримка вдома

Виклики	Потреби
Трансформація турботи від інтенсивного лікування до щоденного довготривалого догляду, потреба у паліативній допомозі, особливо у невиліковних станах	Системна паліативна допомога: медична, соціальна, психологічна
Недостатній розвиток виїзних медичних та паліативних сервісів у громадах	■ Спеціалізоване обладнання та засоби догляду ■ Виїзні служби та консультативна підтримка вдома

У результаті члени родини мають ухвалювати нові рішення, включно з офіційним визнанням статусу доглядальника/ці, який дає можливість отримати базову підтримку. Наразі в Україні є два механізми компенсації для надавачів соціальних послуг з догляду — на професійній та непрофесійній основі. У разі догляду на непрофесійній основі (коли послугу надає родич/ка або інша людина без спеціальної підготовки) компенсація обмежується рівнем доходу, а в разі професійної — ускладнюється необхідністю залишити попереднє робоче місце.

¹⁸⁷ Принцип. (2024). Реабілітація українських військових та ветеранів: досвід долання несистемності. С. 55. pryncyp.org/analytics/rehabilitation

Ще один виклик для родин ветеранів і ветеранок з інвалідністю — обмеженість державної підтримки для тих, хто здійснює догляд удома. У громадах, де немає ефективної системи виїзної чи домашньої допомоги, родини часто залишаються сам на сам із відповідальністю за довготривалий або інтенсивний догляд.

Фінансова та соціальна підтримка

Виклики	Потреби
Обмеженість державної підтримки для родин, які здійснюють догляд вдома	Соціальна підтримка для зменшення фінансового навантаження
Необхідність залишити роботу або зменшити робочий час для догляду	Можливості для дистанційної роботи та гнучкого графіка, компенсація догляду у соціальному страхуванні

У окремих випадках, коли член родини має встановлену інвалідність і потребує стороннього догляду, органи місцевого самоврядування можуть ініціювати процес влаштування людини до інтернатного закладу. Це можливо, якщо громада не має ресурсів на забезпечення альтернативних форм підтримки або якщо відповідний запит подала соціальна служба на підставі акта обстеження матеріально-побутових умов проживання. У таких ситуаціях представники або представниці громади, керуючись міркуваннями економічної доцільності та обмеженим фінансуванням, можуть ухвалити рішення на користь інтернатного розміщення, навіть якщо це суперечить інтересам самої людини або її родини¹⁸⁸.

Таке інтернатне розміщення фактично є альтернативним сценарієм до домашнього догляду. Проте воно не відповідає принципам інклюзивності, автономії та гідності, адже функціонує як форма інституційної ізоляції, у якій людина втрачає контроль над власним

¹⁸⁸ Принцип, Cedos. (2024). Соціальні послуги для ветеранів та ветеранок у громадах: виклики та потреби. С. 43. pryncyp.org/analytics/soczialni-poslugy-dlya-veteraniv-ta-veteranok-u-gromadah-vyklyky-ta-potreby

повсякденним життям, а родина — можливість бути залученою до процесу турботи, взаємодії та спільного відновлення.

Своєю чергою родини, які беруть на себе відповідальність за догляд і вирішують залишити людину вдома, фактично не отримують належної підтримки. На рівні регіонів досі бракує системних програм як паліативної або медичної допомоги, так і психологічної, логістичної, соціальної та фінансової допомоги родинам, що здійснюють догляд¹⁸⁹. Розвиток паліативної допомоги в громадах — з виїзними службами, спеціалізованим обладнанням і консультативною підтримкою — критично важливий напрям не лише для гідного життя ветерана чи ветеранки, а й добробуту їхніх родин. Родина не має залишатися наодинці в цій ситуації і заслуговує на підтримку.

У цьому періоді також поступово відновлюються сімейні ролі, змінені у зв'язку з тим, що хтось із членів родини тепер постійно потребує догляду. Саме зараз з'являється простір для фізичного та емоційного відновлення самих піклувальників і піклувальниць — завдяки можливості відпочити, залученню до груп підтримки, більш зрозумілому стану воїна чи воїнки, а відтак — для формування довгострокових життєвих планів. Попри можливий накопичувальний ефект втоми, цей перехід може стати стабілізаційним моментом, коли родина усвідомлює себе не лише помічником, а й активним суб'єктом, що формує умови життя та добробуту для себе.

Відновлення сімейних ролей та емоційне відновлення

Виклик	Потреби
Накопичувальний ефект втоми та стресу від довготривалого догляду	Можливість фізичного та психологічного відпочинку для доглядальників, групи підтримки та консультації

¹⁸⁹ Принцип. (2024). За лаштунками турботи: близькі ветеранів та доглядова праця. pryncyp.org/analytics/za-lashtunkamy-turboty-blyzki-veteraniv-ta-doglyadova-praczya

Добробут

У цьому розділі ми розглядатимемо добробут родин ветеранів і ветеранок з інвалідністю через призму їхнього щоденного досвіду та повсякденних потреб. На відміну від інших шляхів, у цьому разі добробут формується в умовах додаткових обов'язків: хтось із членів сім'ї часто виконує роль доглядальника чи доглядальниці, тимчасово або на постійній основі. Це також позначається на безпосередньому становищі родини та взаємних обов'язків у ній.

Ми аналізуємо поточний стан добробуту сімей, чинну підтримку і формуємо власні рекомендації щодо збереження чи впровадження додаткових пільг відповідно до їхнього шляху.

Важливо: ми не надаємо загального огляду всіх можливих проблем і потреб, які можуть виникати в родин ветеранів та ветеранок з інвалідністю. Натомість зосереджуємося на потенційних рішеннях, які держава може реалізувати для задоволення їхніх потреб, виявлених на основі аналізу доступних даних та інформації.

Сформовані рекомендації є результатом роботи Коаліції організацій на основі експертного досвіду у сфері ветеранських справ і обговорень/консультацій з експертами різних сфер. Ми розуміємо, що не могли охопити всіх можливих викликів і потенційних рішень, тому важливо продовжувати досліджувати цю тему, щоб розробити дієву підтримку для родин ветеранів і ветеранок.

Здоров'я

Служба рідної людини впливає на психічне й фізичне здоров'я сім'ї, як під час, так і після її проходження. Так близькі ветеранів і ветеранок з інвалідністю можуть відчувати хронічний стрес, втому, емоційне виснаження, безсоння та підвищену тривожність, адже часто беруть на себе щоденну опіку, медичні процедури та організаційні обов'язки.

Таке навантаження може впливати й на фізичне здоров'я, погіршувати самопочуття, загострювати хронічні захворювання і знижувати здатність до відновлення.

Експертні рекомендації

- **Зберегти можливість державної компенсації за психотерапевтичні послуги**

Докладне обґрунтування пропозиції надаємо у [розділі 5 Шлях сімей ветеранів та ветеранок, підрозділ Добробут. Здоров'я.](#)

Сфера добробуту
Здоров'я

Виклики родини	Рекомендація / рішення
Вплив стресу, емоційного навантаження, переживань за близьку людину на психічне здоров'я	Продовжувати надавати державну компенсацію за психотерапевтичні послуги

Житло та фізичне середовище

Житло

Коли ветеран або ветеранка проходять курс тривалої реабілітації після поранення чи загострення захворювання, члени родини можуть також потребувати тимчасового переїзду, як для догляду за близькою людиною, так і проживання, наприклад, поряд із медичним або реабілітаційним закладом. Часто це означає потребу винаймати житло в іншому населеному пункті або в пристосованому, доступному помешканні, навіть якщо родина має житло в іншому місці.

Водночас чинні державні програми зосереджені переважно на довгостроковому забезпеченні купівлі житла родиною, пільговому кредитуванні або компенсації за зруйноване майно, а не на короткостроковій потребі піднайму в період догляду або реабілітації.

Експертні рекомендації

- **Запровадити компенсацію за піднайом житла для членів сім'ї, які здійснюють догляд за ветераном/кою з інвалідністю**

Після поранення чи загострення захворювання фінансові витрати родини значно зростають, а потреба винаймати житло ближче до медичного закладу, реабілітаційного центру чи просто в умовах, які сприяють одужанню, стає критичною. Компенсація дає змогу зменшити навантаження на сім'ю.

Члени сім'ї, які здійснюють догляд, фактично виконують функції неформальних доглядальників. Це фізично й емоційно виснажлива праця, яка часто обмежує їхню можливість працювати.

Матеріальна підтримка допоможе їм зосередитися на турботі про близьку людину, не турбуючись водночас про витрати на житло.

Компенсація за піднайом має бути доступною для родини незалежно від наявності власного житла в іншому населеному пункті та враховувати реалії, у яких доводиться жити українським родинам під час війни, наприклад, евакуацію, тимчасову зміну місця проживання чи необхідність супроводу ветерана до іншого регіону. Її можна надавати на період здійснення догляду та реабілітації в межах трьох років.

Мобільність

Ветерани та ветеранки з інвалідністю часто проходять лікування, реабілітацію або медичні огляди в спеціалізованих медичних закладах, розташованих далеко від місця їхнього проживання.

У таких ситуаціях потреба в організації транспорту набуває особливої ваги — як для самих ветеранів, так і для членів їхніх родин, які здійснюють догляд.

На сьогодні родини ветеранів і ветеранок з інвалідністю часто змушені самотійно організовувати та оплачувати транспортування до закладів охорони здоров'я. Водночас не всі з них мають власний автомобіль — звичайний чи адаптований до потреб ветерана або ветеранки. У такому разі вони вимушені замовляти таксі, що може бути вартісною послугою. Особливо критичною проблема транспортування може бути для родин, які проживають у сільських чи віддалених громадах, де доступ до медичних послуг обмежений, а громадський транспорт відсутній або фізично недоступний для людей із порушеннями мобільності.

В Україні досі немає окремого правового механізму, який системно гарантує та регулює надання транспортних послуг для людей з інвалідністю, зокрема ветеранів і ветеранок. У окремих випадках їх можуть надавати в межах соціального обслуговування, але зазвичай вони або не передбачені взагалі, або залежать від ініціативи органів місцевого самоврядування чи конкретних медичних установ.

Формально вже зараз такі транспортні послуги передбачає Закон України «Про соціальні послуги»¹⁹⁰, за умови, що вони входять до індивідуального плану людини, який розробляє соціальний/а працівник/ця спільно з одержувачем послуги, а потім затверджують органи, що ведуть випадок. У нинішній моделі це означає, що жодна з форм підтримки — включно з доглядовими послугами, психологічною підтримкою для членів родини або супроводом у процесі реабілітації — не обов'язкові та не гарантовані державою. Відсутність прозорого й автоматичного механізму залучення сімей ветеранів/ок до системи соціального захисту створює ризик нерівного доступу

¹⁹⁰ Закон України «Про соціальні послуги» № 2671-VIII (2019, 17 січня).
zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text

до необхідних послуг і потребує нормативного врегулювання в межах політики щодо сімей ветеранів та ветеранок з інвалідністю.

Під час тривалого догляду за ветераном або ветеранкою, особливо на етапі шпиталізації, лікування, реабілітації, піклувальники та рідні можуть самостійно здійснювати поїздки до медичних закладів, центрів реабілітації, соціальних служб. Якщо догляд вимагає повної зайнятості рідних або часткової втрати доходу, фінансові витрати на транспорт можуть становити значну частину бюджету родини.

Особливо це відчутно в малих громадах, де немає варіантів пересування, окрім приватного транспорту. Якщо немає муніципального маршруту або транспорт ходить рідко, то піклувальник чи піклувальниця змушені користуватися вартісними варіантами проїзду. Оплата логістики у ситуаціях, коли необхідні додаткові витрати на лікування / реабілітацію, може завадити доступу до медичних закладів і загалом погіршувати загальний добробут родини.

Експертні рекомендації

- **Забезпечити безоплатне або пільгове перевезення ветеранів, ветеранок з інвалідністю та їхніх доглядальників/ць з сім'ї до закладів охорони здоров'я, реабілітаційних центрів і соціальних служб**

Регулярний доступ до медичних, реабілітаційних і соціальних послуг критично важливий для відновлення здоров'я та якості життя ветеранів і ветеранок, особливо тих, хто має інвалідність. Без транспорту частина з них може просто не потрапляти на прийоми вчасно або взагалі їх уникати.

Витрати на транспортування, особливо для людей, які живуть у сільських або віддалених районах, можуть бути суттєвими.

Безоплатне або пільгове перевезення зменшує цей тягар, даючи змогу родинам спрямовувати ресурси на інші нагальні потреби.

Можливість самотійно доїхати до лікаря або соціальної служби також важлива для відчуття автономії, гідності та контролю над власним життям. Для багатьох ветеранів і ветеранок це не лише питання логістики, а й відновлення суб'єктності після досвіду травми.

- **Гарантувати право на виїзд медичного персоналу додому до ветеранів і ветеранок з інвалідністю у випадках обмеженої мобільності після хірургічних втручань, під час тривалого лікування та тяжких станів**

Деколи під час лікування або реабілітації ветерани та ветеранки з інвалідністю можуть мати обмежену мобільність, перебувати в стабільно важкому стані, проходити післяопераційне відновлення. У таких ситуаціях вихід із дому для поїздки до медичного закладу фізично неможливий, складний та ризикований для здоров'я логістично. Альтернативою для надання медичної допомоги може бути виїзд медичних бригад додому¹⁹¹. Таке рішення підтримує родину в ситуаціях, коли медична допомога вдома — єдиний безпечний і реалістичний варіант доступу до лікування.

Сфера добробуту
Житло та фізичне середовище

Виклики родини	Рекомендації / рішення
Необхідність тимчасового переїзду для догляду або проживання поряд із медичними/реабілітаційними закладами	Компенсація за піднайом житла для членів сім'ї, які здійснюють догляд, на період догляду та реабілітації (до 3 років)

¹⁹¹ Наразі така послуга для ветеранів/ок та загалом людей з інвалідністю системно не врегульована, окрім ситуацій екстреної медичної або іноді паліативної допомоги.

Відсутність або обмеженість доступу до транспортних послуг у сільських/віддалених громадах	Безоплатне або пільгове перевезення ветеранів/ветеранок та доглядальників з родини до медичних, реабілітаційних закладів і соціальних служб
Неможливість самостійно дістатися до медичних установ у разі обмеженої мобільності ветерана/ветеранки	Виїзд медичного персоналу додому у випадках обмеженої мобільності або тяжкого стану

Матеріальні потреби

Виплати

Догляд за ветеранами та ветеранками з інвалідністю — це щоденна праця, яка лягає на плечі родини в умовах недостатньої підтримки від держави. Попри те, що чинне законодавство передбачає окремі механізми компенсацій, наприклад, допомогу для члена чи членкині сім'ї, який/а проживає з людиною з інвалідністю, або грошову компенсацію за надання соціальної послуги догляду, ці виплати недостатні.

Так, у 2024 році їхній обсяг у разі догляду на непрофесійній основі не перевищував 2 920 грн на місяць. Така сума не покриває навіть базові витрати родини на ліки, транспорт або житло, тому догляд здійснюється власними ресурсами родини — матеріальними, часовими та емоційними¹⁹². Окрім того, отримати цю компенсацію не завжди можливо — її розмір розраховують залежно від суми доходу за попередній квартал і якщо він перевищує 2 920 грн, компенсацію не виплачують.

Часто піклувальники та піклувальниці поєднують догляд із працевлаштуванням, що досить виснажливо і може згодом

¹⁹² Принцип. (2024). За лаштунками турботи: близькі ветеранів та доглядова праця. pryncyp.org/analytics/za-lashtunkamy-turboty-blyzki-veteraniv-ta-doglyadova-praczya

зумовити втрату оплачуваної роботи та, як наслідок, — трудового стажу, а також погіршення добробуту і піклувальників, і всієї родини.

Оплата догляду на професійній основі розраховується як 70 % від мінімальної заробітної плати в погодинному розмірі за одну годину догляду, але не більше 360 годин на місяць¹⁹³. У 2025 році мінімальна заробітна плата становить 8 000 грн, а мінімальна погодинна ставка становить ≈ 48 грн/год¹⁹⁴, тобто для догляду ставка становить ≈ 34 грн/год, а максимальний розмір компенсації за 360 робочих годин з догляду = 12 240 грн/місяць. Ця сума може бути більш відповідною для родин, які мають потребу в щоденному догляді за близькою людиною. Водночас не всі можуть мати можливість або бажання оформити догляд на професійній основі, залишити попереднє місце роботи та відмовитись від професійного розвитку.

Експертні рекомендації

- **Запровадити механізм щомісячної адресної грошової допомоги для родин ветеранів/ок, які постійно доглядають за своїми близькими**

Ми пропонуємо забезпечити щомісячну грошову підтримку родинам ветеранів з інвалідністю. Це не лише фінансова допомога для догляду, а й визнання цієї праці, постійного навантаження та потреби в підтримці. Оскільки йдеться не про разову допомогу, а щоденну, безперервну працю, логіка щомісячної фіксованої виплати має прирівнювати її до інших форм зайнятості та враховувати не лише матеріальні витрати, а й робоче навантаження та час, вкладений у навчання для підвищення знань про догляд.

¹⁹³ Закон України «Про соціальні послуги» № 2671-VIII (2019, 17 січня).
zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text

¹⁹⁴ Закон України «Про Державний бюджет України на 2025 рік» № 4059-IX (2024, 19 листопада).
zakon.rada.gov.ua/laws/show/4059-20#Text

Розмір такої підтримки потрібно обрахувати за аналогією до оплати праці у відповідних суміжних секторах, зокрема в охороні здоров'я або соціальному догляді. В Україні нині діє **Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання оплати праці працівників державних та комунальних закладів охорони здоров'я»**. Відповідно до неї з 2025 року мінімальне грошове забезпечення для людей, які обіймають посади у сфері охорони здоров'я, має становити не менше ніж 13 500 грн на місяць за роботу в повному обсязі¹⁹⁵. Цю суму доцільно використовувати як базу для обрахунку щомісячної адресної грошової допомоги для піклувальників і піклувальниць.

У майбутньому таку модель можна доповнити механізмами моніторингу, сертифікації та обліку обсягу доглядової праці, що дасть змогу перейти до повноцінної моделі оплати соціальної послуги на професійній основі.

Соціальне страхування

У деяких родинах ветеранів і ветеранок з інвалідністю члени сім'ї змушені припиняти офіційну трудову діяльність, щоби здійснювати постійний догляд. Така доглядова праця найчастіше відбувається неформально, без укладення договору, виплат і правових гарантій.

Якщо рідні не мають формального статусу опікуна або не отримують державну допомогу як піклувальники/ці, то можуть втрачати не лише дохід, а й правову видимість у системі соціального страхування. Зокрема, вони не мають автоматичного нарахування Єдиного соціального внеску (ЄСВ) — обов'язкового платежу, який роботодавці, фізичні особи-підприємці або люди, які беруть добровільну участь у системі загальнообов'язкового державного соціального страхування, сплачують до державного бюджету. Цей внесок є основою для права людини на соціальне страхування: пенсію, страхові виплати в разі втрати

¹⁹⁵ Кабінет Міністрів України (2023, 13 січня). Постанова № 28 «Деякі питання оплати праці працівників державних та комунальних закладів охорони здоров'я». zakon.rada.gov.ua/laws/show/28-2023-n#Text

працездатності, тимчасової непрацездатності або безробіття. Нарахування ЄСВ — це також механізм, через який людині зараховується страховий стаж, необхідний для призначення пенсії.

Без сплати ЄСВ за період догляду рідним ветеранів/ок не зараховується страховий стаж, а отже, вони фактично втрачають право на соціальні гарантії, пов'язані з ним. У разі власного захворювання, втрати працездатності чи безробіття вони також не матимуть страхових виплат.

У довгостроковій перспективі це може критично вплинути на пенсійне забезпечення людини: навіть за наявності багаторічного досвіду догляду держава не визнає цей період як підставу для призначення пенсії або ж розмір такої пенсії буде суттєво меншим. Так, піклувальники та піклувальниці, які взяли на себе відповідальність за підтримку ветерана чи ветеранки з інвалідністю, виявляються незахищеними не лише зараз, але й у перспективі.

Експертні рекомендації

■ Зараховувати ЄСВ за доглядову працю

Ми пропонуємо розширити чинні положення про зарахування ЄСВ за догляд на членів родин ветеранів та ветеранок з інвалідністю і внести відповідні зміни до законодавства про загальнообов'язкове державне соціальне страхування, зокрема **Закону України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування»¹⁹⁶**.

Запровадження зарахування ЄСВ за доглядову працю також є інституційним визнанням цієї роботи як суспільно значущої. Це не лише формує основи для довгострокового соціального захисту піклувальників і піклувальниць, а й визнає їхній важливий

¹⁹⁶ Закон України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» № 2464-VI (2010, 8 липня). zakon.rada.gov.ua/laws/show/2464-17#Text

внесок у відновлення ветерана або ветеранки. Така норма вже реалізується в окремих випадках, коли йдеться про догляд за людьми з інвалідністю (зокрема внаслідок психічного розладу), однак вона залишається фрагментарною та не охоплює родини ветеранів і ветеранок з інвалідністю загалом.

Сфера добробуту
Матеріальні потреби

Виклики родини	Рекомендації / рішення
Недостатній обсяг грошової компенсації (наприклад, 2920 грн/міс. за догляд на непрофесійній основі)	Щомісячна адресна грошова допомога родинам, що здійснюють регулярну доглядову працю
Поєднання догляду з працевлаштуванням призводить до втрати доходу та трудового стажу	Зарахування ЄСВ за здійснення доглядової праці для членів родин ветеранів/ветеранки

Покликання

Робота

Після сповіщення про поранення або загострення захворювання військовослужбовця/иці члени родини зазвичай змушені терміново покинути роботу, вирушити в інше місто чи область, оперативно реагувати на нову ситуацію. Вони мають з'ясувати фактичні обставини стану воїна або воїнки, налагодити зв'язок із медичними установами, організувати логістику, зібрати перші документи. Рідні часто не мають часу для формального узгодження своїх дій із роботодавцем, а тому змушені брати відпустку власним коштом, терміново погоджувати її або навіть не з'являтися на роботу без попередження.

Станом на сьогодні чинне законодавство України не передбачає спеціальної оплачуваної відпустки для таких обставин: стаття 26 Закону України «Про відпустки» гарантує лише неоплачувану відпустку за сімейними обставинами, за згодою роботодавця. У разі термінової відсутності це створює ризик дисциплінарних наслідків або навіть несанкціонованого звільнення¹⁹⁷.

Експертні рекомендації

■ Забезпечити коротку відпустку для з'ясування обставин до 14 днів

Ми пропонуємо встановити гарантовану коротку відпустку в разі сповіщення про поранення, розвиток захворювання або іншу критичну зміну стану здоров'я воїна чи воїнки. Це рішення ґрунтується на етичній та практичній необхідності дати родині час на первинну стабілізацію, а також легалізує цю паузу як нормальну потребу рідних — бути поруч із близькою людиною, підтримати її або просто дізнатися, що з нею сталося. Така норма стане підтвердженням того, що держава визнає критичність цього етапу в житті родини та цінує право бути поруч.

Таку пільгу можна врегулювати через Кодекс законів про працю України (КЗпП)¹⁹⁸ або відповідний підзаконний акт про додаткові соціальні гарантії для родин ветеранів та ветеранок.

Виклики родини	Рекомендації / рішення
Неможливість терміново узгодити відпустку з роботодавцем у випадку поранення або загострення захворювання	Коротка гарантована відпустка до 14 днів для з'ясування обставин та первинної стабілізації

¹⁹⁷ Закон України «Про відпустки» № 504/96-ВР (1996, 15 листопада). zakon.rada.gov.ua/laws/show/504/96-vr#Text

¹⁹⁸ Кодекс законів про працю України (1996, 23 липня). zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text

Освіта

Досвід поранення одного з членів родини впливає не лише на дорослих, а й на дітей. У процесі тривалого лікування, реабілітації або в разі потреби в постійному догляді з боку родини, діти ветеранів і ветеранок з інвалідністю нерідко беруть участь у піклувальній праці — безпосередньо доглядають за воїном чи воїнкою або підтримують іншого дорослого родича, який виконує основну піклувальну функцію. Це може суттєво позначитися на здатності дитини якісно навчатися чи готуватися до вступних іспитів.

Діти можуть проживати в умовах, коли значна частина часових, емоційних, матеріальних ресурсів зосереджена на догляді, реабілітації, підтримці повсякденного життя ветерана чи ветеранки. Це може спричиняти постійний стрес у дитини, порушувати звичний режим навчання та концентрації, що в результаті призводить до погіршення академічних результатів. Особливо гостро це може відчуватися під час вступу до навчального закладу, коли потрібна максимальна увага, підготовка та навчальна стабільність.

Важливо не лише визнавати цей досвід, але й враховувати його в політиці освітньої підтримки. Ідеться не про виняткову пільгу чи зниження стандартів, а створення рівних стартових можливостей.

Освітня підтримка має компенсувати структурну нерівність і надати можливість реалізувати академічний потенціал дитини: обрати професію, знайти нову спільноту, соціальні контакти, отримати стабільний доступ до економічної незалежності в майбутньому. Це також дає змогу зберегти доглядову функцію в родині без позбавлення дитини власного життєвого вибору.

Експертні рекомендації

Для дітей ветеранів та ветеранок з інвалідністю пропонуємо надавати такі освітні гарантії:

- Продовжувати надавати гранти на вищу освіту
- Безоплатне навчання на курсах підготовки до НМТ
- Компенсації освітніх втрат у формі оплати послуг репетиторів
- Зберегти можливість першочергового зарахування до дитячих садків
- Зберегти безоплатне харчування в школах та дитячих садках

Докладне обґрунтування пропозицій надаємо в [розділі 5 Шлях сімей ветеранів та ветеранок, підрозділ Добробут. Покликання. Освіта.](#)

Сфера добробуту
Покликання. Освіта

Виклики родини /дітей	Рекомендації / рішення
Діти можуть брати участь у догляді, що впливає на навчання та підготовку до вступних іспитів, підвищене навантаження може призвести до погіршення академічних результатів	■ Продовжувати надавати гранти на вищу освіту ■ Безоплатне навчання на курсах підготовки до НМТ ■ Компенсації освітніх втрат у формі оплати послуг репетиторів
Додаткові фінансові витрати на харчування та відвідування навчальних закладів	■ Зберегти першочергове зарахування до дитсадків, безоплатне харчування в школах і дитсадках

Висновки

1 Родини ветеранів і ветеранок з інвалідністю є ключовими учасниками процесу підтримки, але поки не визнаються державою як суб'єкти політики. Від моменту сповіщення про поранення й тривалого домашнього догляду родина бере на себе безліч функцій — координує лікування, оформлює документи, піклується про побут, організовує логістику, підтримує зв'язок з установами — часто без належної підтримки з боку системи охорони здоров'я, соціального захисту чи місцевої громади. Водночас сама родина зазнає значного фізичного та емоційного навантаження, тож її потреби має визнавати і врахувати державна політика.

2 Підтримка родин ветеранів і ветеранок з інвалідністю має ґрунтуватися на трьох ключових принципах:

- визнання доглядової праці як соціально значущої діяльності з відповідними гарантіями: щомісячною грошовою допомогою, зарахуванням трудового стажу, доступом до відпусток, гнучкої зайнятості та освітніх пільг;
- регулярність і передбачуваність підтримки з боку держави — включно з правом на безоплатне транспортування, виїзні медичні послуги, доступом до психосоціальної допомоги, юридичною підтримкою під час оформлення документів;
- цілісність і координація між інституціями, які беруть участь у лікуванні, реабілітації та соціальному забезпеченні: синхронізація підходів Міністерства оборони, Міністерства у справах ветеранів, Міністерства охорони здоров'я та Міністерства соціальної політики України.

РОЗДІЛ 7

**Шлях сімей
зниклих
безвісти
ветеранів
та ветеранок**

Анотація

У цьому розділі ми розглядаємо шлях сімей зниклих безвісти ветеранів і ветеранок, що поєднує тривалу невизначеність і необхідність активних дій, пошуку інформації та адвокації.

Тут ми аналізуємо:

- потреби рідних на різних етапах шляху: під час та після сповіщення про зникнення, встановлення статусу, пошуку інформації та тривалого життя з невідомістю;
- виклики, з якими стикаються родини під час взаємодії з військовими частинами, ТЦК та СП, поліцією, судами, Координаційним штабом та іншими установами;
- як тривала напруга й очікування впливає на різні сфери життя рідних.

Додатково **надаємо рекомендації**: як саме держава може підтримати родини зниклих безвісти ветеранів/ок у різних сферах добробуту — здоров'ї, житлі та фізичному середовищі, матеріальних потребах (виплатах, соціальному страхуванні, правовому захисті), покликанні (роботі та освіті дітей).

Вступ

Шлях родин зниклих безвісти ветеранів та ветеранок вирізняється досвідом проживання невизначеної втрати. Починаючи від втрати зв'язку зі своєю близькою людиною і до встановлення її долі, родини можуть місяцями або й роками жити в замкненому колі від надії до зневіри. Сама звістка про зникнення безвісти стає складним емоційним потрясінням і впливає на все життя — близькі зниклих безвісти ветеранів і ветеранок неодноразово наголошували, що певний час після сповіщення не можуть підтримувати розмову та стосунки, їсти або піклуватися про себе¹⁹⁹.

Водночас уже одразу після цього етапу свого шляху родини мають починати розбиратися з алгоритмом дій у юридичній площині, взаємодіяти з різними інституціями та установами, щоб зафіксувати статус рідної людини, встановити обставини зникнення та зрозуміти шляхи пошуку інформації про її долю.

На цьому шляху родини можуть стикатись із різним рівнем емпатії та комунікативних навичок представників/иць цих установ. У найгірших випадках цей емоційно важкий досвід додатково ускладнюється через брак чутливості працівників/иць структур, з якими доводиться взаємодіяти.

Проте навіть без етичних комунікаційних ускладнень близькі проходять багато етапів на своєму шляху, зокрема бюрократичні процедури, самостійні пошуки близьких та постійне життя в невідомості. Родини мобілізують усі ресурси для пошуку рідної людини, водночас намагаючись не зневіритися та продовжувати повсякденне життя попри емоційну втому.

Підтримка родин зниклих безвісти має бути невіддільною частиною цілісної ветеранської політики. Від початку служби та виконання бойових завдань воїна чи воїнки родина фактично стає частиною ветеранської спільноти, з усіма відповідними

¹⁹⁹ Cedoss. (2024). Дослідження досвіду та потреб родин зниклих безвісти військових. cedos.org.ua/wp-content/uploads/2024_cedoss_doslidzhennya-dosvidu-ta-potreb-rodyn-znyklykh-bezvisty-vijskovosluzhbovcziv.pdf

змінami, новими викликами та потребами. Зникнення безвісти є одним з можливих досвідів, з якими може стикнутися родина ветерана або ветеранки. Водночас державна ветеранська політика наразі не визначає родини зниклих безвісти своїми бенефіціарами.

Державна політика щодо зниклих безвісти почала формуватися 2018 року після ухвалення Верховною Радою Закону «Про правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин»²⁰⁰.

У 2022 році в Україні створили Державний реєстр осіб, зниклих безвісти за особливих обставин²⁰¹ — базу даних зниклих безвісти людей, яких розшукують правоохоронні органи. Станом на жовтень 2025 року реєстр налічує понад 70 тисяч зниклих цивільних і військових²⁰², більшість із них — воїни та воїнки²⁰³.

Основним органом, що опікується правами зниклих безвісти воїнів/ок та їхніх родин, є Координаційний штаб. Він збирає та звіряє інформацію про можливе потрапляння людини в полон, оновлює дані в реєстрі та в особистих кабінетах родин, а також надає їм первинну правову й психологічну підтримку.

Окрім Координаційного штабу, на різних етапах свого шляху — від звістки про зникнення близької людини до оформлення документів, ведення розшуку й отримання соціальної підтримки — сім'ї ветеранів і ветеранок взаємодіють із низкою інших державних структур: ТЦК та СП, військовими частинами, поліцією, судами. Кожне з відомств має свої повноваження, тож наразі немає «єдиного кабінету», де сім'я могла б централізовано оформити

²⁰⁰ Закон України «Про правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин» № 2505-VIII (2018, 12 липня). zakon.rada.gov.ua/laws/show/2505-19#n40

²⁰¹ Наказ Міністерства внутрішніх справ України «Про затвердження Положення про Єдиний реєстр осіб, зниклих безвісти за особливих обставин» № 535 (2022, 29 серпня). zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0998-22#Text

²⁰² Артур Добросердов, Уповноважений з питань осіб, зниклих безвісти за особливих обставин: Єдиний центр ідентифікації тіл може почати працювати в Україні цього року. (2025, 1 травня). Укрінформ. ukrinform.ua/rubric-society/3987798-artur-dobroserdov-upovnovazhenij-z-pitan-osib-zniklih-bezvisti-za-osoblivih-obstavin.html

²⁰³ Леонід Тимченко, заступник міністра внутрішніх справ України: Системи відеомоніторингу мають зберігати баланс між дотриманням прав людини та безпековим складником. (2024, 26 вересня). Укрінформ. ukrinform.ua/rubric-politics/3909730-leonid-timchenko-zastupnik-ministra-vnutrisnih-sprav-ukraini.html

статус родини зниклого безвісти й отримати доступ до програм державної підтримки.

Розпорошеність відповідальних відомств може підсилити відчуття невизначеності для родин військовослужбовців/иць. Пошук потрібної установи, поїздки між офісами ускладнюють ситуацію для рідних, які у стані стресу залишаються сам на сам із бюрократичними процесами. Хоч Координаційний штаб інформує сім'ї про перебіг розшуку, але досі немає органу, який супроводжував би сім'ю на різних етапах шляху — від повідомлення про зникнення рідної людини до отримання державних гарантій.

У цьому розділі ми зосередимося на досвіді та потребах рідних та близьких зниклих безвісти ветеранів і ветеранок. Для формування ефективної системи підтримки важливо розуміти, якими є потреби сімей на кожному з етапів. Далі ми окреслимо їхній шлях на чотирьох етапах: отримання сповіщення про зникнення, оформлення статусу, пошук інформації, життя з невідомістю. Ми також розглянемо, яка державна підтримка вже доступна на кожному з етапів і як реальний досвід взаємодії з державою впливає на матеріальний, емоційний і соціальний добробут сімей. Наприкінці поділимося баченням адаптації державних механізмів підтримки до потреб родин зниклих безвісти воїнів і воїнок.

Надалі в тексті ми детально розглянемо алгоритм дій та етапи, які проходять родини зниклих безвісти воїнів і воїнок після звістки про зникнення. Для кращого розуміння шляху та порядку дій далі наводимо ключові інституції, з якими взаємодіють близькі на різних етапах, та їхні повноваження.

Інституції, долучені до підтримки
родин зниклих безвісти воїнів і воїнок

Інституція	Повноваження
Військові частини	■ Фіксують факт зникнення військовослужбовця/иці безвісти й передають інформацію до ТЦК та СП ■ Проводять службове розслідування обставин зникнення безвісти, яке триває до двох місяців ■ Якщо військова частина має патронатну службу, вона може консультувати родину, супроводжувати її в оформленні документів, брати участь у пошуку ветерана чи ветеранки
Територіальні центри комплектування та соціальної підтримки (ТЦК та СП)	■ Сповіщають родину про зникнення військовослужбовця/иці безвісти ■ Надають рекомендації щодо подальших дій: ініціювання розшуку, оформлення пільг ■ Видають рідним витяг з акта про службове розслідування, проведене військовою частиною
Національна поліція України	Відкриває кримінальне провадження про зникнення воїна чи воїнки безвісти, збирає зразки ДНК у родичів, здійснює пошукові заходи
Координаційний штаб з питань поводження з військовополоненими (Координаційний штаб)	■ Шукає інформацію щодо зниклих воїнів та воїнок серед військовополонених ■ Оновлює інформацію щодо розшуку ■ Надає правову та психологічну допомогу родинам зниклих безвісти військовослужбовців/иць

Управління Уповноваженого з питань зниклих безвісти за особливих обставин Міністерства внутрішніх справ	■ Координує пошук зниклих безвісти між МВС, МОУ та Координаційним штабом ■ Забезпечує функціонування Єдиного реєстру осіб, зниклих безвісти за особливих обставин
Національне інформаційне бюро (НІБ)	■ Збирає інформацію щодо зниклих безвісти воїнів і воїнок ■ Надає витяг з актуальним статусом зниклого чи зниклої безвісти
Бюро Центрального агентства з розшуку Міжнародного Комітету Червоного Хреста (ЦАР МКЧХ)	■ Надсилає запити до державних органів рф, встановлює, чи є безвісти зниклі військовослужбовці/иці серед військовополонених ■ Підтвердження МКЧХ факту полону воїна/ки стає підставою для оновлення статусу в реєстрі Координаційним штабом

Виклики та потреби на шляху родин зниклих безвісти ветеранів і ветеранок

Сім'ї зниклих безвісти переживають одночасно невизначеність і потребу активно діяти для пошуку близької людини. Це емоційно та фізично виснажливий досвід, який потребує підтримки.



Етап 1. Сповіщення про зникнення безвісти



Перший контакт держави з родинами зниклих безвісти — момент надзвичайної вразливості. Родина часто може ще не знати або лише підозрювати про зникнення — і раптом стикається з офіційною звісткою, що руйнує звичну реальність. Люди можуть перебувати в стані гострої емоційної кризи — шоку, тривоги, страху, розгубленості — та не знати, що робити далі: куди звертатися, як оформити допомогу, де шукати підтримку.

У цей момент поведінка представників держави задає тон подальшій взаємодії та має бути чутливою, адже навіть одне невдало сказане слово або брак підтримки може поглибити травму. Водночас для держави це шанс показати, що вона поруч, розуміє біль родини й готова допомогти.

Зазвичай першими дізнаються про зникнення безвісти командири військових частин. Після втрати зв'язку з воїном чи воїнкою військова частина має провести службове розслідування для встановлення обставин зникнення. Командування може опитувати побратимів і посестер, перевіряти журнали бойових дій, звіряти інформацію від медиків і зв'язківців для підтвердження факту зникнення безвісти, а не самовільного залишення частини чи добровільного здавання в полон. Розслідування зазвичай триває місяць, з можливістю продовження до двох. За його результатами складається акт, що залишається внутрішнім документом частини. Отримати витяг з акта родина може лише за письмовим запитом до ТЦК та СП, який передає цей запит до підрозділу.

Військова частина передає інформацію про зникнення представникам ТЦК та СП, які протягом семи днів мають зв'язатися з родиною воїна чи воїнки й повідомити про зникнення. Крім цього, військовослужбовці/иці та представники/ці ТЦК та СП мають проінформувати сім'ю про соціальні гарантії та про те, як їх отримати²⁰⁴.

На практиці досвід комунікації та взаємодії родин із ТЦК та СП може суттєво різнитися.

Типові виклики цього етапу:

■ Несвоєчасне інформування

Якщо зв'язок із військовослужбовцем/ицею переривається, а від ТЦК та СП немає звістки, родина може самостійно почати пошук — через побратимів, посестер або командування військової частини. У такому разі є ризик отримати неперевірену або помилкову інформацію, зокрема про ймовірну загибель, коли насправді воїн чи воїнка є зниклими безвісти. Це травматичний досвід: спершу родини проживають горе втрати, а коли дізнаються про

²⁰⁴ Юридична сотня. Статус безвісти зниклих та полонених.
legal100.org.ua/wp-content/uploads/2022/10/2022_status_poloneni_h_i-zniklih.pdf

зникнення — опиняються між відчуттями невизначеності й надії на повернення воїна/ки²⁰⁵.

■ **Не всі військовослужбовці/иці та працівники/ці ТЦК та СП проходять підготовку для роботи із сім'ями в кризових ситуаціях**

Часто це залежить від ініціативи окремих територіальних центрів. Через це родинам може бракувати чутливого ставлення чи психологічної підтримки в момент повідомлення про зникнення, особливо якщо серед групи сповіщення немає медиків або психологів, які можуть надати первинну психологічну допомогу в разі гострої реакції на стрес.

Іноді можуть порушуватися правила коректного спілкування. Наприклад, коли чутливу персональну інформацію про зникнення, яка стосується конкретної людини, передають сусідам. Деколи звістку передають неповнолітнім дітям, що не лише емоційно травматично, а й суперечить принципам захисту дитини, адже діти не мають нести відповідальність за передачу настільки важливої й складної інформації²⁰⁶.

■ **Недостатнє інформування**

На тлі гострих емоційних переживань — у стані шоку, розгубленості або відчаю — близьким буває складно повністю сприйняти й запам'ятати інформацію, яку надають військовослужбовці/иці ТЦК та СП. Також родинам не завжди пояснюють подальший алгоритм дій і необхідні кроки для отримання допомоги й оформлення документів²⁰⁷. Щоб змінити ситуацію, **необхідно створити єдині стандарти дій у таких ситуаціях. Зокрема:**

- розробити зрозумілий покроковий алгоритм дій для родин: з коротким описом процесу отримання статусу й пільг, а також повноважень органів, з якими доведеться взаємодіяти;

²⁰⁵ Ветеран Хаб. (2024). Шлях коханої воїна. С. 111–112.
kohani.veteranhub.com.ua/wp-content/uploads/2025/10/shliah-kohanoi-voina.pdf

²⁰⁶ Там само. С. 10, 12.

²⁰⁷ Там само. С. 13.

- запровадити спеціальну підготовку військовослужбовців/иць та працівників/иць ТЦК та СП для спілкування з родинами зниклих воїнів і воїнок, гарантувати етичність та чутливість;
- долучати до груп сповіщення психологів і медиків.

Ці перші кроки держави не лише про інформування, а й про побудову довіри. Родини мають відчувати, що їхні досвіди й потреби визнані, а держава готова бути для них надійною опорою у складний період.

Етап 2. Встановлення статусу



Отримавши сповіщення від ТЦК та СП про зникнення воїна чи воїнки безвісти, родина має подати заяву до поліції про розшук. У заяві необхідно детально описати останнє місце перебування, обставини зникнення, особливі прикмети людини, як-от татуювання чи шрами.

Після подання заяви до поліції рідні отримують витяг із Єдиного реєстру досудових розслідувань (ЄРДР) з контактами слідчого, який веде справу. Дані про зниклого чи зниклу безвісти, зазначені в заяві про розшук людини, вносяться до Реєстру осіб, зниклих безвісти за особливих обставин. Лише після цього військовослужбовець/иця набуває офіційного статусу зниклого безвісти²⁰⁸.

Також родичі мають зареєструватися в особистому онлайн-кабінеті Координаційного штабу й подати дані про зниклу людину

²⁰⁸ Закон України «Про правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин» № 2505-VIII (2018, 12 липня). zakon.rada.gov.ua/laws/show/2505-19#n40

до Національного інформаційного бюро²⁰⁹. Однак цей процес передбачає наявність електронного підпису, смартфона або комп'ютера та стабільного доступу до інтернету. Це ставить у нерівні умови родини, які не мають достатніх цифрових навичок чи технічних можливостей. Вони фактично позбавлені змоги зареєструвати зниклу людину самостійно та відстежувати статус її розшуку в електронній системі.

Якщо є підозра, що воїн або воїнка в полоні, рідні можуть додатково звертатися до Об'єднаного центру СБУ²¹⁰. Крім того, пошуком зниклих безвісти серед військовополонених опікується Міжнародний Комітет Червоного Хреста, до якого також можна звертатися²¹¹.

Порядок установлення статусу



На практиці встановлення статусу й пошуку інформації часто є викликом для родин. Іноді військові частини **оформлюють акти службового розслідування некоректно чи поверхово**: у них може

²⁰⁹ Як увійти в особистий кабінет Координаційного штабу. Координаційний штаб з питань поводження з військовополоненими. koordshtab.gov.ua/submit-application

²¹⁰ Що робити, якщо військовослужбовець зник безвісти. Координаційний штаб з питань поводження з військовополоненими. roadmap.koordshtab.gov.ua/missing-in-action

²¹¹ Як подати запит до МКЧХ про розшук родича: надаємо відповіді родинам. (2024, 1 лютого). Міжнародний Комітет Червоного Хреста (МКЧХ). blogs.icrc.org/ua/2024/02/missing/poshuk-znykli-bezvisty-chervoniy-hrest-2022

бракувати точних дат, свідчень побратимів і посестер або деталей останнього бойового завдання. Офіційна інформація щодо обставин зникнення може не збігатися зі свідченнями побратимів чи посестер, а запити родин до військових частин щодо уточнення деталей часто залишаються без відповіді або відхиляються через захист персональних даних²¹².

Ще один виклик для рідних зниклих безвісти — **відсутність чіткої навігації** в системі органів, з якими доводиться взаємодіяти. Найбільше звернень зазвичай опрацьовує Координаційний штаб з питань поводження з військовополоненими: збирає та перевіряє інформацію про можливий полон, оновлює дані в особистих кабінетах родин і надає первинну правову й психологічну підтримку.

Водночас родини зниклих безвісти воїнів і воїнок не мають «єдиного вікна»²¹³ оформлення всіх необхідних документів і часто змушені самотійно звертатися до різних державних структур, шукати відповідальні організації та розбиратися в процесах отримання державної підтримки²¹⁴. Це може створювати додаткове адміністративне навантаження в непростий період.

Тому на цьому етапі важливо **вибудувати систему юридичного супроводу, зокрема для підтримки під час оформлення статусу та виплат**. Такий підхід може допомогти родинам краще розуміти систему державної підтримки та розподіл відповідальності між установами.

²¹² Медійна ініціатива за права людини. (2025). Взаємодія з військовими частинами та підтримка родин загиблих та зниклих безвісти військовослужбовців. С. 11 mipl.org.ua/wp-content/uploads/2025/04/vzayemodiya-z-vijskovymy-chastynamy-ta-pidtrymka-rodyn.pdf

²¹³ Єдине вікно для громадян — комплекс сервісів для фізичних осіб, які надають можливість замовляти електронні послуги онлайн та отримувати інформацію, що обробляється в єдиній інформаційній системі Міністерства внутрішніх справ України.

²¹⁴ Медійна ініціатива за права людини, ZMINA. (2024). Як Україна розшукує зниклих безвісти внаслідок агресії Росії та підтримує членів їхніх сімей. С. 14–15. mipl.org.ua/wp-content/uploads/2024/07/znykli-bezvisty_a4_ua_4.pdf

Етап 3. Пошук інформації



Після отримання заяви про зникнення людини Національна поліція України відкриває кримінальне провадження й проводить розслідування — може призначати забір ДНК у кровних родичів для ідентифікації воїна/ки в разі загибелі, збирати документальні матеріали²¹⁵. Однак якщо воїн/ка зник/ла в зоні бойових дій, поліція не здійснює безпосередній пошук на місці проведення бойових дій або окупованій території, а займається слідчими діями за місцем подання заяви та в координації з іншими структурами.

Значне навантаження на слідчих — одна з ключових проблем, особливо в прифронтових райвідділах. На одного фахівця припадають сотні проваджень, що уповільнює розслідування, ускладнює зв'язок з родинами та своєчасне направлення матеріалів на експертизи. Ситуацію ускладнюють часті кадрові зміни: новим слідчим потрібен час для ознайомлення зі справами.

До грудня 2024 року всі матеріали автоматично передавалися у відділки за місцем зникнення воїна чи воїнки, що призводило до затримок або втрати документів у дорозі. З 2024 року діє новий порядок документообігу: справи ведуться за місцем проживання родини заявника. У регіонах відкрили спеціалізовані центри Національної поліції, які забезпечують родинам оперативний доступ до інформації про перебіг розслідувань²¹⁶. Водночас провадження, які залишилися в прифронтових райвідділах,

²¹⁵ Хто і як шукає безвісти зниклих військових? Пояснюємо. (2025, 11 березня). Радіо Свобода. radiosvoboda.org/a/khto-shukaye-znyklykh/33320871.html

²¹⁶ Леонід Тимченко: «Спеціалізовані центри з розшуку зниклих безвісти за особливих обставин діють у кожному обласному центрі». (2024, 29 жовтня). Міністерство внутрішніх справ України. mvs.gov.ua/news/leonid-timchenko-specializovani-centri-z-rozsuku-zniklix-bezvisti-za-osoblivix-obstavin-diiut-u-koznomu-oblasnomu-centri

досі опрацьовуються саме там, що збільшує навантаження на слідчих та подовжує строки розслідування.

Серед можливих причин зникнення військовослужбовця/иці — перебування в полоні. Найбільш надійним джерелом підтвердження факту полону вважається повідомлення від Міжнародного комітету Червоного Хреста (МКЧХ). Утім, отримати таке підтвердження родинам буває непросто: МКЧХ не має повного доступу до місць утримання полонених у рф, а тому не завжди може оперативно підтвердити статус воїна чи воїнки як полоненого/ої^{217, 218}.

В умовах невизначеності й браку зворотного зв'язку з боку держави, сім'ї активно беруть на себе розшук близької людини. Вони можуть самотійно встановлювати контакт із побратимами чи посестрами зниклого/ої, відновлювати хронологію подій, шукати свідків та передавати зібрану інформацію слідчим. Так вони доповнюють офіційні матеріали та сприяють просуванню справи²¹⁹.

У спробах встановити долю зниклої людини родичі нерідко вдаються до самотійного моніторингу відкритих джерел. Вони підписуються на Telegram-канали, де російська сторона публікує фото- й відеоматеріали з полоненими та загиблими, переглядають велику кількість зображень, відео та скриншотів у пошуках знайомих рис та підтвердження факту полону²²⁰. Такі пошуки — емоційно виснажливі й ризиковані: в цей період родини особливо вразливі до шахрайства. Зловмисники можуть пропонувати «інформацію» за гроші, видаючи себе за тих, хто має доступ до закритих джерел.

Зібрані дані рідні передають поліції та Координаційному штабу з питань поводження з військовополоненими. Через особистий

²¹⁷ Cedos. (2024). Дослідження досвіду та потреб родин зниклих безвісти військових. С. 28. cedos.org.ua/wp-content/uploads/2024_cedos_doslidzhennya-dosvidu-ta-potreb-rodyn-znyklyh-bezvisty-vijskovosluzhbovcziv.pdf

²¹⁸ Детальніше про шлях і досвід родин військовополонених розповідаємо в наступному розділі.

²¹⁹ Ветеран Хаб. (2024). Шлях коханої воїна. С. 116–117. kohani.veteranhub.com.ua/wp-content/uploads/2025/10/shliakh-kohanoi-voina.pdf

²²⁰ Там само. С. 119–121.

кабінет родина вносить оновлення й чекає зміни статусу. Водночас зміни відображаються лише після офіційного підтвердження полону зниклого/ої воїна/ки російською стороною. Через це родини змушені самотійно комунікувати з Координаційним штабом і вносити пропозиції, наприклад, просити провести фотоекспертизу чи уточнити можливий факт полону²²¹.

Така залученість родини в пошуку є цілком закономірною: близькі прагнуть зробити все можливе, щоб знайти рідну людину. Проте їхня активна участь не має замінювати обов'язки держави, яка координує розшук та підтримує родини в навігації між різними установами, оформленні статусів та отриманні підтримки.

Злагоджена взаємодія родини й державних структур може не лише зробити пошук більш ефективним, а й знизити емоційне навантаження на близьких. Важливо налагодити системну комунікацію, де слідчі своєчасно повідомляють про зміну відповідального фахівця, а військові частини надають повну інформацію про обставини зникнення. Не менш важливо синхронізувати дані про зниклих ветеранів і ветеранок між усіма дотичними установами, щоб уникнути непорозумінь, помилок і повторного збору інформації. У такій моделі саме держава може стати підтримкою для родини — визнавати її роль, розуміти потреби й допомагати на всіх етапах.

Виклики	Потреби
Навантаження на слідчих та їхня кадрова плинність	Оперативне інформування, своєчасні експертизи, стабільна комунікація, прозорість у зміні відповідального фахівця
Відсутність оперативної інформації від МКЧХ	Достовірні підтвердження полону, доступ до перевірених джерел

²²¹ Ветеран Хаб. (2024). Шлях коханої воїна. С.121–124.
kohani.veteranhub.com.ua/wp-content/uploads/2025/10/shliah-kohanoi-voina.pdf

Шахрайство / ризики для родини	Захищені офіційні канали, психологічна підтримка, верифікація інформації
Невизначеність статусу	Чіткі статуси, зрозумілі оновлення й алгоритм дій

Етап 4. Життя з невідомістю



Якщо слідству та рідним не вдалося отримати нову інформацію про зниклого/у ветерана або ветеранку — підтвердити факт полону чи загибелі — родина змушена жити з невідомістю.

Як і впродовж усього шляху, на цьому етапі психологічний стан сімей воїнів і воїнок може бути нестабільним і вразливим. Близькі можуть одночасно переживати різні, часто суперечливі, емоції: надію, що їхня близька людина жива та повернеться, і горе, що можуть ніколи не побачитися знову²²².

Тривале напруження впливає на всі сфери добробуту рідних. З часом може погіршитися їхнє фізичне самопочуття: загостритися хронічні захворювання та з'являтися нові. Стрес позначається на роботі, стосунках та повсякденні: може знижуватися концентрація, втрачатися фокус уваги, зникати бажання спілкуватися з іншими. Турботу про себе родини часто

²²² Ветеран Хаб. (2024). Шлях коханої воїна. С. 126–127.
kohani.veteranhub.com.ua/wp-content/uploads/2025/10/shliakh-kohanoi-voina.pdf

відкладають, адже основна увага зосереджена на пошуку, подоланні невизначеності або підтримці інших близьких²²³.

Лише з часом вони можуть віднаходити нові опори та сенси та будувати нову рутину²²⁴. На цьому етапі родини особливо потребують довготривалої і чутливої підтримки, зокрема психологічної. Ідеться не лише про допомогу в пошуку близької людини, а й про підтримку в різних сферах життя: професійній, матеріальній, у стосунках з близькими та відновленні здоров'я.

Етапи шляху родин
зниклих безвісти ветеранів/ок



²²³ Ветеран Хаб. (2024). Шлях коханої воїна. С. 133–134.

kohani.veteranhub.com.ua/wp-content/uploads/2025/10/shliah-kohanoi-voina.pdf

²²⁴ Там само. С. 134–136.

Добробут

Шлях родин зниклих безвісти ветеранів і ветеранок — постійне балансування між надією та невизначеністю. Важливо, щоб вони не залишалися наодинці з викликами повсякденного життя в нових реаліях. Тому держава має забезпечити комплексну систему довготривалої підтримки, яка охоплює різні сфери життя. Державні гарантії щодо здоров'я, житла, освіти й інших потреб — прояв визнання та вшанування досвідів родин зниклих безвісти воїнів і воїнок. Далі розглянемо, як держава може підтримувати сім'ї зниклих безвісти за різними вимірами добробуту.

Важливо: ми не надаємо загального огляду всіх можливих проблем і потреб, які можуть виникати в родин зниклих безвісти воїнів та воїнок. Натомість зосереджуємося на потенційних рішеннях, які держава може реалізувати для задоволення їхніх потреб. Їх ми виявили за допомогою аналізу доступних даних та інформації.

Сформовані рекомендації є результатом роботи Коаліції організацій на основі експертного досвіду у сфері ветеранських справ і обговорень/консультацій з експертами сфери. Ми розуміємо, що не могли охопити всіх можливих викликів і потенційних рішень, тому важливо продовжувати досліджувати ці теми, щоб розробити дієву підтримку для родин ветеранів і ветеранок.

Здоров'я

Зникнення військовослужбовця/иці завдає сім'ї глибокої травми, яка впливає як на психічне, так і на фізичне здоров'я. Відсутність інформації, невизначеність і тривале очікування можуть породжувати стани постійної тривоги, безсоння, паніки, нав'язливих думок, емоційного оніміння²²⁵.

²²⁵ Ветеран Хаб. (2024). Шлях коханої воїна.

kohani.veteranhub.com.ua/wp-content/uploads/2025/10/shliah-kohanoi-voina.pdf

Життя з невідомістю та відчуттям невизначеності часто негативно впливає на фізичне здоров'я: рідні можуть почуватися втомленими та виснаженими, відчувати загострення захворювань або загальне погіршення стану здоров'я.

Експертні рекомендації

- **Зберегти можливість державної компенсації за психотерапевтичні послуги**

Докладне обґрунтування пропозиції надаємо у [розділі 5 Шлях сімей ветеранів та ветеранок, підрозділ Добробут. Здоров'я.](#)

Сфера добробуту
Здоров'я

Виклики родини	Рекомендація / рішення
Вплив невизначеності, стресу та емоційного навантаження на психічне здоров'я	Продовжувати надавати державну компенсацію за психотерапевтичні послуги

Житло та фізичне середовище

Зникнення військовослужбовця/иці — це й емоційне випробування для родин, і численні побутові виклики одночасно. Житлова ситуація родини може ускладнюватися не лише загальними труднощами з доступом до житла, а й обставинами, що пов'язані зі зникненням близької людини: тривалим стресом, зниженням рівня доходів, а також необхідністю брати відпустку для з'ясування обставин зникнення.

Особливо вразливими можуть бути родини, які орендують житло, виплачують іпотечний кредит або мають досвід внутрішнього переміщення. У таких умовах державні гарантії у сфері житла

набувають критичного значення для збереження матеріальної стабільності родин.

Чинне законодавство гарантує родинам зниклих безвісти військовослужбовців/иць пільгу на оплату житлово-комунальних послуг — за користування житлом (квартирну плату) та водопостачання, електроенергію, газ, опалення. Пільга надається родині замість зниклих безвісти ветерана або ветеранки, якщо він/вона були внесені до Реєстру осіб, які мають право на пільги²²⁶. Така пільга передається одному з подружжя, дітям і за умови непрацездатності — батькам зниклого/ої воїна/ки²²⁷.

Однак окремі механізми забезпечення житлом для родин зниклих безвісти ветеранів/ок поки не передбачені. Вони не мають доступу до програм, які діють, наприклад, для сімей загиблих: ремонту пошкодженого житла, надання квартири протягом двох років після перебування на обліку або позики на будівництво з відстроченим поверненням коштів²²⁸, — хоча так само можуть потребувати підтримки житлового добробуту.

До того ж у разі зникнення безвісти одного з подружжя родина не зможе продати наявне у власності житло, якщо зниклі безвісти були його власниками або співвласниками²²⁹. Купити житло, поки один із подружжя має статус зниклого безвісти, також буде неможливо. Адже за **Сімейним кодексом України**, набуте в шлюбі майно є спільним, відповідно, купівля потребуватиме згоди обидвох з подружжя²³⁰. Запровадження механізмів державної підтримки в житловій сфері — не лише забезпечення базових

²²⁶ Кабінет Міністрів України (2024, 13 грудня). Постанова № 1420 «Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо використання витягу з Єдиного державного реєстру ветеранів війни для отримання пільг деякими категоріями осіб».

zakon.rada.gov.ua/laws/show/1420-2024-p#Text

²²⁷ Закон України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей». Стаття 12, пункт 5. zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text

²²⁸ Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту». Стаття 15, пункти 8, 15, 16. zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#Text

²²⁹ Цивільний кодекс України. Стаття 361. zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text

²³⁰ Сімейний кодекс України. Стаття 60. zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text

потреб, а й спосіб держави визнати складний шлях родин зниклих безвісти та підтримати їх.

Експертні рекомендації

■ Надавати разовий пільговий кредит на купівлю житла

Одним із дієвих інструментів забезпечення житлом є державні кредитні програми з пільговими умовами. Зокрема, житлова програма «єОселя», що діє з жовтня 2022 року, надає можливість громадянам і громадянкам отримати доступне фінансування на купівлю житла — кредит під 7 % на перші 10 років, а після — зі ставкою 10 %. Такі умови є суттєво вигіднішими за ринкові інструменти, наприклад, іпотечні кредити під 15–25 % річних, які пропонують банки. Для окремих груп — військовослужбовців/иць за контрактом, медиків/иць, педагогів/иць, науковців/иць — програма має пільгові умови: кредитну ставку у 3 % на перші 10 років, а після — у 6 %.

Програма доступного житлового кредитування «єОселя»

Група позичальників	Річні процентні ставки	
	Перші 10 років	Після
Загальна	7 %	10 %
Пільгова у т. ч. для військовослужбовців/иць за контрактом	3 %	6 %

Ми пропонуємо розширити перелік пільгових категорій, які мають доступніші умови користування цією програмою, додавши до них родини зниклих безвісти ветеранів та ветеранок.

Таке розширення є не лише соціально справедливим, а й необхідним кроком у напрямі підтримки сімей, які зазнали втрати або тривалого очікування через війну. Родини зниклих безвісти можуть залишатися без стабільного джерела доходу та юридичної визначеності, що ускладнює повноцінне планування майбутнього. Доступ до пільгового житлового кредиту стане для них важливим засобом стабілізації, допоможе подолати житлову невизначеність і зменшити економічне навантаження, що виникає внаслідок втрати підтримки з боку ветерана або ветеранки.

■ Надати пріоритет у черзі на компенсацію за зруйноване житло

Оскільки родини ветеранів і ветеранок часто продовжують жити в Україні в умовах війни й постійної загрози російських ударів, навіть ті, хто вже має власне житло, можуть його втратити. Родинам зниклих безвісти воїнів і воїнок, чиє житло було зруйноване під час російських атак, ми пропонуємо надати пріоритет у черзі на компенсацію за зруйноване житло.

Нині таке право гарантоване ветеранам та ветеранкам, і, відповідно, їхні родини мають можливість швидше отримати компенсацію. Натомість родини зниклих безвісти не можуть скористатися цим інструментом. Розширення підтримки для них є частковою компенсацією допомоги, яку вони могли б отримати, якби їхні рідні зі статусу зниклих перейшли до статусу ветеранів і ветеранок.

Пріоритет в компенсації за зруйноване житло родинам зниклих безвісти є критично важливим із гуманітарного та правового погляду. Ці сім'ї перебувають у стані постійної невизначеності, тривоги й часто — економічної вразливості. Вони не можуть оформити соціальні виплати в повному обсязі, отримати статус члена сім'ї загиблого/ої чи ветерана/ки або скористатися пільгами для них. Водночас втрати житла внаслідок бойових дій позбавляють ці родини базових умов для безпечного й стабільного життя. Пріоритет у черзі на компенсацію — не лише форма визнання їхніх втрат, а й важлива форма підтримки.

■ **Запровадити механізм компенсації за піднайом житла на період відсутності воїна або воїнки**

Якщо ветеран/ка до та під час служби забезпечував/ла родину, зокрема витрати на оренду житла, то після зникнення близькі втрачають не лише моральну опору, а й фінансову стабільність.

Компенсація вартості піднайому дасть змогу таким родинам зберегти житлову безпеку, уникнути примусового переїзду та стане значною підтримкою під час емоційно складного періоду. Розмір виплати може залежати від міста проживання родини, але має відповідати реальним цінам на оренду житла в Україні.

■ **Забезпечити оплату житлово-комунальних послуг протягом часу служби ветерана або ветеранки**

Ми пропонуємо запровадити грошову підтримку для родин зниклих безвісти протягом часу служби ветеранів та ветеранок — на оплату житлово-комунальних послуг, зокрема: скрапленого газу, твердого та рідкого пічного палива.

Оскільки багато родин живуть в орендованому житлі або в родичів, то не можуть отримати стандартну підтримку — наприклад, субсидії чи пільги на комунальні послуги, які надають лише власникам або офіційно зареєстрованим мешканцям. Тому ми пропонуємо, щоб ці гарантії надавалися незалежно від права власності чи реєстрації. Цей механізм має підтримати фінансову стабільність сімей у період очікування воїна/ки.

Модель може базуватися на принципах чинного **Порядку надання субсидій (Постанова КМУ № 848 від 21.10.1995)**, але потребує окремого нормативного врегулювання²³¹.

²³¹ Кабінет Міністрів України (1995, 21 жовтня). Постанова № 848 «Про спрощення порядку надання населенню субсидій для відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг, придбання скрапленого газу, твердого та рідкого пічного побутового палива». zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-95-n#Text

Сфера добробуту
Житло та фізичне середовище

Виклики родини	Рекомендації / рішення
Родини можуть бути позбавлені можливості придбати чи поліпшити житло через зниження доходів і юридичні обмеження щодо майна	Разовий пільговий кредит на купівлю житла
Родини можуть залишатися без захисту через втрати житла і юридичну невизначеність	Пріоритет у черзі на компенсацію за зруйноване житло
Зникнення близької людини може призводити до різкого погіршення фінансової стабільності родини та складнощів у оплаті орендованого житла	Компенсація за піднайом житла на період відсутності воїна або воїнки
Додаткове фінансове навантаження за оплату комунальних послуг та обмеженість чинних пільг лише для власників або зареєстрованих мешканців житла	Оплата житлово-комунальних послуг на період служби

Матеріальні потреби

Виплати

Зникнення військовослужбовця/иці безвісти може вплинути на фінансову захищеність його/її родини. Попри важкий психологічний стан і зниження працездатності на тлі стресу й невизначеності, близькі нерідко змушені самотійно дбати про фінансовий добробут сім'ї і забезпечувати щоденні потреби

всієї родини. Тому держава має гарантувати підтримку задля фінансової стійкості родин зниклих безвісти.

Наразі родичі мають право отримувати частину щомісячного грошового забезпечення зниклого/ої безвісти воїна/ки²³².

Передусім виплата в загальному розмірі, що не перевищує 50% грошового забезпечення, ділиться рівними частками між найближчими родичами: одним із подружжя, батьками, законними представниками неповнолітніх дітей, а також повнолітніми дітьми з інвалідністю, набутою до 18 років. Якщо ж найближчих рідних немає, виплати переходять до інших родичів — повнолітніх дітей, рідних братів чи сестер, якщо ветеран/ка був їхнім законним/ою представником/цею. Кожен із них може отримати до 20 % щомісячного забезпечення. Решта ж коштів зберігається за самим/ою ветераном/кою.

Схема розподілу виплат щомісячного грошового забезпечення зниклих безвісти ветеранів/ок

Основний розподіл	Якщо найближчих родичів немає	Решта коштів
Ділиться рівними частками між найближчими родичами	Виплати переходять до інших родичів	Зберігається за ветераном/кою
■ Подружжя ■ Батьки ■ Законні представники неповнолітніх дітей ■ Повнолітні діти з інвалідністю, набутою до 18 років	■ Повнолітні діти ■ Рідні брати або сестри, якщо ветеран/ка був їхнім законним представником	
До 50 % щомісячного забезпечення рівними частками	До 20 % щомісячного забезпечення кожному	

²³² Закон України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей». Стаття 9, пункт 6. zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text

Ще один варіант розподілу грошового забезпечення — **за особистим розпорядженням**, яке воїн/ка може скласти до початку або під час служби, заздалегідь визначивши, кому і в яких частках виплачуватимуться кошти, якщо він/вона зникне безвісти. Незалежно від волі зниклого/ої безвісти, держава гарантує виплати найближчим непрацездатним родичам — одному з подружжя, батькам і дітям. Тобто, навіть якщо військовослужбовець/иця не вказав/ла цих родичів в особистому розпорядженні, вони можуть отримати до 50 % його/її щомісячних виплат²³³.

Практика виплати часток грошового забезпечення стала важливим інструментом підтримки родин зниклих безвісти воїнів і воїнок. За даними дослідження аналітичного центру Cedos, для багатьох сімей ці виплати стали основою фінансової стабільності²³⁴. Рідні могли задовольняти власні потреби, підтримувати належний рівень життя, а також заощаджувати гроші на майбутні потреби — реабілітацію військовослужбовця/иці після повернення чи освіту дітей. На початковому етапі значна частина сімей виявляла сумніви щодо подання заяв на отримання коштів, бо для них це означало прийняти факт зникнення близької людини. Але згодом респонденти визнавали, що виплата позитивно впливає на загальний добробут родини.

Водночас сім'ї воїнів і воїнок можуть стикатися з низкою викликів в отриманні виплат. За словами рідних, перша виплата зазвичай надходить лише через два-чотири місяці після офіційного повідомлення про зникнення. Надалі кошти іноді могли затримуватися або надходити не в повному обсязі. Але якщо родина не має заощаджень, навіть короткі затримки стають відчутними й додають фінансове навантаження.

²³³ Кабінет Міністрів України (2022, 28 лютого). Постанова № 168 «Питання деяких виплат військовослужбовцям, особам рядового і начальницького складу, поліцейським та їх сім'ям під час дії воєнного стану». Пункт 2. zakon.rada.gov.ua/laws/show/168-2022-p#Text

²³⁴ Cedos. (2024). Дослідження досвіду та потреб родин зниклих безвісти військових. С. 36. cedos.org.ua/wp-content/uploads/2024_cedos_doslidzhennya-dosvidu-ta-potreb-rodyn-znyklyh-bezvisty-viyskovosluzhbovcziv.pdf

Експертні рекомендації

- **Доповнити чинні механізми виплат для близьких зниклих безвісти воїнів та воїнок одноразовою грошовою допомогою**

Наразі таку допомогу отримують родини полонених — як цивільних, так і військових²³⁵. Шляхи та досвіди родин полонених і зниклих безвісти подібні: в обох ситуаціях рідні перебувають у тривалому стані очікування, шукають інформацію про місце перебування близької людини та борються за її долю. Якщо людина перебуває в полоні, а інформація про це не підтверджена або відсутня, то проміжним є статус зниклого/ої безвісти. Саме тому доцільно поширити одноразову грошову допомогу й на сім'ї зниклих безвісти.

Родина може отримувати цю допомогу щорічно впродовж усього періоду, поки ветеран/ка має статус зниклого/ої безвісти — без потреби звертатися до суду. Якщо згодом підтвердиться факт загибелі, сім'я отримає статус родини загиблого/ої та матиме право на одноразову грошову виплату в розмірі 15 мільйонів гривень. Для забезпечення прозорості й послідовності державної підтримки, розмір цієї суми можна зменшити на суму отриманої підтримки.

Запровадження такого механізму дасть змогу забезпечити послідовну безперервну підтримку родин зниклих безвісти воїнів і воїнок. Це стане визнанням того, що тривале очікування й життя з невідомістю — достатні підстави для доступу до соціальних гарантій. Окрім цього, такий підхід сприятиме гнучкості системи, даючи можливість адаптувати механізми підтримки в разі зміни статусу.

²³⁵ Закон України «Про соціальний і правовий захист осіб, стосовно яких встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України, та членів їхніх сімей». Стаття 7. zakon.rada.gov.ua/laws/show/2010-20#Text

Соціальне страхування

Ще однією формою підтримки родин зниклих безвісти, яку зараз пропонує держава, є **пенсія у зв'язку з втратою годувальника**.

Її можуть отримувати найближчі непрацездатні родичі, незалежно від страхового стажу зниклого/ої ветерана або ветеранки²³⁶:

- один/на з подружжя та батьки, якщо вони мають інвалідність або досягли пенсійного віку²³⁷;
- один/на з подружжя, а за їх відсутності — один/на з батьків, братів, сестер, дідусів або бабусь, якщо ті не працюють і доглядають за дитиною або дітьми зниклого/ої віком до 8 років;
- неповнолітні діти;
- повнолітні діти з інвалідністю з дитинства або ті, які навчаються і їм не виповнилося 23 роки;
- діти-сироти віком до 23 років — незалежно від того, навчаються вони чи ні.

Діти мають гарантоване право на пенсію, навіть якщо вони не були на утриманні зниклого/ої воїна/ки, натомість для батьків або партнера/ки така пенсія можлива лише за умови, що вони втратили джерело засобів до існування.

Усім родичам, які мають право на пенсію у зв'язку із втратою годувальника, призначається одна спільна виплата, що ділиться між ними порівну²³⁸. Її сума залежить від кількості непрацездатних членів сім'ї: якщо виплату отримує одна людина, вона становить 50 % від пенсії за віком, яку мав/ла б отримувати зниклий/а

²³⁶ Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування». Стаття 36, пункт 1. zakon.rada.gov.ua/laws/show/1058-15#Text

²³⁷ Пенсійний вік визначається залежно від страхового стажу: 60 років — мінімум 32 роки стажу; 63 роки — мінімум 22 роки стажу; 65 років — мінімум 15 років стажу. Пенсійний фонд України. pfu.gov.ua/33642-umovy-pryznachennya

²³⁸ Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування». Стаття 39. zakon.rada.gov.ua/laws/show/1058-15#Text

безвісти. Якщо таких родичів двоє або більше — виплата становить 100 % і розподіляється між ними в рівних частках. **Нині встановлений такий мінімальний розмір цих виплат:**

Кількість непрацездатних членів сім'ї	Частка виплати	Мінімальний розмір (грн)
1	50 % від пенсії, яку мав/ла б отримувати зниклий/а безвісти	2 361
2	100 %, розподіляється порівну	2 833,2
2 і більше	100 %, розподіляється порівну	3 541,5

Щомісячні виплати тривають, доки воїн/ка вважається зниклим/ою безвісти. Це означає, що якщо з'явиться інформація про його / її місце перебування або підтвердиться факт загибелі — виплата пенсії припиняється.

Пенсія у зв'язку з втратою годувальника є однією з доступних форм державної допомоги, однак її практичне значення для родин зниклих безвісти часто є незначним. Більшість сімей уже отримують частину грошового забезпечення ветерана/ки, тож ця виплата не завжди сприймається як суттєва фінансова підтримка. Хоч така пенсія передбачена як для родин зниклих цивільних, так і для сімей військовослужбовців/иць, її розмір обчислюється за загальними правилами — без урахування внеску військової служби. Наразі сума виплати часто є недостатньою для покриття навіть базових потреб. За даними дослідження Медійної ініціативи за права людини, станом на червень 2024 року середній розмір такої пенсії становив 3 364 гривні на місяць²³⁹. У такій ситуації виникає потреба переглянути підхід до цієї форми підтримки.

²³⁹ Відповідь Департаменту пенсійного забезпечення, страхових виплат, соціальних послуг, житлових субсидій та пільг Пенсійного фонду України на лист Медійної ініціативи за права людини від 19.06.2024 № 06_124. Медійна ініціатива за права людини, ZMINA. (2024). Як Україна розшукує зниклих безвісти внаслідок агресії Росії та підтримує членів їхніх сімей. С. 8. mipl.org.ua/wp-content/uploads/2024/07/znykli-bezvisty-a4-ua_4.pdf

Експертні рекомендації

- **Запровадити страхову виплату у зв'язку з тимчасовою відсутністю годувальника для дітей до 23 років та близьких, які не отримують частку грошового забезпечення**

Така виплата може бути альтернативою пенсії по втраті годувальника для рідних зниклих безвісти воїнів/ок.

Закон України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей»²⁴⁰ у випадку відсутності особистого розпорядження гарантує розподілення грошового забезпечення зниклого безвісти ветерана/ки між дружиною/чоловіком, дітьми та батьками. Натомість пропонована страхова виплата зможе забезпечити підтримку тим рідним, які також могли потребувати фінансової допомоги, але не належать до захищених законом груп.

Вона має враховувати внесок ветеранів і ветеранок та обраховуватися від їхнього розміру грошового забезпечення у війську. Ми пропонуємо встановити таку виплату в розмірі 70 % від грошового забезпечення ветерана/ки у війську (без врахування бойових виплат), але не менше ніж 7 800 гривень на місяць, що прирівняє цю підтримку до розміру виплати для родин загиблих воїнів та воїнок. Такий рівень є стандартом часткового заміщення доходу та дає змогу підтримати базовий добробут без повної фінансової залежності²⁴¹.

Розмір має встановлюватися не нижче гарантованого мінімуму, що враховує середні витрати домогосподарства та інфляційні зміни — незалежно від попереднього рівня грошового забезпечення військовослужбовця/иці, які могла отримувати родина.

²⁴⁰ Закон України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» № 2011-XII (1991, 20 грудня). Пункт 6 стаття 9. zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text

²⁴¹ Закон України «Про внесення змін до Закону України “Про загальнообов’язкове державне соціальне страхування” та Закону України “Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування”» № 2620-IX (2022, 21 вересня). zakon.rada.gov.ua/laws/show/2620-20#Text

Діти зниклих безвісти ветеранів/ок віком до 23 років також мають отримувати страхову виплату на період тимчасової відсутності годувальника. Її сума розраховується за тим самим принципом, що й для дорослих членів родини: 70 % грошового забезпечення для однієї дитини, 50 % — для двох і більше неповнолітніх дітей. Мінімальний розмір такої виплати не може бути нижчим за 6 100 гривень на кожну дитину, що прирівняє цю підтримку до розміру виплати для родин загиблих воїнів та воїнок.

Це рішення має покривати кожен місяць досвіду очікування родини після підтвердження факту зникнення безвісти воїна/ки. Така підтримка дасть змогу родичам, які не мають можливості самотійно забезпечувати власні потреби та не мають права на частку грошового забезпечення за законом, отримувати допомогу, яку за інших обставин могли б забезпечувати самі воїни. Страхова підтримка також враховує те, що родина зниклого/ої безвісти військовослужбовця/иці раптово опиняється в невизначеності, тривалому стресі та горюванні — обставинах, які значно ускладнюють спроможність підтримувати гідний рівень життя самотійно.

Правовий захист

Коли військовослужбовець чи військовослужбовиця зникає безвісти, його / її близькі опиняються в ситуації невизначеності. Це супроводжується не лише емоційним напруженням, а й необхідністю розв'язувати низку юридичних питань. Щоб оформити пільги, отримати виплати чи доступ до інформації, родина має проходити різні процедури та звертатися до багатьох державних установ. У моменти, коли вся увага зосереджена на пошуку рішень і підтримці одне одного, бюрократичні питання можуть стати джерелом додаткового стресу²⁴².

²⁴² Ветеран Хаб. (2024). Шлях коханої воїна. С. 112.

kohani.veteranhub.com.ua/wp-content/uploads/2025/10/shliakh-kohanoi-voina.pdf

Окремою проблемою є доступ до юридичних послуг. Навіть консультація юриста чи оформлення довіреності в нотаріуса можуть бути фінансово недоступними для деяких сімей. До того ж родини часто не знають, з чого почати та на яку допомогу вони мають право²⁴³.

Експертні рекомендації

- **Зберегти гарантії безоплатних первинної та вторинної правової допомоги, зокрема подання адвокатських запитів, базових нотаріальних послуг для оформлення документів, пов'язаних із пільгами чи майном**

Безоплатна правова допомога дасть змогу родинам зниклих безвісти ветеранів і ветеранок отримати підтримку під час оформлення статусу, збору необхідної інформації. Цей етап настає одразу після звістки про зникнення близької людини, коли родини перебувають в емоційно складному та вразливому стані, тому юридичний супровід є вкрай важливим. Окрім практичної користі, така державна підтримка є формою визнання потреб родини та кроком до підтримки родин та їхніх інтересів.

Сфера добробуту
Матеріальні потреби

Виклики родини	Рекомендації / рішення
Родини залишаються у фінансовій невизначеності: виплати можуть надходити із затримкою, а наявної допомоги недостатньо для покриття базових потреб у період очікування	Доповнити чинні механізми виплат для близьких зниклих безвісти воїнів та воїнок одноразовою грошовою допомогою

²⁴³ Cedos. (2024). Дослідження досвіду та потреб родин зниклих безвісти військових. С. 29. cedos.org.ua/wp-content/uploads/2024_cedos_doslidzhennya-dosvidu-ta-potreb-rodyn-znyklyh-bezvisty-viyskovosluzhbovcziv.pdf

Пенсію у зв'язку з втратою годувальника можуть отримати не всі рідні

Запровадити страхову виплату по тимчасовій відсутності годувальника для дітей до 23 років та близьких, які не отримують частку грошового забезпечення

Родини стикаються з надмірними бюрократичними процедурами й браком доступних юридичних послуг, що ускладнює оформлення статусу та пільг

Зберегти гарантії безоплатних первинної та вторинної правової допомоги, подання адвокатських запитів, базових нотаріальних послуг для оформлення документів, пов'язаних із пільгами чи майном

Покликання

Робота

Зникнення близької людини на війні може впливати на працездатність та загальний стан рідних. У перші тижні чи місяці після звістки вони потребують часу для адаптації до нової реальності. Це може позначитися на здатності працювати: знижується концентрація, іноді виникає потреба поставити роботу «на паузу», щоб відновити емоційну рівновагу або почати шукати інформацію про рідну людину²⁴⁴.

Утім, не всі рідні можуть дозволити собі тривалу перерву в роботі, тож деколи вони змушені повертатися до праці в кризовому стані — через неможливість взяти додаткову відпустку чи оформити медичний висновок про тимчасову непрацездатність або знайти тимчасову заміну серед колег. Дехто продовжує працювати й через фінансову потребу забезпечення родини, а для когось зайнятість навпаки стає ресурсом підтримки, дає відчуття стабільності, сенсу й частково знижує рівень тривоги.

²⁴⁴ Ветеран Хаб. (2024). Шлях коханої воїна. С. 137.
kohani.veteranhub.com.ua/wp-content/uploads/2025/10/shliah-kohanoi-voina.pdf

Експертні рекомендації

- **Надати право на відпустку щодо з'ясування обставин зникнення члена сім'ї**

Докладне обґрунтування рекомендації надаємо в [розділі 6 Шлях сімей ветеранів і ветеранок з інвалідністю, підрозділ Добробут. Покликання. Робота.](#)

Додатково рекомендуємо:

- **Запровадити додаткову щорічну відпустку для одиноких матерів і батьків**

Ми пропонуємо внести зміни до законодавства, щоб надати окрему щорічну додаткову оплачувану відпустку для одиноких матерів і батьків з родин зниклих безвісти ветеранів/ок тривалістю до 14 календарних днів. Така відпустка має надаватися понад основну щорічну відпустку та не залежати від стажу роботи чи умов зайнятості.

Одинокими матерями / батьками можуть бути жінки / чоловіки, які виховують дитину без другого з подружжя. Якщо ж батьки не перебували в зареєстрованому шлюбі або батьківство не було встановлено, для отримання пільги потрібно юридично підтвердити зв'язок між дитиною та військовополоненим/ою. Також таку гарантію можна надавати жінкам / чоловікам, які є доньками / синами зниклих безвісти і самотійно виховують дітей²⁴⁵.

Ця підтримка може знизити психоемоційне та фізичне навантаження в умовах тривалого очікування близької людини та відповідальності за дітей, добробут сім'ї і виконання всіх щоденних обов'язків.

²⁴⁵ Лист Міністерства праці та соціальної політики щодо надання відпустки одинокій матері № 5565/0/14-09/13 (2009, 19 травня). zakon.rada.gov.ua/rada/show/v5565203-09#Text

Нині норму щодо додаткових відпусток регулює стаття 9 Закону України «Про відпустки»²⁴⁶, однак вона не враховує специфіку досвіду зникнення безвісти близького родича та пов'язаний із цим вплив на добробут матері / батька. Тому потрібна цільова норма, що надасть самотнім матерям / батькам можливість щороку гарантовано отримувати час на відпочинок та відновлення.

■ **Гарантувати захист від звільнення для матерів / батьків і доглядальників / доглядальниць, які самотійно виховують дитину через зникнення безвісти іншого з батьків**

Наразі самотніх матерів / батьків, які мають дитину до 14 років або дитину з інвалідністю, не можуть звільнити навіть з ініціативи роботодавця (крім повної ліквідації підприємства). Цю підтримку також отримують усиновлювачі/ки, опікуни/ки та піклувальники/ці. Коли завершується строковий договір, самотнім матерям і батькам мають запропонувати інше працевлаштування, а на період пошуку роботи — зберігати середню зарплатню (до трьох місяців). Це регулює стаття 184 КЗпП України²⁴⁷.

Ми пропонуємо зберегти чинні гарантії та посилити інформування людей, які опинились у ситуації самотнього догляду за дитиною через зникнення безвісти чоловіка або дружини. Вони можуть відповідати критеріям самотнього вихователя де-факто, навіть якщо юридично ними не є. Для таких людей варто передбачити поширення дії пільг, які вже застосовуються до самотніх матерів і батьків, для збереження робочого місця у складних життєвих обставинах.

Освіта

Зникнення безвісти воїна та воїнки впливає на всіх членів родини, зокрема дітей. Відсутність зв'язку з одним із батьків, емоційна

²⁴⁶ Закон України «Про відпустки» № 504/96-ВР (1996, 15 листопада). zakon.rada.gov.ua/laws/show/504/96-vr#Text

²⁴⁷ Кодекс законів про працю України (1996, 23 липня). zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text

напруга, фінансові труднощі в родині, вимушений переїзд й адаптація до нових умов — усе це може негативно вплинути загалом на стан дитини, а також різні сфери життя, як-от освіту, мотивацію та здатність дитини навчатися. Освітні втрати поступово накопичуються, і з часом повернутися до стабільного ритму стає дедалі важче²⁴⁸.

Чинне законодавство передбачає для дітей зниклих безвісти воїнів і воїнок низку освітніх пільг, зокрема: позаконкурсний вступ до державних і комунальних закладів вищої та фахової передвищої освіти (за умови фінансування навчання коштом державного бюджету)²⁴⁹ або ж компенсацію вартості контрактного навчання²⁵⁰. Проте ці гарантії охоплюють лише ті етапи освітнього шляху, на яких дитина вступає до закладу освіти наступного рівня й не враховують потреб дітей на проміжних етапах.

Психоемоційний стан дитини, яка втратила зв'язок із батьком чи матір'ю, може тимчасово знижувати її здатність до навчання. В умовах емоційного виснаження дитині може бракувати внутрішнього ресурсу засвоювати матеріал у звичному темпі. Якщо вона пропускає ключові теми або не встигає опанувати нові знання вчасно, це впливає на подальшу освітню траєкторію, зокрема: на підготовку до НМТ, результати тестувань та на рівень знань загалом.

Важливо надати дітям інструменти для відновлення або посилення знань, які могли втратитись у той період, коли їхні батько чи мати зникли безвісти. Тобто, якщо період зникнення безвісти одного з батьків припав на навчання дитини в середній школі, їй має надаватися час на відновлення й повернення на освітню траєкторію для подальшого успішного вступу до закладу вищої

²⁴⁸ Фундація Олени Зеленської, Київська Школа Економіки. (2023). Індекс майбутнього. С 56–57. zelenskafoundation.org.ua

²⁴⁹ Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту». Стаття 15, пункт 23. zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#Text

²⁵⁰ Міністерство у справах ветеранів України. Експериментальний проєкт щодо надання державної допомоги на навчання. mva.gov.ua/gromadskosti/category/267-derzhavna-dopomoga-na-navchannya/eksperimentalnij-proek

освіти. Саме в цей період дитині може знадобитися підтримка в засвоєнні шкільного матеріалу для компенсації знань.

Держава має стати опорою для дітей, чиї батьки зникли безвісти під час служби. Діти мають відчувати підтримку в період освітніх втрат у кризових обставинах і допомогу в поступовому відновленні навчальної траєкторії. Важливо не лише надати пільгу, а й створити умови, за яких дитина зможе самостійно успішно вступити до закладу вищої освіти.

Експертні рекомендації

Для дітей зниклих безвісти воїнів і воїнок пропонуємо надавати такі освітні гарантії:

- Продовжувати надавати гранти на здобуття вищої освіти
- Безоплатне навчання на курсах підготовки до НМТ
- Компенсації освітніх втрат у формі оплати послуг репетиторів
- Зберегти можливість першочергового зарахування до дитячих садків
- Зберегти безоплатне харчування в школах та дитячих садках

Докладне обґрунтування пропозицій надаємо в [розділі 5 Шлях сімей ветеранів та ветеранок, підрозділ Добробут. Покликання. Освіта.](#)

Сфера добробуту
Покликання

Виклики родини	Рекомендації / рішення
Родини зниклих безвісти часто не мають часу й ресурсу для адаптації до нової реальності, але змушені швидко повертатися до роботи без додаткових трудових гарантій	Право на відпустку щодо з'ясування обставин зникнення члена сім'ї
Одинокі матері та батьки стикаються з емоційним і побутовим навантаженням, не маючи гарантованого часу на відпочинок і відновлення	Додаткова щорічна відпустка для одиноких матерів і батьків
Батьки й доглядальники, які фактично виховують дитину самостійно, не завжди охоплені чинними гарантіями щодо захисту від звільнення	Захист від звільнення для матерів, батьків і доглядальників, доглядальниць, які самостійно виховують дитину через зникнення безвісти іншого з батьків
Зникнення одного з батьків негативно впливає на психоемоційний стан дитини, що знижує її здатність до навчання та може призводити до освітніх втрат	■ Продовжувати надавати гранти на здобуття вищої освіти ■ Компенсації освітніх втрат у формі оплати послуг репетиторів ■ Безоплатне навчання на курсах підготовки до НМТ
Додаткові фінансові витрати на харчування та відвідування навчальних закладів	■ Зберегти першочергове зарахування до дитячих садків та безоплатне харчування в школах і дитячих садках

Висновки

1 Родини зниклих безвісти живуть у стані хронічної невизначеності, що поєднується з потребою в активних діях: пошуку інформації, комунікації з військовими та державними структурами, адвокації. Такий стан виснажує як емоційно, так і фізично, впливаючи на здоров'я, здатність працювати, підтримувати стосунки в родині та планувати життя.

2 Потреби родин суттєво змінюються залежно від етапу шляху, на якому вони перебувають, — сповіщення про зникнення, оформлення статусу чи довготривалого очікування. Кожен з етапів вимагає конкретної та комплексної форми підтримки — інформаційної, психологічної, правової чи матеріальної.

Доступна державна підтримка є нерівномірною та недостатньо адаптованою до реальних потреб родин, часто вона залежить від ініціативи самих членів та членкинь сім'ї, а не від напрацьованої системи підтримки. Це посилює виснаження та загальне погіршення добробуту в членів та членкинь родин.

3 Міністерство у справах ветеранів має відігравати не лише інформаційну, а й координаційну роль у підтримці родин зниклих безвісти як частини ветеранської політики. Ці родини мають бути визнані бенефіціарами підтримки нарівні з іншими групами, а сама підтримка — забезпечувати не епізодичне реагування, інформування, а сталий супровід родин упродовж усього періоду зникнення: від моменту сповіщення до зміни статусу чи повернення близької людини.

РОЗДІЛ 8

**Шлях сімей
полонених
та звільнених
з полону
ветеранів
і ветеранок**

Анотація

У цьому розділі йдеться про шлях сімей полонених та звільнених з полону ветеранів і ветеранок, які переживають власний досвід втрати, тривоги, відповідальності та боротьби за звільнення близької людини.

Тут розглядаємо:

- виклики, ролі та потреби родин військовополонених і звільнених з полону на різних етапах досвіду: від отримання звістки про полон до завершення служби ветерана чи ветеранки;
- правовий статус родин військовополонених та його обмеження;
- з якими установами та інституціями взаємодіють рідні військовополонених і звільнених з полону.

Додатково **надаємо рекомендації**, як саме держава може підтримати такі родини в різних сферах добробуту – здоров'ї, житлі та фізичному середовищі, матеріальних потребах (виплатах, соціальному страхуванні, правовому захисті), покликанні (роботі та освіті дітей).

Вступ

Шлях родин військовополонених і звільнених з полону — окрема, складна й часто невидима частина досвіду родин воїнів і воїнок російсько-української війни. Він починається раптово — з моменту зникнення зв'язку з військовослужбовцем/ею чи повідомлення про його / її полон. Відтоді життя родини змінюється докорінно: очікування, невідомість, пошук, надія, страх і боротьба стають частиною щодення.

Родини намагаються зібрати бодай якісь відомості — через військову частину, побратимів та посестер, Координаційний штаб, поліцію, СБУ, волонтерів та волонтерок, соцмережі та доступні відкриті джерела — у надії натрапити на інформацію про близьку людину. Часто вони не мають алгоритму дій та опиняються в умовах самотійного пошуку.

Родини можуть тривалий час не отримувати офіційного підтвердження статусу полону, що унеможлиблює доступ до соціального захисту, компенсацій чи навіть базової інформації. Вони перебувають у стані очікування, де немає чіткого горизонту та розуміння подальших дій. Після надходження додаткових свідчень — від побратимів, посестер, командування, міжнародних організацій, з соціальних мереж, відеозаписів допитів — статус близької людини може змінитися на «військовополонений/а». Зміну може ініціювати родина, але це може відбуватися й без її участі, якщо військова частина або інші уповноважені органи отримують підтвердження факту полону. Водночас немає єдиного сценарію зміни статусу: різні інституції можуть спиратися на різні джерела підтвердження.

Після підтвердження статусу родини можуть очікувати на звільнення близької людини місяці або навіть роки. Часто вони не мають доступу до оперативної інформації про обставини полону, місце перебування або стан здоров'я військовополоненого/ої, що породжує значну інформаційну прогалину. Також формально

родини не мають окремого правового статусу, а отже, не підпадають під жодну цільову категорію допомоги. Вони не отримують автоматичного доступу до психологічної чи соціальної підтримки, гарантованих механізмів зв'язку. У кращому разі підтримку надають благодійні та волонтерські організації або правозахисники, а подекуди родини лишаються сам на сам із невідомістю.

Після повернення близької людини з полону починається новий етап — полегшення та водночас складних викликів для родини. Звільнена людина може мати фізичні травми, наслідки катувань, розлади сну, мовчазність, агресію або байдужість. Родина не завжди розуміє, як діяти, підтримати, спілкуватися та реагувати. Часто рідні не мають підготовки до повернення та не знають, де шукати підтримки.

Звільнені з полону також можуть проходити довготривалу реабілітацію, лікування та відновлення. Цей досвід змінює всю структуру родинного життя. Рідні залишають роботу, переїжджають ближче до медичних закладів, перебудовують побут, можуть переживати стрес, хронічну втому, тривожність, емоційне вигорання.

Попри глибину цього досвіду, державна політика наразі не забезпечує цілісної підтримки для родин військовополонених та звільнених з полону як бенефіціарів із власним досвідом очікування, унікальними етапами, викликами й потребами. Їхня підтримка здебільшого обмежується окремими процедурами реагування від профільних міністерств, установ або міжнародних організацій. Також родина має взаємодіяти й комунікувати з великою кількістю інституцій, кожна з яких виконує різні функції.

У разі коли воїн чи воїнка вважається зниклим безвісти або є підозра перебування в полоні, до процесу взаємодії залучаються різні державні інституції. Наприклад, поліція здійснює збір та підтвердження зразків ДНК, проводить упізнання тіл та оформлює документацію щодо зниклих безвісти воїнів. Служба безпеки України може відповідати за перевірку інформації про

можливий полон або зникнення безвісти, а також за координацію заходів із розшуку. Національне інформаційне бюро веде облік військовополонених і зниклих безвісти, а Координаційний штаб із питань поводження з військовополоненими комунікує з родинами, надає роз'яснення щодо процедур та узгоджує міжвідомчу взаємодію.

Кожна із цих інституцій не несе повної відповідальності за координацію всього процесу — від першого сповіщення родині про зникнення, підтвердження полону до обміну та повернення. Через це сім'я змушена самотійно ініціювати комунікацію, збирати документи, синхронізувати дані між установами та верифікувати надану інформацію.

Державна політика має забезпечити узгодженість, зрозумілість і доступність інформації в межах багаторівневої взаємодії, а також надавати підтримку на всіх етапах — від зникнення зв'язку з воїном/кою до повернення з полону та відновлення. Попри те, що родинам військовополонених було б зручніше мати єдиний орган, який координував би всі питання щодо інформування про місце перебування воїна/ки в полоні та їхнє звільнення, наразі така модель неможлива. Проте відповідальність за системну підтримку родин має бути зосереджена в єдиного органу — Міністерства у справах ветеранів. Це дасть змогу забезпечити сталість, впорядкованість і передбачуваність процесів підтримки для родини.

Державна підтримка родин військовополонених та звільнених з полону має бути не тимчасовою або допоміжною, а повноцінною частиною ветеранської політики. Її можуть потребувати дружини та чоловіки, діти, батьки, брати чи сестри та інші члени родини, що зазнають впливу цього досвіду.

Основні інституції, залучені до підтримки родин військовополонених

Установа	Повноваження
Військові частини	■ Фіксують факт зникнення безвісти військовослужбовця/иці та потрапляння в полон, передають інформацію до ТЦК та СП ■ Проводять службове розслідування (до двох місяців) щодо обставин потрапляння у полон ■ Якщо військова частина має патронатну службу, можуть консультувати та супроводжувати родину в оформленні документів, брати участь у пошуку воїна або воїнки
Територіальні центри комплектування та соціальної підтримки (ТЦК та СП)	■ Сповіщають родину про зникнення військовослужбовця/иці безвісти та потрапляння в полон ■ Надають рекомендації щодо подальших дій: ініціювання розшуку, оформлення пільг ■ Видають рідним витяг з акта про службове розслідування, проведене військовою частиною
Національна поліція України	Фіксує заяву про зникнення воїна/ки, вносить до ЄРДР, здійснює забір ДНК родичів
Служба безпеки України	Має доступ до оперативної інформації про обставини зникнення чи полону воїна/ки через Об'єднаний центр, може надати довідку про факт полону. Взаємодіє з Національною поліцією, Координаційним штабом, МКЧХ
Координаційний штаб з питань поводження з військовополоненими (Координаційний штаб)	■ Центральний орган підтримки сімей: веде особистий кабінет воїна/ки, формує витяги за запитом, надає алгоритми дій, взаємодіє з іншими структурами. ■ Надає правову та психологічну допомогу.

Національне інформаційне бюро (НІБ)	■ Збирає інформацію щодо військовополонених ■ Надає витяг з актуальним статусом
Бюро Центрального агентства з розшуку Міжнародного Комітету Червоного Хреста (ЦАР МКЧХ)	■ Єдиний міжнародний орган, інформація якого визнається військовими частинами та використовується Координаційним штабом як підстава для внесення змін до статусу військовослужбовця ■ Робить запити до державних органів рф про наявність воїна/ки серед військовополонених, умови його/її утримання, стан здоров'я
Міністерство оборони України	Визначає порядок оформлення статусів військовослужбовців/иць, зокрема статусу «військовополонений/а», веде облік зниклих безвісти, полонених і звільнених із полону
Міністерство у справах ветеранів	■ Родини можуть звертатися за загальною інформацією про пільги, доступні послуги для родин військовополонених²⁵¹ ■ Родини військовополонених наразі не включені до кола бенефіціарів ветеранської політики. Міністерство не здійснює їх системної підтримки ■ Міністерство у справах ветеранів може виступити як орган, відповідальний за формування та реалізацію комплексної політики підтримки родин військовополонених — від моменту встановлення факту полону до повного повернення воїна/ки до життя після служби

²⁵¹ Нова ініціатива Мінветеранів: сім'ї полонених або зниклих безвісти ветеранів можуть отримати відомості з ЄДРВВ через ЦНАП. Міністерство у справах ветеранів України. mva.gov.ua/prescenter/category/86-novini/nova-initsiativa-minveteraniv-simi-poloneni-h-abo-zniklih-bez-visti-veteraniv-mozhut-otrimati-vidomosti-z-edrvv-cherez-tsnap

Виклики та потреби на шляху

Родини полонених та звільнених з полону ветеранів і ветеранок проходять свій власний шлях поруч із близькими — від моменту зникнення, пошуку, очікування звістки до боротьби за звільнення та повернення додому. Це шлях тривоги, надії, відповідальності та глибоких переживань, на якому потрібна державна підтримка з урахуванням специфіки цього досвіду.

Шлях сімей полонених і звільнених з полону ветеранів і ветеранок



Етап 1. Отримання звістки про полон і підтвердження статусу

Зміни в житті сім'ї воїна або воїнки на цьому шляху часто починаються з втрати зв'язку. Рідні можуть знати про бойове завдання або переміщення близької людини, але потім контакт надовго обривається. Це може статися з різних причин і не обов'язково через полон, але створює тривожну невизначеність, яка змушує сім'ю шукати відповіді.



Через деякий час після втрати зв'язку родина може отримати офіційне сповіщення про зникнення воїна/ки безвісти. Від цього

моменту вона починає звертатися до різних інституцій — військової частини, Територіального центру комплектування та соціальної підтримки, іноді Національної поліції чи Служби безпеки України, а також може фіксувати зникнення через поліцію або звертатися до Координаційного штабу з питань поводження з військовополоненими. Згодом, коли з'являються підтверджені обставини, наприклад факт полону або загибелі, постає потреба змінити первинний статус.

Втрата зв'язку

До кого звертається родина	Основні виклики	Потреби
Військова частина, побратими чи посестри	Тривожна невідомість, відсутність підтвердженої інформації	Пояснення можливих причин, базова підтримка

Після періоду невизначеності сім'я може отримати звістку про те, що близька людина в полоні. Згідно з офіційною процедурою, така інформація має надходити від військової частини або ТЦК та СП, але на практиці так відбувається не завжди. Частина родин може довідуватися про полон з неофіційних джерел: від побратимів чи посестер, які повернулися, з медіа або через особисте звернення до державних органів, зокрема НІБ або Координаційного штабу²⁵².

Зміна статусу з «безвісти зниклого/ої» на «військовополоненого/у» часто відбувається із затримками. Між військовими частинами, НІБ та Координаційним штабом інколи бракує своєчасного обміну інформацією, що ускладнює формальне підтвердження статусу. У результаті, навіть якщо факт перебування в полоні вже встановлений, родина тривалий час залишається без доступу до належного інформування, консультацій чи підтримки. Щоб усунути цей бар'єр, доцільно запровадити системну

²⁵² Ветеран Хаб. (2024). Шлях коханої воїна. С. 143
kohani.veteranhub.com.ua/wp-content/uploads/2025/10/shliah-kohanoi-voina.pdf

координацію між НІБ, Координаційним штабом і військовими частинами щодо автоматичного сповіщення про зміну статусу.

Водночас статус військовополоненого/ої теж не є сталим: надалі людина може бути звільненою або визнаною загиблою, якщо про її подальшу долю невідомо. Кожна із цих змін спричиняє нову хвилю правових, емоційних і адміністративних викликів, зокрема для родини. Саме тому вона потребує не лише юридичного супроводу, а й сталої, адаптивної моделі підтримки, яка зможе реагувати на зміну обставин — як з боку держави, так і з боку уповноважених служб.

Офіційне підтвердження факту полону відбувається на основі різних документів: свідчень побратимів чи посестер, підтвердження МКЧХ. Організація, відповідно до Женевських конвенцій, має мандат підтверджувати статус військовополонених, але в умовах російсько-української війни організація не завжди виконує це завдання. Наприклад, МКЧХ не має повного доступу до місць утримання полонених на території росії і не наполягає публічно на його наданні. Крім того, організація дотримується політики нейтралітету, яка передбачає нерозголошення порушень утримання полонених, навіть якщо вони зафіксовані. Це робить неможливою прозору комунікацію із сім'ями полонених та породжує недовіру й розчарування.

Через відсутність єдиного механізму, що регулює, які саме докази визнаються достатніми для фіксації полону, військові частини діють за власними підходами. Деякі враховують свідчення побратимів чи посестер, інші наполягають виключно на офіційних підтвердженнях від міжнародних інституцій. Це спричиняє правову невизначеність і нерівний доступ родин до соціального захисту, оскільки статус полону може залишатися неоформленим тривалий час.

Держава має встановити чіткий та уніфікований порядок фіксації факту полону, який передбачатиме альтернативні джерела інформації в умовах, коли МКЧХ не може надати відповідних даних.

Отримання звістки про полон та підтвердження статусу

До кого звертається родина	Основні виклики	Потреби
Військова частина, ТЦК та СП, побратими/посестри, медіа, НІБ, Координаційний штаб, МКЧХ	Неофіційність джерел, відсутність оперативного інформування, затримки у зміні статусу, відсутність єдиного механізму визнання доказів, МКЧХ не має повного доступу до місць утримання	Єдиний канал перевіреного повідомлення, пояснення подальших кроків, автоматичне сповіщення про зміну статусу, уніфікований порядок фіксації полону

Для відстеження й збору інформації про військовополонених вже є розроблені пам'ятки, дорожні мапи, гарячі лінії НІБу²⁵³ та особистий кабінет. Проте ці інструменти потребують регулярного оновлення, спрощення формулювань та адаптації до змінних умов воєнного часу. Родини мають отримувати чіткі інструкції: що робити, куди звертатися, які документи збирати — і мати змогу отримати консультації без зайвих бар'єрів. Цю навігацію держава має посилювати на рівні регіональних ТЦК та СП, військових частин, гарячих ліній та онлайн-платформ.

Попри офіційне підтвердження полону, окремого статусу для родини наразі немає, хоча вона має власний досвід, зазнає стресу та може потребувати підтримки.

Після отримання звістки про полон емоційний стан родини різко змінюється: замість виснажливого очікування й тривалої невизначеності може з'являтися шок, почуття втрати, емоційна паралізація або, навпаки, імпульсивна потреба діяти — звертатися, шукати, вимагати відповіді²⁵⁴. Тому саме в цей момент важливо забезпечити кризову стабілізацію: екстрену психологічну допомогу,

²⁵³ Національне інформаційне бюро (НІБ) створене у березні 2022 року для збору та узагальнення даних про військовополонених, загиблих, зниклих безвісти, незаконно затриманих людей з обох сторін воєнних дій. nib.gov.ua

²⁵⁴ Ветеран Хаб. (2024). Шлях коханої воїна. С. 140 kohani.veteranhub.com.ua/wp-content/uploads/2025/10/shliakh-kohanoi-voina.pdf

присутність людини, яка може детально пояснити майбутні кроки, допомогти уникнути дезорієнтації.

Також родина може потребувати юридичної підтримки, оскільки саме рідні часто збирають інформацію про близьку людину, ініціюють зміну статусу, готують звернення до Координаційного штабу, реєструють запити до Національного інформаційного бюро та формують пакет документів до військової частини. Родина може самостійно знаходити фото або відео зі свідченням про перебування воїна/ки в полоні. Якщо зображення недостатньо чітке, вона може ініціювати проведення портретної експертизи в межах кримінального провадження, отримати висновок експерта й передати його до НІБ, Координаційного штабу та СБУ. Після підтвердження ці структури можуть рекомендувати військовій частині змінити статус і видати довідку № 55 (Про перебування в місцях несвободи внаслідок збройної агресії рф)²⁵⁵.

Окремої уваги потребують ситуації, коли родина має часткові або суперечливі підтвердження: наприклад, побратим повернувся з полону і повідомив про місце перебування воїна, однак військова частина не змінює статус без підтвердження Міжнародного комітету Червоного Хреста. У такому разі держава має вимагати ефективності роботи міжнародних організацій, брати з них зобов'язання щодо своєчасного оновлення інформації, зокрема й на основі перевірених свідчень побратимів. **Політика має визнавати й підтримувати зусилля родин у процесі встановлення правового статусу, а не залишати їх наодинці з процедурною невизначеністю.**

На цьому етапі основна роль державної політики — забезпечити пояснення та навігацію для родин у різних системах оповіщення. Навіть якщо статус полоненого/ої ще не затверджений остаточно, підтримка є критично важливою в період, коли родина проживає

²⁵⁵ Кабінет Міністрів України (2023, 20 січня). Постанова № 55 «Про затвердження Порядку оформлення довідок про перебування осіб у місцях несвободи внаслідок збройної агресії проти України або інтернування в нейтральних державах». zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-2023-n#Text

досвід невідомості, переживання за близьку людину та очікування її з полону.

Виклики	Потреби	Необхідна підтримка
Відсутність окремого статусу для родини полоненого	Визнання специфічного становища родини, яка зазнає стресу	Розробка підходів до підтримки родин полонених
Емоційний шок, почуття втрати, паралізація або імпульсивні дії після звістки про полон	Кризова стабілізація, роз'яснення подальших кроків	Кризова психологічна підтримка; присутність фахівця, який пояснить дії
Тривалий період невизначеності, очікування без остаточного статусу	Пояснення процедур, навігація, інформаційна та психологічна підтримка	Забезпечення комунікації та підтримки родин у різних системах оповіщення навіть без остаточного статусу

Етап 2. Боротьба за звільнення з полону



Після підтвердження факту полону для родини розпочинається новий етап — очікування звільнення. У цей період рідні можуть намагатися дізнатися більше подробиць про перебування воїна/ки в полоні, зберігати контакт принаймні опосередковано через уповноважені органи й пристосовуватися до нового, нестабільного режиму невизначеності в житті. Деякі з партнерів/ок та родичів/ок

військовополонених переходять до активної публічної ролі — представника/иці інтересів людини, яку позбавили свободи²⁵⁶.

На цьому етапі рідні полонених воїнів і воїнок можуть особливо гостро відчувати психологічну та фізичну втому. Вони часто вимушені поєднувати кілька ролей: працювати або навчатися, піклуватися про дітей, доглядати за літніми родичами, комунікувати з державними структурами, брати участь у громадських ініціативах або підтримувати інші родини військовополонених. Часто це відбувається на тлі погіршення власного здоров'я: родини відкладають турботу про себе на потім та зосереджуються лише на тому, що може наблизити звільнення близької людини з полону.

Партнери та партнерки військовополонених нерідко перебувають у стані емоційного заціпеніння — життя зупиняється до моменту повернення воїна/ки. Багато з них не можуть уявити собі майбутнього або ухвалювати рішення, допоки не буде відомо, що відбувається з їхньою близькою людиною. Якщо в родині є діти, до цього додається ще одне складне завдання — підтримувати зв'язок дитини з батьком чи матір'ю і пояснювати обставини перебування в полоні етично та обережно.

На цьому етапі важливо забезпечити для родин психологічну підтримку — індивідуальну терапію або групові зустрічі, які допомагають зменшити відчуття ізоляції та розгубленості.

Виклики	Потреби	Необхідна підтримка
Тривалий період невизначеності, нестабільний режим життя	Інформація про перебування воїна/ки, підтримання контакту через уповноважені органи	Забезпечення можливості отримання відомостей через офіційні канали та органи

²⁵⁶ Ветеран Хаб. (2024). Шлях коханої воїна. kohani.veteranhub.com.ua/wp-content/uploads/2025/10/shliah-kohanoi-voina.pdf

Психологічна та фізична втома родин, емоційне заціпеніння, втрата відчуття майбутнього	Психологічна підтримка, можливість емоційного розвантаження, стабілізація, підтримка життєвого ресурсу	Індивідуальна терапія, групові зустрічі для зменшення ізоляції та розгубленості, психологічна підтримка та супровід протягом усього періоду полону
--	--	--

Окремої уваги потребує адвокація від родин військовополонених²⁵⁷. Родина може стикатися з постійною потребою в організації логістики — регулярних поїздок до різних інституцій, військових частин, органів державної влади, зокрема місцевого самоврядування чи представництв міжнародних організацій. Усе це робиться, щоб отримати бодай частину інформації про місце перебування військовослужбовця/иці, обставини полону, а також про те, що людина жива та має доступ до гуманітарної допомоги. Родина шукає, наприклад, згадки у звітах МКЧХ або інші підтвердження, а також можливість листування, відеозв'язку.

Така активність часто триває роками та відбувається в умовах невизначеності, без гарантії результату, але з постійним витрачанням часу, коштів і емоційних ресурсів сім'ї. Саме тому на цьому етапі особливо важливою є доступність адресної допомоги — фінансової або матеріальної підтримки, яка надається конкретній родині відповідно до її потреб (наприклад, одноразова виплата, допомога з житлом). Не менш важливими є відпустки, механізми компенсації витрат, зокрема на дорогу до місця проведення пошуків, інституцій або на участь у слідчих чи юридичних діях.

²⁵⁷ Ветеран Хаб. (2024). Шлях коханої воїна.
kohani.veteranhub.com.ua/wp-content/uploads/2025/10/shliah-kohanoi-voina.pdf

Виклики	Потреби	Необхідна підтримка
Поєднання багатьох ролей (робота, догляд, комунікація з державними структурами, участь в ініціативах)	Полегшення навантаження, підтримка у побутових і соціальних питаннях	Адресна допомога — фінансова чи матеріальна (одноразові виплати, допомога з житлом, компенсація витрат, відпустки)
Постійна адвокаційна діяльність, численні звернення до інституцій, логістичне навантаження	Зручна взаємодія з органами влади, доступ до правової інформації	Юридичний супровід, компенсація витрат на поїздки, участь у слідчих або юридичних діях

Також важливо впорядкувати механізми публічного визнання й репрезентації досвіду полону. Держава має встановити сталі правила висвітлення цієї теми в медіа, освітньому середовищі та на публічних заходах. Ідеться як про офіційне інституційне визнання, так і про символічні практики, наприклад використання прапора полонених як знаку солідарності та підтримки. Уже зараз в Україні розпочинаються ініціативи зі створення та підняття прапорів для вшанування військовополонених і зниклих безвісти²⁵⁸ — символу надії на повернення українських полонених та зниклих безвісти воїнів. Така символіка, особливо затверджена на державному рівні, є визнанням та оприявненням досвіду родин військовополонених і може бути символічною підтримкою для них, адже підкреслює, що держава пам'ятає про кожного та кожную.

Окремим викликом на цьому етапі є судові процеси над військовополоненими, ініційовані окупаційною владою (що є порушенням міжнародного гуманітарного права). Родини в цих обставинах мають залучатися до взаємодії з медіа, міжнародними правозахисними організаціями. Це часто є психологічно складним і тривалим досвідом, тому держава

²⁵⁸ В Україні пропонують вшановувати полонених і зниклих безвісти спеціальним прапором. (2024, 8 липня). Укрінформ. ukrinform.ua/rubric-society/3883168-v-ukraini-proponuut-vsanovuvati-polonenih-i-zniklih-bezvisti-specialnim-praporom.html

має забезпечити родині системну інституційну підтримку протягом усього періоду перебування військовослужбовця/иці в полоні. Ідеться про поєднання юридичної навігації, інформування про права, доступу до консультацій, а також регулярного надання інформації про доступні форми психологічної та іншої підтримки. Такий супровід має не лише реагувати на окремі звернення, а й активно підтримувати родину, з урахуванням змін обставин, тривалості полону та потреб родини, яка проживає досвід очікування.

Етап боротьби родини за звільнення з полону воїна чи воїнки — це не лише очікування, а більшою мірою проактивна, виснажлива діяльність сім'ї. Саме тому політика підтримки на цьому етапі має бути спрямована на зміцнення повсякденного добробуту родини.

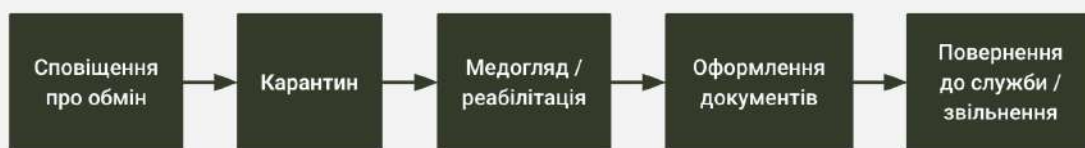
Виклики	Потреби	Необхідна підтримка
Відсутність усталених форм суспільного визнання досвіду полону	Символічне та публічне визнання, підтримка через спільні знаки пам'яті	Впорядкування правил висвітлення теми в медіа, освітньому середовищі, на публічних заходах; затвердження символів (зокрема прапора)
Тривала виснажлива діяльність родини без гарантії результату	Стійка допомога та супровід упродовж усього періоду полону	Системна політика підтримки, орієнтована на зміцнення повсякденного добробуту родин

Етап 3. Звільнення з полону



Після сповіщення та звільнення воїна або воїнки з полону родина стикається з новим етапом, що може передбачати або повернення до військової служби, або її завершення. Сам процес звільнення, хоча і є позитивною новиною та знімає частину важкого досвіду стресу, невизначеності та тривалого очікування, водночас не означає завершення всіх труднощів. Він потребує складної логістики для родини: поїздки до місця карантину після обміну полоненими, переміщенням до медичного чи реабілітаційного закладу, супроводжується бюрократичними викликами, пов'язаними з оформленням документів та підготовкою до довготривалої адаптації.

Етапи звільнення з полону



Після отримання інформації про місце та дату повернення воїна/ки родини зазвичай намагаються прибути на місце якомога раніше, іноді ще до завершення карантинного періоду, щоби бути поруч із близькою людиною. Деколи на місцях для родин організовують зустрічі з психологами та представниками військових частин, які пояснюють юридичні, медичні й соціальні процедури, а також особливості взаємодії з воїнами в перші дні після звільнення. Ідеться про базові знання щодо психологічного і фізичного стану

людини після полону: небажання говорити чи перебувати поруч з іншими, можливу реакцію страху на дотик, мовчання або емоційну відстороненість — усе це може бути нормальною реакцією в перші дні.

Водночас таке інформування відбувається не завжди, і здебільшого родини залишаються без розуміння, як коректно та чутливо спілкуватися з близькою людиною після повернення. Саме тому держава має забезпечити системне поширення подібних матеріалів не лише після звільнення, а ще на етапі очікування обміну та підготовки до зустрічі. Також важливо інформувати родину про подальші дії після обміну: особливості карантину, можливе лікування та реабілітацію, переміщення в межах країни, повернення до служби або звільнення.

Під час очікування на обмін, самого обміну, лікування та реабілітації члени родини можуть брати відпустки на роботі або навіть звільнятися з неї, орендувати житло поблизу медичного закладу, аби бути поруч із близькою людиною під час первинної реабілітації, супроводжувати її до лікарів, підтримувати в побуті та адаптації. Саме тому важливо в цей період надавати житлову та трудову підтримку у формі компенсацій на оплату житла та комунальних послуг, гарантованої можливості оформлення відпусток.

Виклики	Потреби	Необхідна підтримка
Логістичні труднощі: поїздки до місця карантину, медичних чи реабілітаційних закладів	Організація переміщення та перебування поруч із воїном/воїнкою	Компенсації витрат на житло, допомога з орендою житла
Бюрократичні виклики: оформлення документів, підготовка до адаптації	Юридична та адміністративна підтримка	Гарантована допомога у підготовці документів, супровід процедур

Недостатнє інформування про психологічний і фізичний стан людини після полону	Знання про можливі реакції та особливості спілкування	Системне поширення інформаційних матеріалів щодо адаптації, підготовки до зустрічі, взаємодії під час карантину, лікування та реабілітації
Обмежена можливість бути поруч із близькою людиною під час лікування та реабілітації	Можливість підтримувати воїна/ку під час первинної адаптації	Надання відпусток, трудова підтримка, гарантія участі родини у процесі лікування та реабілітації

Етап 4. Завершення служби. Перехід до цивільного життя



Завершення служби після звільнення з полону означає для родини не припинення, а продовження шляху. У цей час сім'я може підтримувати воїна або воїнку в оформленні документів, координувати план реабілітації, підтримувати відновлення спільного побуту. І кількість цих обов'язків також ускладнює саме відновлення родини після досвіду очікування на воїна.

Відновлення — як фізичне, так і психологічне — незалежно від формального перебігу медичної реабілітації, стосується всієї родини. Ідеться не лише про адаптацію та потреби звільненого/ої ветерана/ки, а й про психоедукацію для рідних, участь у групах підтримки, доступ до індивідуальної терапії.

Важливою є видимість та розуміння досвіду рідних. Так, у дослідженні «Шлях коханої воїна» партнерки звільнених з полону ветеранів зазначали, що відчували очікування суспільства щодо їхньої поведінки, зокрема, стриманості, емоційної стабільності, жертвовної підтримки²⁵⁹. Це могло накладати тиск, особливо на тлі глибокої втоми й розгубленості. Тому важливим є визнання досвіду родин та психологічна підтримка в цей період для віднайдення нових опор та турботи про себе.

Після звільнення з полону родина поступово входить у сферу дії державної політики ветеранів та ветеранок: отримує право на збереження житлових і комунальних компенсацій, пенсійне забезпечення в разі встановлення інвалідності, гарантований доступ до соціальних і освітніх послуг для дітей. Це особливо актуально в ситуаціях, коли реабілітація близької людини відбувається не за місцем проживання, вимагає додаткових витрат або впливає на здатність членів та членкинь родини продовжувати навчання чи роботу. Держава має передбачити умови, у яких родина не змушена обирати між підтримкою воїна/ки та збереженням власного добробуту.

Окремо варто враховувати, що якщо у звільненого/ої з полону встановлено поранення, захворювання або інвалідність, то з цього моменту для родини починається шлях сім'ї ветерана або ветеранки з інвалідністю. Докладніше про такий досвід та необхідну підтримку розповідаємо в [розділі 7](#).

²⁵⁹ Ветеран Хаб. (2024). Шлях коханої воїна.
kohani.veteranhub.com.ua/wp-content/uploads/2025/10/shliah-kohanoi-voina.pdf

Виклики	Потреби	Необхідна підтримка
Велике навантаження на родину через оформлення документів, координацію реабілітації, відновлення побуту	Полегшення адміністративного та побутового навантаження	Допомога в оформленні документів, супровід реабілітаційних процедур
Фізичне та психологічне відновлення всієї родини після тривалого стресу та очікування, соціальний тиск та очікування «стриманості» та «жертвовності» від родин	Психоедукація для родини, психологічна підтримка, навчання самопідтримки для пошуку ресурсу, визнання досвіду родини	Групи підтримки, програми психологічного супроводу для відновлення ресурсів, програми видимості досвіду

Добробут

Шлях родини військовополонених і звільнених з полону позначається тривалою невизначеністю, емоційною напругою і необхідністю самотійно шукати відповіді в ситуації, де бракує прозорості та підтримки. Він вимагає від родин неабиякої витривалості — юридичної, психологічної та організаційної.

Водночас держава має бути не спостерігачем, а активним партнером, який вибудовує зрозумілу систему дій, допомоги та визнання, що охоплює різні сфери життя. Державні гарантії щодо здоров'я, житла, освіти й інших потреб — прояв визнання їхнього досвіду. Далі розглянемо, як держава може підтримувати такі родини за різними вимірами добробуту.

Важливо: ми не надаємо загального огляду всіх можливих проблем і потреб, які можуть виникати у родин полонених і звільнених з полону. Натомість зосереджуємося на потенційних рішеннях, які держава може реалізувати для задоволення їхніх потреб. Їх ми виявили за допомогою аналізу доступних даних та інформації.

Сформовані рекомендації є результатом роботи Коаліції організацій на основі експертного досвіду у сфері ветеранських справ і обговорень/консультацій з експертами різних сфер. Ми розуміємо, що не могли охопити всіх можливих викликів і потенційних рішень, тому важливо продовжувати досліджувати ці теми, щоб розробити дієву підтримку для родин ветеранів і ветеранок.

Здоров'я

Життя родин полонених і звільнених з полону ветеранів і ветеранок часто супроводжується тривалим стресом і серйозними викликами для психічного та фізичного здоров'я. Очікування новин про близьку людину в полоні, страх за її життя та безпеку, безсилля і постійна тривога формують глибоку психоемоційну напругу.

Після звільнення з полону новий виклик — адаптація. Родини можуть не мати знань щодо підтримки своїх близьких під час відновлення, а також самі переживати наслідки травматичного досвіду, часто ігноруючи турботу про власне здоров'я.

Експертні рекомендації

- **Зберегти можливість державної компенсації за психотерапевтичні послуги**

Докладне обґрунтування пропозиції надаємо в [розділі 5 Шлях сімей ветеранів та ветеранок, підрозділ Добробут. Здоров'я.](#)

Сфера добробуту
Здоров'я

Виклики родини	Рекомендація / рішення
Вплив невизначеності, стресу та емоційного навантаження на психічне здоров'я	Продовжувати надавати державну компенсацію за психотерапевтичні послуги

Житло та фізичне середовище

Житлова стабільність є одним з важливих компонентів добробуту сім'ї. Родини військовополонених часто змушені їздити до різних інституцій, зокрема до Координаційного штабу, військової частини, правоохоронних та судових органів, щоб надавати свідчення, уточнювати дані чи підтверджувати статус. Стабільне житло є базовою умовою для організації таких логістичних зусиль. Крім того, після повернення з полону сам ветеран чи ветеранка потребуватиме безпечного простору для реабілітації та відновлення. Отже, доступ до житла впливає на добробут родини як під час очікування, так і після повернення.

Нині родини ветеранів/ок, які перебувають у полоні або звільнені з нього, не мають спеціального механізму державної підтримки для придбання житла. Більшість житлових програм, зокрема «єОселя», надає пільгове іпотечне кредитування лише для військовослужбовців/иць, а не для їхніх родин. У разі полону скористатися цим правом неможливо.

Після початку повномасштабної агресії росії багато українських родин втратили своє житло. Для підтримки таких сімей держава впровадила механізми компенсації. Зокрема, **Постанова Кабінету Міністрів України від 30 травня 2023 року № 600 затвердила Порядок надання компенсації за знищені об'єкти нерухомого майна²⁶⁰**. Однак родини військовополонених та звільнених з полону часто змушені чекати компенсацію на загальних підставах, без врахування досвіду та нагальної потреби в житлі.

Вони також можуть опинитися у складних житлових умовах, якщо змушені були евакуюватися, їхнє житло було знищене чи перебуває на нині окупованих територіях. Тривалий період очікування звільнення, складна взаємодія з інституціями, а з після звільнення воїна/ки з полону необхідність відновлення — усе це формує підвищену потребу в стабільному доступі до житла.

На сьогодні чинне законодавство не передбачає компенсації витрат на оренду (піднайом) житла для родин військовополонених. Деякі програми підтримки внутрішньо переміщених людей можуть частково покривати такі витрати, однак вони не враховують специфіку досвіду родин військовополонених і не є системним рішенням у межах політики підтримки родин.

Однак окреме забезпечення житлом для родин зниклих безвісти ветеранів/ок поки не передбачене. Вони не мають доступу до програм, які діють, наприклад, для сімей загиблих, — ремонт пошкодженого житла, надання квартири протягом двох років після перебування на обліку або можливість отримати позику

²⁶⁰ Кабінет Міністрів України (2023, 30 травня). Постанова № 600 «Про затвердження Порядку надання компенсації за знищені об'єкти нерухомого майна». zakon.rada.gov.ua/laws/show/600-2023-p#Text

на будівництво з відстроченим поверненням коштів²⁶¹, хоча так само можуть потребувати підтримки в забезпеченні житлового добробуту.

До того ж у разі полону одного з подружжя родина не зможе продати наявне у власності житло, якщо ця людина була його власницею або співвласницею²⁶². Придбати житло, поки один із подружжя має статус полоненого/ої, також буде неможливо, адже за Сімейним кодексом України набуте в шлюбі майно є спільним, відповідно, купівля потребуватиме згоди обидвох з подружжя²⁶³.

Експертні рекомендації

- Надавати разовий пільговий кредит на купівлю житла, тобто додати до переліку пільгових груп родини полонених ветеранів та ветеранок
- Забезпечити пріоритет у черзі на компенсацію за зруйноване житло
- Забезпечити оплату житлово-комунальних послуг протягом часу служби ветерана або ветеранки

Докладне обґрунтування пропозицій надаємо в [розділі 7 Шлях сімей зниклих безвісти ветеранів та ветеранок, підрозділ Добробут. Житло та фізичне середовище.](#)

²⁶¹ Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту». Стаття 15, пункти 8, 15, 16. zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#Text

²⁶² Цивільний кодекс України. Стаття 361. zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text

²⁶³ Сімейний кодекс України. Стаття 60. zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text

Додатково пропонуємо:

- **Запровадити компенсацію витрат на піднайом житла на період полону військовослужбовця/иці та впродовж року після звільнення**

Якщо ветеран/ка до і під час служби забезпечував/ла родину, зокрема витрати на оренду житла, то після зникнення і потрапляння в полон близькі втрачають не лише моральну опору, а й фінансову стабільність.

Ми пропонуємо запровадити окремий механізм компенсації витрат на піднайом житла для сімей військовополонених і звільнених з полону на весь період полону та протягом одного року після повернення. Це дасть родині змогу стабілізувати побут, підтримати процес відновлення й уникнути додаткового фінансового навантаження під час періоду відновлення.

Виклики родини	Рекомендації / рішення
Родини можуть бути позбавлені можливості придбати чи поліпшити житло через зниження доходів і юридичні обмеження щодо майна	Разовий пільговий кредит на купівлю житла
Родини можуть залишатися без захисту через втрату житла і юридичну невизначеність	Пріоритет у черзі на компенсацію за зруйноване житло
Додаткове фінансове навантаження за оплату комунальних послуг та обмеженість чинних пільг лише для власників або зареєстрованих мешканців житла	Оплата житлово-комунальних послуг на період служби
Потрапляння в полон близької людини може призводити до різкого погіршення фінансової стабільності родини та складнощів у оплаті орендованого житла	Компенсація витрат на піднайом житла на період полону та впродовж року після звільнення військовослужбовця/иці

Матеріальні потреби

Виплати

У ситуації, коли військовослужбовець або військовослужбовиця перебувають у полоні, фінансове навантаження на родину суттєво зростає. Особливо це може бути відчутно, якщо воїн/ка був/ла єдиним або основним годувальником у сім'ї, а також, якщо родина має дітей чи літніх людей, за якими здійснює догляд.

Родинам часом необхідно оплачувати додаткові витрати, пов'язані з логістикою до державних установ або місць обміну, а також із психологічною чи медичною підтримкою. Підтримка родин полонених воїнів наразі не гарантує доступ до державних компенсацій, що лише може поглиблювати фінансову нестабільність в родині.

Наразі родини полонених, як і родини зниклих безвісти воїнів/ок, мають право отримувати частину їхнього грошового забезпечення у розмірі 50 %. Це право регулюють положення, закріплені в наказі Міністерства оборони № 330 (зі змінами)²⁶⁴ та в Законі України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їхніх сімей»²⁶⁵.

Грошове забезпечення військовополонених виплачується людям, яких воїн/ка попередньо визначив/ла в письмовому розпорядженні. А за відсутності такого розпорядження (яке не є обов'язковим елементом оформлення служби) — ділиться рівними частками між найближчими родичами — одним із подружжя, батьками, законними представниками неповнолітніх дітей, а також повнолітніми дітьми з інвалідністю, отриманою до 18 років. Якщо ж найближчих рідних немає, виплати переходять до інших родичів —

²⁶⁴ Наказ Міністерства оборони України «Про внесення змін до наказу Міністерства оборони України від 08 листопада 2016 року № 595/ДСК» № 330 (2021, 23 жовтня). mod.gov.ua/diyalnist/normativno-pravova-baza/dsk

²⁶⁵ Закон України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» № 2011-XII (1991, 20 грудня). zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text

повнолітніх дітей, рідних братів чи сестер, законним/ою представником/ицею яких був/ла військовослужбовець/иця. У такому разі кожен із них може отримати до 20 % щомісячного забезпечення полоненого/ої. Решта коштів зберігається за самим/ою ветераном/кою.

Схема розподілу виплат щомісячного грошового забезпечення
військовополонених

Основний розподіл	Якщо найближчих родичів немає	Решта коштів
Ділиться рівними частками між найближчими родичами	Виплати переходять до інших родичів	Зберігається за ветераном/кою
■ Подружжя ■ Батьки ■ Законні представники неповнолітніх дітей ■ Повнолітні діти з інвалідністю, набутою до 18 років	■ Повнолітні діти ■ Рідні брати або сестри, якщо ветеран/ка був їхнім законним представником	
До 50 % щомісячного забезпечення рівними частками	До 20 % щомісячного забезпечення кожному	

На практиці під час реалізації цієї гарантії можуть виникати складнощі. Процес оформлення виплат часто супроводжується затримками або неузгодженістю між різними органами (військовими частинами, центрами комплектування, органами соцзахисту), а родини можуть не мати достатньої інформації про процедуру або свій статус²⁶⁶.

Ще однією системною проблемою виплат сім'ям є поточна модель надання грошової підтримки через Міністерство розвитку громад та територій України. Такий механізм сформувався через те,

²⁶⁶ Ветеран Хаб. (2024). Шлях коханої воїна.
kohani.veteranhub.com.ua/wp-content/uploads/2025/10/shliah-kohanoi-voina.pdf

що саме це міністерство опікується питаннями тимчасової окупації та пов'язаними з нею гуманітарними наслідками. Проте такий підхід розглядає досвід полону лише як аспект реінтеграційної політики, ігноруючи потребу в системній соціальній підтримці родин військовополонених.

Експертні рекомендації

- **Запровадити щорічну одноразову грошову допомогу родині за кожен повний рік перебування військовослужбовця чи військовослужбовиці в полоні**

Ми пропонуємо зберегти виплати грошового забезпечення 50% для родин військовополонених, однак посилити її додатковою підтримкою для родини у формі одноразової виплати. Нині таку виплату надає Міністерство розвитку громад та територій України, однак вона поширюється як для родин цивільних, так і військовополонених²⁶⁷. Проте досвід родин ветеранів/ок, які перебувають у полоні, має власну специфіку, тому потребує виокремленого підходу.

Родини військовополонених фактично проживають у стані затяжної психологічної кризи, соціальної ізоляції та економічної вразливості. Упродовж місяців або навіть років вони перебувають у постійній тривозі за життя та здоров'я рідної людини, не маючи перевіреної інформації про її стан. Цей досвід породжує хронічний стрес, емоційне вигорання, складнощі з концентрацією та плануванням життя, особливо якщо в родині є діти.

Економічна вразливість також зростає: родина часто втрачає не лише щоденну присутність, а й внесок військовополоненого або військовополоненої в домашній бюджет, особливо якщо до цього вони були єдиним або основним годувальником/цею.

²⁶⁷ Закон України «Про соціальний і правовий захист осіб, стосовно яких встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України, та членів їхніх сімей» № 2010-IX (2022, 26 січня). zakon.rada.gov.ua/laws/show/2010-20#Text

Саме тому необхідна цільова та регулярна підтримка з боку держави, яка визнає ці труднощі. Запровадження щорічної одноразової грошової допомоги є формою такої підтримки — не лише матеріальною, а й моральною. Компенсаційний механізм враховує втрачений час спільного життя та взаємопідтримки, який може тривати роками. Така пільга показує, що держава бачить і цінує досвід родини, визнаючи його складність і потребу в підтримці.

Соціальне страхування

Родини військовополонених часто стикаються з раптовою і повною втратою фінансової опори. У ситуації, коли військовослужбовець або військовослужбовиця перебуває в полоні, родина втрачає доступ до його / її заробітку, який міг бути єдиним або основним джерелом існування. Це особливо критично для людей, які не можуть працювати та перебували на утриманні воїна або воїнки — пенсіонерів, людей з інвалідністю або тих, хто здійснює догляд за малими дітьми. Це втрата не лише фінансового забезпечення, а й базової життєвої опори.

Експертні рекомендації

- **Запровадити страхову виплату у зв'язку з тимчасовою відсутністю годувальника, починаючи з першого місяця відсутності воїна або воїнки**

Докладніше про механізм реалізації гарантії розповідаємо в [розділі 7 Шлях сімей зниклих безвісти ветеранів і ветеранок, підрозділ Добробут. Матеріальні потреби.](#)

Правовий захист

Родини військовополонених часто стикаються зі складними юридичними процедурами, що потребують фахової підтримки. Це й підтвердження статусу полону, і доступ до грошового забезпечення, і оформлення довіреностей, і взаємодія з органами державної влади, і захист інтересів під час адвокації. Більшість із цих дій вимагає не лише професійних знань, а й особливої підтримки в умовах тривалого очікування та боротьби за звільнення рідної людини.

Нині правову допомогу родинам військовополонених регулюють **Постанова Кабінету Міністрів України № 1281 від 15 листопада 2022 року**²⁶⁸, **Закон України «Про безоплатну правничу допомогу»**²⁶⁹ і **постанови Міністерства юстиції щодо механізмів надання правових послуг**. Рідні мають право на безоплатну правову допомогу: юридичні консультації, підготовку документів і представництво у судах — як вид гарантованих адвокатських послуг. Вони також можуть скористатися безоплатними нотаріальними послугами, зокрема оформленням довіреностей, свідоцтв та інших необхідних документів. Важливо, що адвокати можуть робити запити до органів влади та інших установ для отримання інформації про статус військовослужбовця/иці та місце й умови їхнього утримання.

Крім того, родини можуть отримати відшкодування витрат на правову допомогу, наприклад, якщо залучають адвокатів для подання міжнародних скарг або представництва інтересів військовополоненого/ої в юрисдикції країни-агресора з метою адвокації. Наразі ці витрати компенсує Міністерство розвитку громад та територій України.

²⁶⁸ Кабінет Міністрів України (2022, 15 листопада). Постанова № 1281 «Деякі питання виконання Закону України «Про соціальний і правовий захист осіб, стосовно яких встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України, та членів їхніх сімей»». zakon.rada.gov.ua/laws/show/1281-2022-п#Text

²⁶⁹ Закон України «Про безоплатну правничу допомогу» № 3460-VI (2011, 2 червня). zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17#Text

Якщо у воїна/ки немає родини або рідні не мають змоги здійснювати правові дії, наприклад, живуть за кордоном чи є недієздатними, держава має призначити представників. Таку функцію можуть виконувати працівники Координаційного штабу з питань поводження з військовополоненими, Національного інформаційного бюро, адвокати системи безоплатної правової допомоги або інші уповноважені особи. У складних випадках можуть призначити спеціального державного представника чи представницю для подання заяв, скарг або забезпечення захисту в міжнародних інституціях.

Експертні рекомендації

- **Зберегти державні гарантії правової допомоги та компенсації витрат на адвокатські послуги**

Докладніше про механізм реалізації гарантії розповідаємо в [розділі 7 Шлях сімей зниклих безвісти ветеранів і ветеранок, підрозділ Добробут. Матеріальні потреби.](#)

Сфера добробуту
Матеріальні потреби

Виклики родини	Рекомендації / рішення
Родини залишаються у фінансовій невизначеності: виплати можуть надходити із затримкою, а наявної допомоги недостатньо для покриття базових потреб у період очікування	Щорічна одноразова грошова допомога родині за кожен повний рік перебування військовослужбовця чи військовослужбовиці в полоні
Родини раптово втрачають основне джерело доходу, відсутні механізми швидкої фінансової підтримки після потрапляння воїна в полон	Страхова виплата у зв'язку з тимчасовою відсутністю годувальника, починаючи з першого місяця відсутності воїна або воїнки

Родини стикаються з надмірними бюрократичними процедурами й браком доступних юридичних послуг, що ускладнює оформлення статусу та пільг

Зберегти державні гарантії правової допомоги та компенсації витрат на адвокатські послуги

Покликання

Робота

Сім'я військовополоненого/ої проживає нову реальність — життя в умовах постійної невизначеності та тривалого стресу. Близькі часто самотійно вимушені шукати інформацію про місце перебування, стан здоров'я чи юридичний статус полоненого/ї. Цей процес потребує активного залучення, часу, енергії і присутності — відвідування координаційних центрів, комунікації з державними органами чи міжнародними структурами, участі в адвокаційних заходах. Для багатьох це щоденна «друга робота», яку неможливо виконувати у вільний від основної час.

Щоби встигати все це, родини часто змушені брати відпустки — оплачувані або власним коштом, оформлювати лікарняні чи шукати інші формальні підстави для відсутності на роботі.

Експертні рекомендації

- **Забезпечити відпустку для з'ясування обставин — упродовж року після потрапляння військовослужбовця/иці в полон**
- **Запровадити додаткову щорічну відпустку для одиноких матерів/батьків**

- **Гарантувати захист від звільнення для матерів, батьків і доглядальників, доглядальниць, які самостійно виховують дитину через полон іншого з батьків**

Докладне обґрунтування та механізми реалізації гарантій надаємо у [розділі 7 Шлях сімей зниклих безвісти ветеранів та ветеранок, підрозділ Добробут. Покликання. Робота.](#)

Додатково пропонуємо:

- **Забезпечити цільову відпустку після звільнення воїна/ки з полону**

Пропонуємо запровадити спеціальну цільову відпустку для членів/кинь родини військовослужбовця/иці, звільнених з полону, яку можна використати протягом року після повернення. Цю норму можна врегулювати через **Кодекс законів про працю України (КЗпП)**, зокрема **положення про додаткові соціальні гарантії в окремих життєвих обставинах (ст. 25, ст. 76).**

Така відпустка дасть змогу виконувати ці завдання без втрати роботи або необхідності брати відпустку без збереження заробітної плати. Це також визнає родину як важливу частину процесу повернення до цивільного життя та гарантує їй трудову захищеність у період підвищеного навантаження.

Освіта

У разі потрапляння військовослужбовця чи військовослужбовиці в полон діти втрачають не лише емоційний зв'язок і підтримку одного з батьків, а й часто можливість стабільного розвитку та доступу до якісної освіти через фінансові труднощі й довготривалий стрес.

Очікування повернення близької людини з полону є тривалим і виснажливим процесом, що може впливати на психоемоційний стан дитини, її здатність повноцінно готуватися до вступних іспитів або демонструвати високі академічні досягнення. Для запобігання

освітній нерівності пропонуємо впровадити два механізми підтримки для родин військовополонених.

Експертні рекомендації

Для дітей полонених і звільнених з полону ветеранів та ветеранок пропонуємо надавати такі освітні гарантії:

- Продовжувати надавати грант на здобуття вищої освіти
- Безоплатне навчання на курсах підготовки до НМТ
- Компенсації освітніх втрат у формі оплати послуг репетиторів
- Зберегти можливість першочергового зарахування до дитячих садків
- Зберегти безоплатне харчування в школах та дитячих садках

Докладне обґрунтування необхідності таких пропозицій надаємо в [розділі 5 Шлях сімей ветеранів та ветеранок, підрозділ Добробут. Покликання. Освіта.](#)

Сфера добробуту
Покликання

Виклики родини	Рекомендації / рішення
Родини полонених часто не мають часу й ресурсу для адаптації до нової реальності, але змушені швидко повертатися до роботи без додаткових трудових гарантій	Право на відпустку щодо з'ясування обставин полону члена сім'ї
Одинокі матері та батьки стикаються з емоційним і побутовим навантаженням, не маючи гарантованого часу на відпочинок і відновлення	Додаткова щорічна відпустка для одиноких матерів і батьків

Батьки й доглядальники, які фактично виховують дитину самостійно, не завжди охоплені чинними гарантіями щодо захисту від звільнення	Захист від звільнення для матерів, батьків і доглядальників, доглядальниць, які самостійно виховують дитину через зникнення полон іншого з батьків
Родини звільнених з полону не мають гарантованого часу для відновлення й підтримки близької людини без ризику втратити роботу чи дохід	Цільова відпустка після звільнення воїна/ки з полону
Полон одного з батьків негативно впливає на психоемоційний стан дитини, що знижує її здатність до навчання та може призводити до освітніх втрат	■ Продовжувати надавати гранти на вищу освіту ■ Компенсації освітніх втрат у формі оплати послуг репетиторів ■ Безоплатне навчання на курсах підготовки до НМТ
Додаткові фінансові витрати на харчування та відвідування навчальних закладів	Зберегти можливість першочергового зарахування до дитячих садків, безоплатного харчування в школах та дитячих садках

Висновки

1 Родини полонених та звільнених з полону ветеранів та ветеранок є частиною державної політики підтримки родин ветеранів і ветеранок. Це окремі суб'єкти, які переживають власний досвід втрати, тривоги, відповідальності та боротьби за звільнення близької людини. Тому політика має бути орієнтована не лише на реабілітацію самого воїна/ки, а й на добробут і стійкість родини як цілісної одиниці.

Ці сім'ї мають отримувати допомогу не як виняток чи реагування на кризу — їм потрібна державна політика, яка визнає специфіку їхнього досвіду та забезпечить безперервність та комплексність підтримки їхніх потреб. Це має бути система рішень, що впливатиме на добробут і стійкість родини на всіх етапах: з моменту полону до повернення і відновлення.

2 Період полону — активна фаза навантаження на родину. Коли воїн/ка перебуває в полоні, саме родина виконує основні функції підтримки родини та представництва, комунікує з державою, органами влади й міжнародними інституціями, забезпечує правове представництво, а також підтримує матеріальне становище сім'ї та житла. Цей період є не пасивним очікуванням, а навпаки — складною фазою боротьби за близьку людину в полоні. Якщо фокус підтримки зміщується лише на етап після звільнення з полону воїна/ки, держава залишає родину сам на сам із критичними викликами, які часто визначають стійкість і добробут родини в цілому.

3

Міністерство у справах ветеранів має стати провідним органом у формуванні та реалізації політики щодо родин військовополонених. Тільки на рівні єдиного відповідального органу можливе забезпечення логіки підтримки впродовж усього шляху сім'ї. Особливо потрібним це є в досвіді родин полонених, оскільки вони отримують інформацію з різних джерел, взаємодіють з різними інституціями, а комплексна підтримка родини відсутня.

РОЗДІЛ 9

Шлях сімей загиблих ветеранів і ветеранок

Анотація

У цьому розділі концепції ми розглядаємо досвід і потреби сімей загиблих ветеранів і ветеранок: від сповіщення про смерть близької людини до життя з новим досвідом.

У цій частині ми:

- описуємо шлях, який проходить родина, та її виклики під час оформлення статусу, організації поховання та доступу до державної підтримки;
- доступні механізми державної підтримки: грошові виплати, соціальні та трудові гарантії, житлові програми, освітні можливості;
- обмеження чинної політики та потребу в довготривалих гарантіях, що враховують досвід та вплив, якого зазнають рідні від втрати близької людини.

Додатково **надаємо рекомендації**: як саме держава може підтримати такі родини у різних сферах добробуту — здоров'ї, житлі та фізичному середовищі, матеріальних потребах (виплатах), покликанні (роботі та освіті дітей) і визнанні.

Вступ

Шлях родин загиблих ветеранів і ветеранок починається з однієї з найболючіших подій у житті — сповіщення про смерть близької людини. Цей момент є не просто кульмінацією страху, що живе в родині від початку служби близьких, а й початком складного, багаторівневого досвіду горювання, прийняття та пошуку сенсів у житті без того, хто загинув.

У перші дні після звістки родини стикаються з глибоким шоком, часто не спроможні організовувати побут, комунікувати або ухвалювати будь-які рішення. Попри це, на них одразу покладається низка обов'язків, пов'язаних із похованням, оформленням статусу загиблого/ої, розв'язанням юридичних та соціальних питань.

На кожному з етапів — від звістки про загибель до оформлення пільг і продовження життя — родини знову й знову можуть переживати втрату. Іноді тіло загиблого/ої не можуть повернути або ідентифікувати — і тоді ця втрата переплітається з досвідом невизначеності. В інших ситуаціях поховання відбувається поспіхом, у стресі, без належного супроводу. Подекуди родини самостійно дізнаються про смерть, іноді — із запізненням.

Родина загиблого ветерана або ветеранки стикається з глибокими змінами у своєму житті: особистісними, соціальними, матеріальними. Втрата близької людини приносить не лише відчуття горя, а й часто потребу кардинально перебудовувати повсякдення, ухвалювати складні рішення в умовах шоку, брати на себе нові ролі.

Попри наявність низки нормативних актів, що регулюють статуси і пільги для родин загиблих, у реальному житті родини часто не мають повної інформації про свої права. Відсутність єдиного супроводу може ускладнювати доступ до підтримки. Водночас родини загиблих мають власні, специфічні потреби, які відрізняються залежно від моменту втрати, життєвого етапу,

складу родини (наявність дітей, похилий вік батьків), соціального становища, місця проживання (особливо в разі внутрішнього переміщення).

На сьогодні в державній ветеранській політиці родини загиблих визнаються однією з цільових груп, однак реальні механізми доволі обмежені або не враховують широку палітру потреб: тривалого психосоціального супроводу, доступу до правової допомоги, механізмів колективної пам'яті й визнання, підтримки в працевлаштуванні, навчанні чи догляді за дітьми. Особливо вразливими є ті, хто втратив єдиного годувальника або сам/а має інвалідність чи інші складні обставини.

Родини загиблих відіграють важливу суспільну роль: зберігають пам'ять, передають історію. Саме тому їм необхідно мати довгострокову, узгоджену та чутливу підтримку в різних сферах життя — від юридичної та соціальної до освітньої, психологічної та економічної. Так, сім'ї потребують не лише одноразової допомоги, а й довгострокових гарантій, що дасть змогу їм із часом успішно адаптуватися до нової реальності та розбудовувати нове життя, зберігаючи та плекаючи пам'ять про втрату.

У цьому розділі ми розглянемо досвід і потреби родин загиблих ветеранів і ветеранок на ключових етапах: від сповіщення, поховання й вшанування до початку життя в новій реальності. Ми також окреслимо, якої підтримки можуть потребувати родини загиблих та надамо рекомендації для формування й реалізації чутливої і послідовної політики.

Виклики та потреби на шляху

До моменту загибелі сім'я проходить паралельний шлях разом із ветераном та ветеранкою: призов, служба, ротації, поранення, евакуація — усе це вже стає частиною їхнього досвіду. Та момент втрати — окрема, особливо травматична його частина.



Етап 1. Повідомлення про загибель та перші дні



Досвід родини загиблих ветеранів і ветеранок може починатися зі зникнення зв'язку, пошуку інформації, хвилювання, напруженого очікування, а зрештою — офіційного сповіщення.



Наказ МОУ № 280²⁷⁰ передбачає, що командир частини має передати інформацію про загибель військовослужбовця/иці за місцем проживання. Якщо це неможливо, обов'язок переходить до територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки за місцем призову.

У більшості випадків про загибель повідомляють саме ТЦК та СП. Перша звістка є критично важливою та має надати родині опору в хаосі: розповісти про подальші кроки в процесі прощання і поховання, надати підтримку в оформленні документів, допомогти з транспортуванням полеглого/ої. Чутливість цієї комунікації важлива та дає змогу близьким відчувати, що їх не залишили наодинці з втратою.

Хто повідомляє (згідно з наказом МОУ №280)	Завдання під час повідомлення
Командир частини. Якщо неможливо — ТЦК та СП за місцем призову	■ Пояснити подальші кроки (прощання, поховання) ■ Допомогти з документами ■ Організувати транспортування полеглого/ої ■ Надати підтримку

У дослідженні Ветеран Хабу «Шлях коханої воїна» партнерки загиблих воїнів зазначали, що переважно ТЦК належно виконують свою функцію повідомлення про загибель. Проте кохані також згадують випадки, коли офіційне сповіщення приходило вже після поховання людини або ж надходило в різний час, із затримками, різним членам родини²⁷¹.

²⁷⁰ Наказ Міністерства оборони України «Про затвердження Інструкції з організації обліку особового складу в системі Міністерства оборони України» № 280 (2022, 15 вересня). zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1407-22#top

²⁷¹ Ветеран Хаб. (2024). Шлях коханої воїна. С. 85–86. kohani.veteranhub.com.ua/wp-content/uploads/2025/10/shlah-kohanoi-voina.pdf

Згідно з дослідженням Cedos²⁷², саме момент повідомлення є одним з найбільшніх у досвіді близьких загиблих. Не лише сам факт смерті, а й форма отримання звістки може суттєво впливати на подальший стан родини.

Ми виокремлюємо низку ключових викликів, пов'язаних зі сповіщенням родин про загибель ветеранів та ветеранок:

■ **Нечутливе або неетичне сповіщення**

Деколи про загибель родині сповіщають без попередньої підготовки, дотримання етичних принципів поваги до горя та потрясіння, передбачуваності, чутливого супроводу та психологічної підтримки під час та після отримання новини.

В окремих випадках про втрату рідні можуть дізнатися неофіційно — від побратимів чи посестер, через медіа або навіть соціальні мережі. Офіційне повідомлення іноді надходить без попередження, дублюється або взагалі не доходить до частини родини.

■ **Інформаційна ізоляція деяких родичів**

Зазвичай ТЦК та СП сповіщає про загибель людину, зазначену в картці обліку — найчастіше це дружина / чоловік. Однак деколи в сім'ї ветерана/ки може бути напружена або відсутня комунікація одне з одним. Наприклад, якщо дружина не підтримує стосунків із батьками, то вони можуть залишатися в інформаційному вакуумі, дізнаючись про смерть сина / доньки випадково — від сусідів, знайомих або через медіа / соціальні мережі. Якщо ж вони звертаються до ТЦК та СП самотійно, їм можуть відмовити в наданні інформації, адже сповіщення вже здійснили. Це порушує їхнє право на доступ до інформації про смерть близької людини.

Навіть коли у військових особових картках є дані про сім'ю, ця інформація може бути неактуальною. Були випадки, коли зазначені рідні загинули, людина одружилась. Деколи ТЦК та СП

²⁷² Cedos. (2024). Дослідження досвіду та потреб близьких загиблих військових. cedos.org.ua/researches/doslidzhennya-dosvidu-ta-potreb-blyzkyh-zagyblyh-vijskovykh

втрачали дані, тож зверталися до сторонніх людей або знайомих у пошуках родичів.

■ Сповідання дітей

В українській практиці поки відсутній чіткий і регламентований стандарт сповіщення дітей про загибель батьків. Це створює ситуацію, у якій діти опиняються або повністю поза процесом, або отримують травмувальний досвід без жодного фахового супроводу.

Деколи родичі свідомо відкладають момент повідомлення, іноді на багато місяців, через страх завдати дитині шкоди, розгубленість, відсутність підтримки чи алгоритму дій.

Батьки, опікуни, вчителі та працівники / військовослужбовці ТЦК та СП часто не знають, як правильно інформувати дитину. Кожен дорослий, який потенційно може бути залучений до цього процесу, має мати доступ до консультацій або інструкцій з питань інформування неповнолітніх. Також важливо, аби працівники / військовослужбовці ТЦК та СП не повідомляли про загибель у присутності дитини без попередньої підготовки та без залучення відповідального дорослого.

Окрема проблема — ситуації, коли загиблий/а мав/ла дітей від попереднього шлюбу. Наразі відсутній протокол щодо сповіщення таких дітей, особливо якщо вони проживають з іншим з батьків (колишнім/ою чоловіком чи дружиною). У такому разі часто саме опікун першочергово має бути залучений до інформування дитини.

Додатково необхідно чітко визначити вікові межі. Якщо дитина досягла 18 років, але є дочкою або сином загиблого, вона має право на інформацію та сповіщення.

■ Обмеження сповіщення в умовах переміщення та евакуації

Через війну родини ветеранів і ветеранок можуть перебувати в різних областях країни, у тимчасовій евакуації. Якщо в ТЦК та СП немає актуальних адрес проживання родини, вони можуть сповіщати про загибель телефоном, що не відповідає етичним

нормам та практикам гідного поводження з родинами загиблих. Також немає алгоритму сповіщення, супроводу, представництва чи навігації для родин, які перебувають за кордоном.

Аби сповіщення родин про загибель стало не лише формально визначеним та чітко регламентованим, а й більш чутливим та людяним, важливо розробити оновлений протокол процедури. Уже сьогодні, як було виявлено в результаті експертних обговорень під час написання цієї Концепції, в окремих бригадах і ТЦК та СП є покращені підходи та протоколи сповіщення родини про загибель. Вони охоплюють як можливість отримати психологічну підтримку разом зі сповіщенням, так і протокол, що ґрунтується на людяному та емпатичному підході до особистої комунікації.

Одним із кроків є звернення уваги на успішні приклади й затвердження їх стандартом у всій системі роботи з родинами загиблих. Протоколи надання гідного повідомлення, залучення психологів, чітких інструкцій мають стати не винятковими практиками, а правилом. А їх забезпечення на державному рівні допоможе створити умови для стабільного, чутливого і передбачуваного початку шляху кожної родини після втрати.

Необхідна дія / підтримка	Мета
Оновлення та стандартизація протоколів сповіщення	Зробити процедуру чутливою та передбачуваною
Вивчення і поширення кращих практик у бригадах і ТЦК та СП	Зробити їх загальним стандартом
Залучення психологів до процесу сповіщення	Надати підтримку родині в момент горя
Розроблення чітких інструкцій і протоколів	Забезпечити людяність і гідність процедури

Етап 2. Організація поховання та вшанування пам'яті



Поховання — один із найважливіших моментів для родини загиблого чи загиблої. **Це не лише формальна церемонія прощання, а й глибоко особистий, чутливий та емоційно складний етап, що має велике значення для подальшого процесу горювання.** На ньому фокусується увага як держави, так і громади: через ритуали вшанування, супровід від військових частин, участь місцевих органів влади.

Поховання воїнів та воїнок в Україні мають не лише ритуальне, а й важливе інституційне значення, адже є конкретним проявом державної політики пам'яті, інструментом визнання внеску воїнів і воїнок та підтримки родин загиблих. Поховання є не лише особистим чи локальним ритуалом, а й частиною публічного простору та соціально-політичного процесу.

Нині в Україні немає єдиного державного підходу до організації, форми та процедури поховання воїнів, відповідальних суб'єктів та уніфікованих інструкцій, які гарантують базовий рівень поваги, гідності й упізнаваності місця поховання в будь-якому регіоні країни. Хоча загальний підхід закріплений у законодавстві²⁷³, він досі не реалізований через відсутність належних підзаконних актів і чітких механізмів його застосування на місцях. Церемонії в різних громадах відбуваються з великою варіативністю, залежно від рішень родини загиблого/ої, ініціативи самої громади чи виконання алгоритму поховання ТЦК та СП.

²⁷³ Закон України «Про поховання та похоронну справу» № 1102-IV (2003, 10 липня). zakon.rada.gov.ua/laws/show/1102-15#Text

Під час експертних обговорень у межах розроблення цієї концепції ми зафіксували свідчення представників/ць сімей загиблих про суттєвий вплив людського фактору на якість процедури поховання. За участі родин, громад, побратимів, посестер та друзів полеглих прощання проходять гідно, а без їхнього залучення можуть бути формальними й не відображати глибину вдячності та поваги.

Також родини зазначали про відсутність інформаційного супроводу з боку держави та комунікації щодо особливостей військового ритуалу поховання. Так, до прикладу, поява почесної варти або постріли під час церемонії могли бути неочікуваними й навіть емоційно травматичними моментами, що вказує на потребу в прозорій та чутливій інформаційній політиці вшанування.

Виклики	Потреби	Необхідна підтримка
Відсутність єдиного державного підходу до організації, форми та процедури поховання воїнів	Уніфіковані інструкції та визначені відповідальні суб'єкти	Розроблення єдиного державного підходу та механізмів його застосування
Варіативність церемоній у різних громадах	Узгодженість дій і гарантія базового рівня поваги та гідності	Застосування чітких правил і алгоритмів поховання ТЦК та СП
Відсутність інформаційного супроводу з боку держави	Прозора комунікація щодо особливостей військового ритуалу	Надання родинам інформації про перебіг церемонії
Неочікувані або емоційно травматичні елементи церемонії (почесна варта, постріли)	Підготовка родини до церемонії	Забезпечення чутливої та передбачуваної інформаційної політики вшанування

Для родини поховання вимагає ухвалення низки практичних рішень у складний період. Організація поховання військовослужбовця чи військовослужбовиці є формально врегульованою: частину витрат бере на себе військова частина, а якщо їх покриває родина, передбачена компенсація. Зокрема, чинна політика передбачає, що сім'я, яка взяла на себе влаштування церемонії прощання, має право на відшкодування витрат у розмірі п'яти прожиткових мінімумів (у 2025 році — 15 140 грн). Також надається допомога у вигляді закупівлі комплекту форми, труни, транспортування тіла, ритуальних послуг.

У організації прощання і поховання досвід родин може бути різним. Частина учасниць і учасників досліджень Cedos²⁷⁴ та Ветеран Хабу²⁷⁵ зазначали про уважне ставлення з боку військової частини чи ТЦК та СП: своєчасне інформування, допомогу з координацією та організацією, участь у прощанні. Водночас траплялися випадки, коли родина змушена була самотужки розв'язувати низку питань: через брак інформації, затримки або труднощі у взаємодії з установами. Такі ситуації можуть виникати в умовах воєнного часу, коли затримки або збої не завжди є наслідком людської недбалості, але все одно створюють додатковий стрес для родини.

Серед додаткових викликів, з якими можуть стикатися сім'ї на етапі поховання, — незрозумілість процедури вибору поховання способом кремації. Дослідження «Шлях коханої воїна» свідчить про окремі випадки, де родичі мали обмеження, коли поховати урну з прахом не дозволяли правила кладовищ у певному населеному пункті²⁷⁶. Також згадувалися проблеми з документами або переданням тіла — рідкісні, але глибоко травматичні випадки.

Вразливішим може бути становище партнерів і партнерок загиблих, які не перебували в зареєстрованому шлюбі. У такому разі формально вони можуть бути не залучені до процесу організації

²⁷⁴ Cedos. (2024). Дослідження досвіду та потреб близьких загиблих військових. cedos.org.ua/researches/doslidzhennya-dosvidu-ta-potreb-blyzkyh-zagyblyh-viyskovykh

²⁷⁵ Ветеран Хаб. (2024). Шлях коханої воїна. kohani.veteranhub.com.ua/wp-content/uploads/2025/10/shliakh-kohanoi-voina.pdf

²⁷⁶ Там само. С. 90.

поховання, не мати доступу до документів або навіть бути відстороненими іншими членами родини²⁷⁷.

Чутливого ставлення потребує і дотримання релігійних переконань загиблого/ої. У окремих випадках учасниці дослідження «Шлях коханої воїна» згадували, що під час організації поховання вони мали негативний досвід комунікації з ТЦК та СП щодо дотримання релігійного обряду, попри те, що загиблий був атеїстом²⁷⁸.

Це підкреслює важливість персонального підходу, з повагою до волі самої людини, її родини та переконань.

Попри виклики, цей етап часто стає точкою концентрації уваги — як з боку держави, так і громади. Саме тому його важливо сприймати як простір визнання, гідності та підтримки. У родини має бути змога обрати, яку допомогу приймати, у якому обсязі, а також отримати повну інформацію про наявні гарантії.

Виклики	Потреби	Необхідна підтримка
Брак інформації, затримки або труднощі у взаємодії з установами	Своєчасна координація та допомога	Допомога з боку військової частини чи ТЦК та СП в організації поховання
Необхідність ухвалення практичних рішень у складний період	Повна поінформованість про доступну допомогу та гарантії	Надання родині інформації про наявні гарантії та можливість обрати формат допомоги

²⁷⁷ Ветеран Хаб. (2024). Шлях коханої воїна. С. 90.
kohani.veteranhub.com.ua/wp-content/uploads/2025/10/shliakh-kohanoi-voina.pdf

²⁷⁸ Там само. С. 89.

Етап 3. Початок життя в новій реальності



Після поховання життя родини загиблого чи загиблої продовжується, але в нових реаліях. Втрата близької людини змінює щоденність: трансформуються звичні ролі, ритм життя, з'являються нові обов'язки та виклики. У цей період сім'я часто проживає двоїсті почуття: з одного боку — бажання зберігати пам'ять і гідно нести втрату, з іншого — необхідність адаптуватися до нової реальності, ухвалювати рішення, будувати нові життєві плани.

Хоча держава виконує свої зобов'язання щодо організації поховання та надає низку пільг і виплат, саме після завершення церемонії прощання родина може вперше відчувати розгубленість через потребу починати вибудовувати абсолютно нове життя. Саме в цей період необхідна довготривала підтримка — не лише у формі компенсацій, а і як визнання того, що сім'я загиблого/ої проходить окремий складний шлях.

Шлях родини після втрати



Одним із ключових механізмів матеріальної підтримки родин загиблих є одноразова грошова допомога (ОГД) у розмірі 15 мільйонів гривень. Її виплата покладається на військову частину або ТЦК та СП, які зобов'язані встановити коло людей, які мають

на неї право відповідно до законодавства. У стандартному випадку ця допомога розподіляється порівну між усіма членами родини, які належать до першої черги спадкування: подружжям, дітьми, батьками. Якщо таких людей декілька, сума ділиться відповідно.

Одноразова грошова допомога рідним загиблих

Розмір	Хто відповідальний	Хто отримує	Як ділиться
15 мільйонів гривень	Військова частина або ТЦК та СП	Подружжя, діти, батьки (перша черга спадкування)	Порівну між усіма з першої черги

Загалом механізми підтримки на цьому етапі — як фінансові, так і соціальні — мають бути спрямовані на те, щоб родина мала змогу адаптуватися без надмірного перевантаження. Державна політика наразі передбачає компенсацію 100 % тимчасової непрацездатності (лікарняні) незалежно від стажу, а також неоплачувану відпустку за втратою, яка надається на загальних підставах, не лише сім'ям військовослужбовців/иць. Такі інструменти дають можливість родині проживати втрату у власному темпі, не змушуючи повертатися до професійної чи соціальної активності раніше, ніж вони матимуть внутрішню готовність. Проте покращенням державного підходу до підтримки на цьому етапі може стати запровадження оплачуваної відпустки у зв'язку з загибеллю близької людини, що підвищило б фінансову захищеність сімей.

Водночас важливо пам'ятати, що кожна історія — унікальна. Частина родин справді відзначає злагоджену та чітку роботу структур соціального захисту або Пенсійного фонду. Інші розповідають про фрагментованість інформації, потребу самостійно шукати відповіді або складнощі в отриманні доступу до пільг²⁷⁹. Коли йдеться про партнерів чи партнерок без офіційного шлюбу, виклики можуть посилюватися через, наприклад,

²⁷⁹ Cedos. (2024). Дослідження досвіду та потреб близьких загиблих військових. cedos.org.ua/researches/doslidzhennya-dosvidu-ta-potreb-blyzkyh-zagyblyh-vijskovykh

необхідність юридичного доведення ступеня близькості стосунків чи обмежений доступ до державних сервісів.

Окрім адміністративних і матеріальних викликів, родини стикаються з емоційним навантаженням. Дослідження Cedos свідчить: втрата часто викликає погіршення психологічного і фізичного стану, може призводити до ізоляції, а соціальна взаємодія ставати ще одним джерелом стресу через жалість, байдужість або некоректні реакції з боку інших людей²⁸⁰. У деяких ситуаціях саме громади, побратими чи посестри або громадські організації стають першими джерелами підтримки. Саме тому важливо, щоб і державна система передбачала можливості для звернення по допомогу — без стигми, надмірної формалізації та з розумінням контексту втрати.

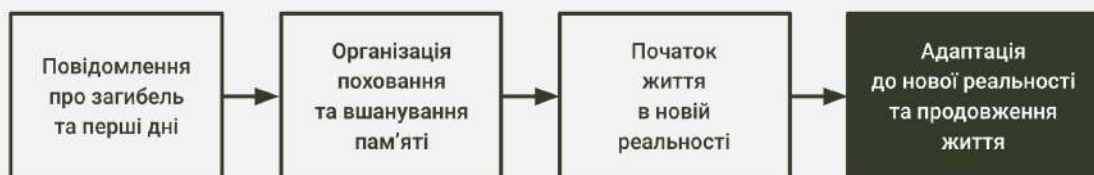
Період після поховання — це не завершення підтримки, а її продовження в новому форматі. Це — момент, коли особливо важливо, щоб родина не залишалася наодинці з втратою, а мала інструменти, щоб почати відновлювати власне життя: поступово, у власному темпі, з тим рівнем підтримки, який відповідає її потребам та запитам.

Виклики	Потреби	Необхідна підтримка
Зміна щоденного життя після втрати: нові ролі, обов'язки, ритм	Адаптація до нової реальності	Довготривала підтримка після завершення поховання
Розгубленість після церемонії прощання	Орієнтири для початку нового етапу життя	Визнання складності шляху родини після втрати

²⁸⁰ Cedos. (2024). Дослідження досвіду та потреб близьких загиблих військових. cedos.org.ua/researches/doslidzhennya-dosvidu-ta-potreb-blyzkyh-zagyblyh-vijskovykh

Необхідність починати нове життя після виконання державних процедур	Підтримка не лише у формі компенсацій	Комплексна соціальна і психологічна допомога,
Потреба самостійно шукати відповіді щодо механізмів підтримки	Консолідована інформаційна підтримка	Доступність консультацій і супроводу в отриманні пільг
Погіршення психологічного і фізичного стану після втрати	Психологічна стабілізація	Можливість звернення по допомогу без стигми
Обмежена фінансова захищеність у період горювання	Можливість мати час на проживання втрати без матеріальних ризиків	Запровадження оплачуваної відпустки у зв'язку із загибеллю близької людини

Етап 4. Адаптація до нової реальності та продовження життя



Момент, коли родина починає розбудовувати власне життя в новій реальності, відкриває тривалий і складний етап адаптації. Це не означає завершення горювання — навпаки, у багатьох він лише починається після ритуалів прощання. Сім'ї опиняються перед фактом, що життя вже не буде таким, як раніше, і можуть потребувати довготривалої та послідовної підтримки — не лише емоційної, а й матеріальної, соціальної, професійної. У центрі уваги

тут — гідність родини, а також її право не лише на визнання втрати, а й на відновлення власного добробуту.

Держава має не просто компенсувати втрату родинам, а допомагати їм будувати майбутнє. Родини, партнери/ки, діти, батьки загиблих мають право на визнання не тільки через статуси, а й через практичну підтримку, наприклад, в освіті, праці, здоров'ї, соціальному захисті та житлових питаннях. Це також проблема справедливої державної політики: коли внесок і втрата визнаються не символічно, а через стабільність і якість життя.

Добробут

Дослідження Cedos²⁸¹ і Ветеран Хаб²⁸² свідчать, що рідні загиблих військових часто потрапляють у непередбачені ситуації, стикаються зі складними бюрократичними процедурами, емоційною ізоляцією, втрачають внутрішню опору. Саме тому важливо, щоб кожна зі сфер життя: матеріальна, житлова, освітня, медична чи трудова — містила чіткі, довготривалі гарантії та була адаптована до потреб сімей загиблих. Така підтримка — це не допомога в біді, а форма поваги й визнання внеску родини в спільне благо держави. Тому далі ми розглянемо різні сфери добробуту та можливі форми підтримки членів родин загиблих воїнів і воїнок.

Важливо: ми не надаємо загального огляду всіх можливих проблем і потреб, які можуть виникати у родин загиблих воїнів та воїнок. Натомість зосереджуємося на потенційних рішеннях, які держава може реалізувати для задоволення їхніх потреб родин. Їх ми виявили на основі аналізу доступних даних та інформації.

Сформовані рекомендації є результатом роботи Коаліції організацій на основі експертного досвіду у сфері ветеранських справ і консультацій / обговорень з експертами різних сфер. Ми розуміємо, що не могли охопити всіх можливих викликів і потенційних рішень, тому важливо продовжувати досліджувати ці теми, щоб розробити дієву підтримку для родин ветеранів і ветеранок.

Здоров'я

Втратити близьку людину на війні — фізичне та психологічне потрясіння. Родини загиблих переживають багаторівневий вплив і наслідки для організму: емоційні, фізичні, когнітивні.

²⁸¹ Cedos. (2024). Дослідження досвіду та потреб близьких загиблих військових. cedos.org.ua/researches/doslidzhennya-dosvidu-ta-potreb-blyzkykh-zagyblykh-vijskovykh

²⁸² Ветеран Хаб. (2024). Шлях коханої воїна. kohani.veteranhub.com.ua/wp-content/uploads/2025/10/shliakh-kohanoi-voina.pdf

У дослідженні Cedos зафіксовано, що горювання після загибелі воїна/ки може супроводжуватися порушеннями сну, втратою апетиту, загостренням хронічних захворювань²⁸³. Ці симптоми можуть зберігатися роками, негативно впливаючи на загальний стан і якість життя членів і членкинь родини.

Додатковим випробуванням є перебудова життя без підтримки загиблого/ої: догляд за дітьми, матеріальне забезпечення, пошук внутрішньої сили та сенсу. Часто родини зосереджуються на виживанні, ігноруючи власні психологічні потреби.

Експертні рекомендації

- **Зберегти можливість державної компенсації за психотерапевтичні послуги**

Докладне обґрунтування пропозиції надаємо в [розділі 5 Шлях сімей ветеранів та ветеранок, підрозділ Добробут. Здоров'я](#).

Сфера добробуту
Здоров'я

Виклики родини	Рекомендація / рішення
Родини загиблих воїнів переживають глибокий стрес, тривале виснаження та втрату життєвих ресурсів	Продовжувати надавати державну компенсацію за психотерапевтичні послуги

Житло та фізичне середовище

Безпека та стабільність родини може починатися з дому. Втрата воїна/ки, особливо якщо ця людина була основним годувальником

²⁸³ Cedos. (2024). Дослідження досвіду та потреб близьких загиблих військових. cedos.org.ua/researches/doslidzhennya-dosvidu-ta-potreb-blyzkyh-zagyblyh-vijskovykh/

чи годувальницею, часто ставить під сумнів цю базову опору. Іноді сім'я може не мати власного житла, наприклад, через вимушене переміщення. У когось може бути зруйнована оселя, зокрема, через військові дії, а в когось є зобов'язання з виплати іпотеки. Саме тому важливо, щоб родини загиблих мали доступ до програм забезпечення житлом.

Держава має запропонувати родинам загиблих такий самий рівень підтримки, який отримав/ла б сам/а ветеран/ка після завершення служби. Це означає, зокрема, доступ до повного спектра житлових програм, включно з компенсацією вартості житла, підтримкою в оренді, пільговим кредитуванням та компенсацією витрат на житлово-комунальні послуги. Наразі родини загиблих уже мають житлову державну підтримку, зокрема ремонт пошкодженого житла, надання квартири протягом двох років після перебування на обліку або можливість отримати позику на будівництво з відстроченим поверненням коштів²⁸⁴. Ми пропонуємо розширити її.

Експертні рекомендації

- **Забезпечити пріоритет у черзі на компенсацію за зруйноване житло**
- **Забезпечити оплату житлово-комунальних послуг протягом трьох років після загибелі ветерана/ки**

Докладне обґрунтування пропозицій надаємо у [розділі 7 Шлях сімей зниклих безвісти ветеранів та ветеранок, підрозділ Добробут. Житло та фізичне середовище.](#)

²⁸⁴ Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту». Стаття 15, пункти 8, 15, 16. zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#Text

Сфера добробуту
Житло

Виклики родини	Рекомендації / рішення
Родини можуть залишатися без захисту через втрати житла і юридичну невизначеність	Пріоритет у черзі на компенсацію за зруйноване житло
Додаткове фінансове навантаження за оплату комунальних послуг та обмеженість чинних пільг лише для власників або зареєстрованих мешканців житла	Оплата житлово-комунальних послуг протягом трьох років

Матеріальні потреби

Виплати

Загибель військовослужбовця чи військовослужбовиці часто означає не лише глибоку особисту втрату, а й суттєве зниження добробуту родини. У перший період після смерті сім'я може відчувати значне фінансове навантаження через витрати на поховання, зниження працездатності, а іноді — повну втрату можливості працювати. На цьому тлі важливо, щоб допомога від держави була доступною, своєчасною та довготривалою.

Одним із головних інструментів матеріальної підтримки для родин загиблих військовослужбовців/иць сьогодні є **одноразова грошова допомога (ОГД)**. У період дії воєнного стану її розмір становить 15 мільйонів гривень, якщо загибель воїна/ки сталася внаслідок поранення, контузії, каліцтва або інших ушкоджень здоров'я під час безпосередньої участі в бойових діях²⁸⁵. Таку саму суму виплачують

²⁸⁵ Кабінет Міністрів України (2022, 28 лютого). Постанова № 168 «Питання деяких виплат військовослужбовцям, особам рядового і начальницького складу, поліцейським та їх сім'ям під час дії воєнного стану». zakon.rada.gov.ua/laws/show/168-2022-%D0%BF#n14

в разі смерті від поранення, отриманого під час бойових дій, якщо вона настала протягом одного року після травми²⁸⁶. Якщо смерть настала після завершення служби внаслідок інвалідності або захворювання, військово-лікарська комісія має встановити зв'язок із виконанням обов'язків військової служби²⁸⁷ — у такому разі родина має право на 750 прожиткових мінімумів²⁸⁸, або просто у зв'язку із проходженням військової служби — 500 прожиткових мінімумів²⁸⁹.

Водночас часове обмеження щодо смерті протягом року не має достатнього медичного чи соціального обґрунтування. Деякі бойові травми та вплив участі в бойових діях на психічне і фізичне здоров'я можуть проявлятися пізніше, мати відтермінований перебіг і можуть стати фатальними навіть за кілька років після повернення з фронту.

Умови отримання ОГД

Загибель ветерана або ветеранки			
Під час бойових дій	Упродовж року після поранення, отриманого під час бойових дій	Після завершення служби	
		Зв'язок із виконанням обов'язків військової служби	Зв'язок із проходженням військової служби
15 млн грн		750 прожиткових мінімумів	500 прожиткових мінімумів

²⁸⁶ Наказ Міністерства оборони України «Про затвердження Порядку і умов призначення та виплати одноразової грошової допомоги у разі загибелі (смерті) військовослужбовців Збройних Сил України в період дії воєнного стану» № 45 (2023, 25 січня). zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0176-23#Text

²⁸⁷ Закон України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей». Стаття 16, пункт 2, підпункти 1-3. zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#n321

²⁸⁸ 750 прожиткових мінімумів становить 2 271 000 гривень (за розрахунком прожиткового мінімуму для працездатних осіб станом на 1 січня 2025 року — 3028 грн).

²⁸⁹ 500 прожиткових мінімумів становить 1 514 000 гривень (за аналогічним розрахунком).

Експертні рекомендації

- **Переглянути правило, що смерть ветерана/ки має настати «протягом року» після поранення, аби родина могла отримати ОГД**

Це посилить гарантії для родин, зменшить правову невизначеність у разі смерті, спричиненої наслідками бойових дій, через значний проміжок часу.

Додатково: окремо ми хочемо наголосити на ситуаціях, що залишаються поза межами чинного законодавства. Наразі родини загиблих ветеранів/ок не мають права на отримання ОГД, якщо причиною смерті стало самогубство. Формально така смерть не вважається пов'язаною з виконанням обов'язків або участю в бойових діях, і тому не охоплена чинними механізмами державної підтримки.

Однак ми вважаємо, що ця тема не має залишатися поза державною політикою чи бути маргіналізованою. Часто самогубство є прямим або опосередкованим наслідком бойового досвіду: тривалого психологічного виснаження, посттравматичного стресового розладу, браку своєчасної допомоги. Ігнорування цього зв'язку — небезпечне заперечення реальності, з якою стикаються як військові, так і їхні родини.

Ми наголошуємо на потребі розпочати публічну дискусію про самогубства в контексті бойового досвіду та переглянути підхід до підтримки родин воїнів/ок, що вчинили самогубство. Втрата через самогубство не має ставити родину в становище менш гідної підтримки. Навпаки — це виклик, що потребує чутливої, професійної та системної реакції: як у сфері превенції, так і в політиці підтримки близьких.

Покликання

Робота

Після загибелі ветерана/ки близькі можуть не мати змоги одразу повернутися до роботи через психологічне та фізичне виснаження, нові обов'язки, як-от: догляд за дітьми, оформлення документів, участь у процедурах поховання та вшанування пам'яті.

У період горювання люди можуть стикатися також з емоційною ізоляцією або бажанням уникати соціального контакту, зокрема, на роботі. Часто колеги не знають, як поводитися, демонструючи жалість або мовчазну відстороненість, що може лише посилити відчуття відчуженості.

Саме тому важливо, щоб у сфері праці були запроваджені чутливі трудові гарантії, які враховують стан людини після переживання втрати та надають час для адаптації без ризику втратити роботу або залишитися без доходу.

Експертні рекомендації

- **Надати право на відпустку по скорботі тривалістю до двох тижнів зі збереженням заробітної плати**

Після звістки про загибель близької людини рідні часто змушені виконувати численні формальності: організацію прощання, оформлення документів, транспортування тіла, координацію з військовими структурами або місцевою владою. Водночас вони можуть переживати горювання за загиблою близькою людиною і мають потребу побути наодинці або з рідними: дітьми, батьками, іншими членами родини.

У чинному законодавстві передбачені короткі відпустки, які часто не охоплюють реальні потреби в часі для базового відновлення

людини після шоку, особливо, якщо загиблій/а похований/а в іншому регіоні і прощання відбувається пізніше.

Відпустка по скорботі — базова потреба гідного переживання втрати. Така пільга дає змогу родичам не повертатися на роботу «наступного дня», а взяти необхідний час не лише для організації поховання, а й мінімальну паузу, щоб зібрати сили та прожити цей досвід.

Це рішення важливе не лише з етичного погляду, а і як захист від можливого емоційного виснаження людини надалі: примус до негайного повернення в робочий режим без часу на горювання може зумовити глибші психологічні наслідки, зокрема депресивні стани, небажання або неможливість загалом повернутися до працевлаштування.

■ **Надати право на використання щорічної оплачуваної відпустки в зручний для членів родини час — упродовж трьох років після загибелі**

Члени родин загиблих воїнів/ок стикаються з тривалими психоемоційними наслідками втрати, які можуть впливати на їхнє загальне фізичне самопочуття чи працездатність. Це зумовлене і навантаженням у побуті, якщо член або членкиня родини виховує дітей без другого з подружжя або має недостатній час для відновлення після втрати. Стандартна відпустка може не покривати цих потреб, а також ускладнюватися необхідністю заздалегідь узгоджувати її із роботодавцем.

Право самостійно обирати час щорічної оплачуваної відпустки допоможе мінімізувати ризики можливого погіршення психічного чи фізичного здоров'я, зниження продуктивності або втрати роботи. Додаткова неоплачувана відпустка — це спосіб законодавчо зафіксувати можливість відновлення без ризику звільнення.

Запровадження такої пільги не потребує значного бюджетного навантаження, однак дає змогу створити реальний інструмент підтримки добробуту родин загиблих. Вона також сприятиме

збереженню робочих місць, зниженню рівня емоційного вигорання серед членів та членкинь родин загиблих та забезпечить якісне включення в роботу працівників та працівниць.

■ **Гарантувати щорічний вихідний у день загибелі близької людини зі збереженням заробітної плати**

Дата загибелі близької людини — це особистий день пам'яті для людини, яка пережила втрату. У багатьох цей день щороку супроводжується хвилюванням, відвідуванням місць поховання або організацією вечора пам'яті. Водночас необхідність виконувати професійні обов'язки в цей день часто стає джерелом додаткового психологічного тиску — відчуття, що досвід втрати має бути прихований, непомітний.

Гарантований щорічний вихідний у день загибелі близької людини — це вияв підтримки та розуміння цього досвіду, а також визнання з боку держави, що життя загиблої людини було важливим, а його втрата не є приватною справою окремої родини. Це форма поваги до пам'яті, яка може бути частиною культури суспільного вшанування.

■ **Гарантувати переважне право залишення на роботі в разі скорочення штату, а також переважне право на працевлаштування в разі ліквідації підприємства, установи чи організації — упродовж трьох років після загибелі воїна/ки**

Члени та членкині родин загиблих можуть перебувати в різних соціальних становищах — з обмеженим доступом до додаткових джерел доходу, зобов'язанням доглядати за дітьми чи літніми родичами або після вимушеної зміни місця проживання. Втрата стабільної роботи в умовах смерті близької людини створює ризик не лише фінансової нестабільності, але й може бути тригером для соціальної ізоляції.

Закріплення переважного права залишитися на роботі або бути працевлаштованим знову в разі ліквідації організації — це захисний механізм, що підсилює економічну безпеку родин загиблих.

Така гарантія дасть змогу уникнути додаткового навантаження на людей, які вже пережили втрату.

- **Забезпечити допомогу у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю в розмірі 100% середньої заробітної плати незалежно від трудового стажу — упродовж трьох років після загибелі воїна/ки**

Після втрати близької людини члени родини загиблого/ої можуть опинитися в стані гострого психоемоційного або фізичного виснаження, що робить неможливою на довгий період повноцінну трудову діяльність. Однак за чинним законодавством розмір виплат у разі тимчасової непрацездатності залежить від тривалості страхового стажу. У разі, коли стаж є невеликим, наприклад, через перерви в працевлаштуванні або короткий термін працевлаштування в молодих людей, вони залишаються без належної фінансової підтримки саме тоді, коли вона найбільш потрібна.

Гарантований розмір допомоги 100% від середньої зарплати дає змогу уникнути подвійного навантаження для членів родин — через втрату працездатності та втрату доходу. Це забезпечує базовий рівень матеріальної стабільності в періоди адаптації і відновлення, незалежно від тривалості трудового стажу. Така пільга також визнає досвід родин загиблих, для яких вихід на роботу або неможливість здобуття попереднього стажу могли бути обмежені об'єктивними обставинами.

Ці гарантії створюють умови, за яких члени родин загиблих можуть мати простір для відновлення та адаптації й поступово повертатися до професійного життя — тоді, коли відчують сили. Це простір гідності та відновлення, що визнає право на вразливість і повагу до досвіду втрати.

Освіта

Втрата батька чи матері є глибоко травматичним досвідом, що може вплинути на концентрацію, мотивацію, психоемоційний стан і загалом — на здатність навчатися. У результаті діти можуть тимчасово випадати з навчального процесу або мати труднощі з адаптацією. Тому освітні пільги для них — це інструмент забезпечення рівних можливостей і підтримки довгострокового розвитку.

Держава має створити умови, які дають змогу дітям відновити свою освітню траєкторію: пройти безоплатні підготовчі курси до ЗНО/НМТ, скористатися послугами репетиторів, отримати грант на оплату навчання у ЗВО або скористатися правом на позаконкурсний вступ. Підтримка дітей загиблих ветеранів і ветеранок має виходити не лише з ідеї вшанування внеску їхніх батьків, а й з розуміння конкретних викликів, які постають перед самими дітьми.

Експертні рекомендації

Пропонуємо надавати дітям загиблих ветеранів і ветеранок такі освітні гарантії:

- Продовжувати надавати гранти на здобуття вищої освіти
- Безоплатне навчання на курсах підготовки до НМТ
- Компенсації освітніх втрат у формі оплати послуг репетиторів
- Зберегти можливість першочергового зарахування до дитячих садків
- Зберегти безоплатне харчування в школах та дитячих садках

Докладне обґрунтування необхідності таких пропозицій надаємо у [розділі 5 Шлях сімей ветеранів та ветеранок, підрозділ Добробут. Покликання. Освіта.](#)

Сфера добробуту
Покликання

Виклики родини	Рекомендації / рішення
Після втрати близької людини родини не мають часу на відновлення: чинне законодавство не гарантує оплачуваної відпустки для переживання скорботи	Право на відпустку по скорботі тривалістю до двох тижнів зі збереженням заробітної плати
Повернення до роботи відбувається передчасно: люди змушені працювати в стані виснаження, що поглиблює психологічні наслідки	Право на використання щорічної оплачуваної відпустки в зручний для членів родини час — упродовж трьох років після загибелі
День пам'яті близької людини поки не має офіційного визнання, тож родини не завжди можуть провести його спокійно й гідно	Щорічний вихідний у день загибелі близької людини зі збереженням заробітної плати
Родини загиблих ризикують втратити роботу в період, коли особливо потребують стабільності	Переважне право залишення на роботі в разі скорочення штату / право на працевлаштування в разі ліквідації підприємства, установи чи організації — упродовж трьох років після загибелі воїна/ки
Виплати залежать від стажу, тож родини залишаються без фінансової підтримки у стані виснаження.	Допомога у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю в розмірі 100% середньої заробітної плати незалежно від трудового стажу — упродовж трьох років після загибелі воїна/ки
Втрата одного з батьків негативно впливає на стан дитини, знижує її здатність до навчання та може призводити до освітніх втрат	■ Продовжувати надавати гранти на вищу освіту ■ Компенсації освітніх втрат у формі оплати послуг репетиторів

	■ Безоплатне навчання на курсах підготовки до НМТ
Додаткові фінансові витрати на харчування та відвідування навчальних закладів	■ Зберегти можливість першочергового зарахування до дитячих садків, безоплатного харчування в школах та дитячих садках

Визнання

Вшанування загиблого/ої ветерана/ки не завершується похованням. Для родин воно триває усе життя — від особистих щоденних ритуалів до участі в публічних заходах пам'яті. Саме через ці практики рідні формують зв'язок із загиблою людиною, інтегрують втрату у життя та зберігають відчуття значущості.

Проте держава наразі не завжди супроводжує родину в цьому процесі. Після поховання сім'ї можуть залишатися наодинці з потребою підтримувати й осмислювати пам'ять — без інституційної допомоги, координації та визнання цього як цінності²⁹⁰. Родини, які втратили близьких-воїнів до 2022 року, також часто відчувають забуття, недостатнє представлення на публічних заходах і меншу увагу громади.

Державна політика у сфері вшанування пам'яті має спиратися на розуміння, що це не просто традиція, а важливий інструмент відновлення, символічного завершення горя та громадянського визнання жертви як воїна/ки, так і його чи її сім'ї. Ідеться не лише про меморіальні заходи, а й про щоденну підтримку родини в її рішенні берегти пам'ять — на особистому, родинному, локальному й національному рівні.

²⁹⁰ Cedos. (2024). Дослідження досвіду та потреб близьких загиблих військових. cedos.org.ua/researches/doslidzhennya-dosvidu-ta-potreb-blyzkyh-zagyblyh-vijskovykh

Експертні рекомендації

Три ключові напрями державної підтримки:

1. Допомога в організації поховання

Держава має забезпечити гарантовану допомогу людям, які зобов'язалися організувати поховання, зокрема й тим, хто не має офіційного статусу, але фактично виконує функцію найближчого члена родини. Це має охоплювати координацію з боку військових частин, місцевої влади, соціальних служб та надання практичної й логістичної допомоги.

2. Фінансова компенсація

Компенсація матеріальних витрат на ритуальні послуги та спорудження надгробків має становити п'ять прожиткових мінімумів, визначених законом на дату загибелі військовослужбовця (у 2025 році — 15 140 гривень). Ця допомога має бути реально доступною — із чітким алгоритмом і зрозумілими термінами отримання компенсації.

3. Публічне вшанування пам'яті

Політика публічного вшанування пам'яті — створення меморіалів, алей пам'яті, табличок, програм у школах, заходів до роковин — має координуватися з родинами загиблих. Неприпустимо, щоб пам'ять була виключно символічною або зафіксованою раз і назавжди — вона має бути живою, змінною, особистісно чутливою та інклюзивною для всіх, хто зазнав втрати. Вшанування пам'яті — це не лише про тих, хто загинув, а й про живих, які продовжують свій життєвий шлях із цією втратою. Тому підтримка має бути довгостроковою, інституційною і такою, що визнає родину не лише як носія пам'яті, а як повноцінного суб'єкта політики.

Висновки

1 Шлях родини загиблого військовослужбовця або військовослужбовиці описує досвід, у якому емоційне переживання втрати близької людини переплітається з необхідністю здійснювати конкретні юридичні та організаційні дії. Цей шлях — один із найгостріших і найвразливіших, адже він поєднує глибоку особисту травму з тривалим адміністративним і соціальним навантаженням.

Родина, яка втратила близьку людину на війні, опиняється в ситуації, коли її гідність, стабільність і добробут мають бути захищені через реальні інструменти державної підтримки.

2 Проживання втрати охоплює кілька ключових етапів: отримання звістки про загибель, поховання, оформлення статусів і виплат, поступове відновлення життя. На кожному з них родина має справу не лише з почуттям горя, а й із системними викликами: браком координованої підтримки, складними процедурами, відсутністю чутливого ставлення з боку держави. Особливо вразливими можуть бути ті, хто не мав формалізованого статусу (наприклад, партнерки / партнери без офіційного шлюбу), вони можуть бути позбавлені прав на підтримку та визнання.

3 Досвід родин загиблих — це не лише втрата, а й відповідальність, пам'ять, гідність, продовження життя. Держава має визнавати, що родина загиблого є не лише носієм пам'яті, а й повноцінним суб'єктом політики, що має свої потреби в усіх сферах добробуту: здоров'ї, освіті, житлі, праці, вшануванні.

4

Адаптація для таких родин — це не повернення до «звичайного життя», а побудова нового: у складних умовах, з новими викликами та запитом на гідну довготривалу підтримку. Цей шлях має стати основою для переосмислення ролі держави: її функція полягає не лише в одноразовому наданні допомоги чи організації поховання, а й у створенні довготривалої системи підтримки, яка визнає цінність та важливість втрати сім'ї і її внесок у спільну боротьбу з агресором.

РОЗДІЛ 10

Мапа стейкхолдерів

Вступ

Попри суттєвий вплив бойового досвіду та військової служби на ідентичність і потреби ветеранів та ветеранок, багато аспектів їхнього життя залишаються спільними з цивільним населенням. Новий статус може зумовлювати специфічні потреби, проте водночас вони залишаються громадянами і громадянками держави.

Після військової служби вони повертаються до своїх сімей та близьких і знову стають частиною громади: взаємодіють з людьми в суспільному просторі, на роботі, у закладах освіти, охорони здоров'я, у державних і бізнесових структурах. Вони також є представниками різних соціальних груп та користуються тими самими послугами, що й інші.

Аналогічно і родини ветеранів/ок — партнери й партнерки, батьки, діти, брати й сестри — перебувають у постійному контакті з державою та суспільством. Вони продовжують жити у своїх громадах, працювати, навчатися, звертатися по медичну допомогу, користуватися державними та приватними послугами. Водночас їхній власний досвід — переживання війни, розлуки, необхідність самотійно вести побут і підтримувати емоційний стан, а іноді проживати втрати, полон або зникнення безвісти рідної людини — впливає на їхні потреби, добробут і спосіб життя.

Усе це вимагає комплексної, міжгалузевої відповіді з боку держави, громад і всього суспільства. Державна політика щодо ветеранів, ветеранок та їхніх сімей має послуговуватися підходом відкритої системи та ідентифікувати всіх, хто прагне підтримати і природно взаємодіє з ними на їхньому шляху, а також бути наскрізною — інтегрованою в загальну політику держави.

Для реалізації ефективної та цілісної ветеранської політики необхідна участь широкого кола суб'єктів — як державних, так і недержавних. Кожен із них відіграє унікальну роль у забезпеченні підтримки ветеранів, ветеранок та їхніх родин

на різних етапах і в різних обставинах: від повернення з війська до адаптації в цивільному житті, а також у ситуаціях, коли людина залишається в полоні, зникла безвісти або загинула.

В Україні поки лише формується єдине стратегічне бачення та система скоординованої підтримки ветеранів/ок та їхніх сімей з боку різних стейкхолдерів. Зусилля державних органів, місцевої влади, громадських організацій, бізнесу та міжнародних партнерів не завжди узгоджені між собою — іноді дублюються або розходяться в підходах. Це може призводити до нераціонального використання ресурсів, ускладнювати доступ до послуг і впливати на рівень довіри до інституцій.

Під час розроблення та впровадження державної ветеранської політики важливо не лише визначити, хто є її стейкхолдерами, а й розуміти функціональне навантаження кожної сторони — від формування політики до її практичного впровадження та посилення. Такий поділ може допомогти краще зрозуміти зони відповідальності кожного стейкхолдера, забезпечити узгодженість дій між ними, систематизувати наявну інфраструктуру підтримки та виявити потенційні точки співпраці, взаємодії чи прогалин у ній.

У межах цієї концепції ми розробили **мапу стейкхолдерів**, яка систематизує та ідентифікує «гравців» ветеранської політики — державні органи, органи місцевого самоврядування, бізнес, громадські організації, міжнародні партнери, — а також визначає їхні функції, сфери відповідальності та потенційний вплив. Така мапа не лише візуалізує стейкхолдерів, а й дає змогу всім учасникам ветеранської політики — від державних управлінців до бізнесу та донорських структур — побачити, як вони взаємопов'язані, як можуть доповнювати одне одного, а також визначити, де їхні дії можуть бути більш скоординованими, ефективними та сталими.

Як користуватися мапою

Мапа стейкхолдерів має вигляд таблиці, у якій описані зони відповідальності й потенційного впливу кожного стейкхолдера. **У ній ми виокремлюємо п'ять основних стейкхолдерів:** державні органи та інституції на національному рівні, місцеві органи влади, бізнес, громадський сектор і міжнародний сектор. У таблиці ми даємо опис кожного стейкхолдера, основну функцію та конкретну роль у впровадженні ветеранської політики.



Ми також виокремлюємо три типи стейкхолдерів за їхніми **функціями** в побудові ефективної системи підтримки ветеранів, ветеранок та їхніх родин. Жодного з них не виокремлюємо пріоритетним та не надаємо переваги жодній із ролей, адже лише спільна, скоординована робота всіх учасників забезпечить ефективне впровадження ветеранської політики.

Розподіл стейкхолдерів за ролями

Формують та реалізують політику	Реалізують політику на національному та місцевому рівнях	Доповнюють політику, надають послуги, ресурси чи експертизу, посилюють державні зусилля
Органи законодавчої, виконавчої влади та Президент України	Центральні органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування	Недержавні діячі: громадські організації, бізнес, міжнародні партнери

У таблиці можна сортувати стейкхолдерів за кількома ознаками:

1. Компонентом Добробуту

Модель Добробуту — це умовна система категоризації людських потреб. Якщо потреби задоволені, рівень добробуту вважається високим, якщо ні — низьким. Модель складається з шести компонентів:

- **Здоров'я** — фізичне та психічне;
- **Матеріальні потреби** — фінансовий дохід, житло, юридична безпека;
- **Стосунки та визнання** — близьке коло спілкування, приналежність до спільноти;
- **Покликання** — робота, хобі, навчання, розвиток;
- **Життєві навички та духовність** — резиліентність, віра, цінності;
- **Фізичне середовище** — умови життя, дім, простори взаємодії.

Важливо, щоб підтримка ветеранів, ветеранок та їхніх сімей була комплексною та охоплювала всі компоненти добробуту. Саме тому ми класифікували кожного стейкхолдера за відповідним компонентом.

Це дає змогу швидко знайти, хто надає допомогу в тій чи тій сфері. Наприклад, якщо ви шукаєте, який орган у вашій громаді надає підтримку в компоненті матеріальних потреб, то вибираєте опцію сортування, натискаєте на пошук серед органів місцевого самоврядування та обираєте опцію «Матеріальні потреби». Такий підхід допомагає швидко знайти релевантних стейкхолдерів і бачити, де саме надається підтримка.

2. Типом діяльності

Щоб краще розуміти, що саме робить кожен стейкхолдер у сфері ветеранської політики, ми класифікували їх за типом діяльності. Це допомагає побачити, як влаштована система підтримки:

хто задає стратегічну рамку політики, хто координує, хто працює з людьми безпосередньо, а хто — оцінює якість.

3. Цільовою аудиторією (ветерани й ветеранки, члени родин)

Попри те, що потреби ветеранів, ветеранок і їхніх сімей часом перетинаються, не всі стейкхолдери працюють одночасно з обома групами. Деякі зосереджені лише на підтримці ветеранів/ок, інші — тільки на роботі з родинами. Водночас є й ті, хто охоплює обидві групи.

Щоб забезпечити точне розуміння, на кого саме орієнтована діяльність кожного стейкхолдера, ми класифікували їх у мапі за типом цільової аудиторії.

Інструмент можна використовувати для навігації у сфері ветеранської політики: мапа допомагає швидко знайти, хто й на якому рівні надає підтримку ветеранам, ветеранкам та їхнім сім'ям, визначити ключові ролі за типом діяльності, компонентами добробуту та цільовою аудиторією, виявити прогалини в системі, будувати міжсекторні партнерства чи планувати адвокаційні кампанії.



Ця мапа не є остаточною чи сталою, адже з часом контекст реалізації політики може змінюватися і впливати на її структуру. Далі ми надаємо скорочений перелік типів стейкхолдерів та їхніх ролей з мапи, а повну таблицю можна переглянути [за посиланням](#) або QR-кодом.

Розподіл стейкхолдерів за типом діяльності

Стейкхолдери	Зона відповідальності	Приклади інституцій
Політичні/стратегічні	Формують загальну рамку ветеранської політики: цілі, цінності, напрями, правила гри. Вони визначають пріоритети, створюють законодавчу та фінансову базу, затверджують програми, впливають на інші сектори та ефективність підтримки	Міністерство у справах ветеранів, міжурядові організації, Верховна Рада, ОВА та інші
Координаційні/адміністративні	Відповідають за впровадження політик та програм: узгоджують дії між рівнями влади та адмініструють ресурси	Пенсійний фонд, Департаменти соцзахисту, місцеві управління охорони здоров'я та інші
Надання послуг/робота з людьми	Установи, які безпосередньо взаємодіють з ветеранами, ветеранками та їхніми родинами. Вони надають підтримку, допомагають, консультують, супроводжують	Національна поліція, Центри соціальних служб (ЦСС), Центри надання адміністративних послуг (ЦНАП) та інші
Аналітика/моніторинг/контроль	Здійснюють незалежну оцінку, збирають дані, аналізують політики, контролюють дотримання прав. Їхня робота допомагає покращувати державну політику та програми підтримки на місцях	Уповноважений ВРУ з прав людини, аналітичні центри, ЗМІ та інші

Стейкхолдер 1:

Державні органи та інституції на національному рівні

Державні органи та інституції несуть особливу відповідальність за забезпечення системної, якісної політики, що відповідає потребам ветеранів, ветеранок та їхніх сімей. Вони формують загальну рамку ветеранської політики та визначають її стратегічні напрями, мають забезпечити цілісність політики у сфері підтримки бенефіціарів, а також координувати міжгалузеві ініціативи й міжсекторну взаємодію. Ми розділяємо їх на дві категорії:

1. Органи законодавчої, виконавчої та судової влади

- Законодавча влада приймає законодавчу основу ветеранської політики.
- Виконавча формує політики та реалізує їх.
- Судова влада забезпечує кожній людині право на справедливий суд та захист прав і свобод, гарантованих Конституцією і законами України.

2. Заклади та установи, що представляють державні структури, які забезпечують функціонування держави загалом та захист прав і свобод людини відповідно до Конституції України

- Формують стратегію ветеранської політики, розробляють нормативну базу та фінансові механізми для її реалізації на національному та місцевому рівнях.
- Інтегрують ветеранську політику в усі сфери державного управління, розробляють і модернізують стандарти надання послуг відповідно до потреб ветеранів, ветеранок та їхніх сімей, а також контролюють виконання цих послуг у межах своєї компетенції.

Стейкхолдер 2:

Місцеві органи влади

Місцеві органи влади — це органи місцевого самоврядування на обласному, районному та місцевому рівнях, а також місцеві органи виконавчої влади та територіальні підрозділи центральних органів виконавчої влади.

Вони відіграють важливу роль у підтримці ветеранів і ветеранок після їхнього звільнення зі служби, стають місцем відновлення та підтримки в поверненні до цивільного життя. Вони також є джерелом підтримки та опори для близьких ветеранів та ветеранок, допоки ті перебувають на службі й захищають країну.

Саме місцеві органи влади мають можливість адаптувати національну стратегію до власного контексту з урахуванням потреб ветеранів/ок та їхніх сімей, розробляти додаткові програми підтримки на місцевому рівні та оперативно реагувати на індивідуальні запити. Це дає змогу впроваджувати адресні рішення, які не може охопити держава на національному рівні через обмежені ресурси, зокрема фінансові. Такі адресні рішення також можуть враховувати місцеві особливості та потреби ветеранів/ок і їхніх сімей, які мешкають у цих територіальних громадах або регіонах.

Місцеві органи влади також мають:

- забезпечити доступ ветеранів/ок та їхніх рідних до соціальних, медичних, освітніх, адміністративних і реабілітаційних послуг, гарантованих державою;
- надавати консультації щодо доступних програм і можливостей;
- створювати чи відновлювати громадський простір, доступний для всіх ветеранів/ок;
- організовувати навчання фахівців і фахівчинь, що взаємодіють із ветеранами та їхніми рідними;

- сприяти реалізації ініціатив, спрямованих на збереження пам'яті про воїнів та воїнок, формувати культуру вдячності та зміцнювати суспільну згуртованість громади;
- надавати зворотний зв'язок центральним органам влади, що розробляють політики та стандарти послуг, для вдосконалення механізмів підтримки та підвищення ефективності реалізації ветеранської політики загалом.

Стейкхолдер 3:

Бізнес

Після повернення зі служби ветерани та ветеранки часто починають шукати нові можливості працевлаштування, потребують економічної стабільності, доступу до підтримки та послуг. У цих напрямках важливим партнером держави та громади може стати бізнес, забезпечуючи практичні рішення як у сфері зайнятості, так і через надання товарів і сервісів, адаптованих до потреб ветеранів/ок.

Він також відіграє важливу роль у підтримці їхніх сімей, зокрема в ролі працедавця, як під час військової служби, так і після повернення до цивільного життя. Коли військовий/а перебуває на службі, його/її близькі часто стикаються з більшим емоційним, побутовим і фінансовим навантаженням. Тому бізнес може стати підтримкою та враховувати потреби рідних, наприклад, відпустку для догляду після поранення ветерана/ки або для з'ясування обставин у разі зникнення безвісти/полону/втрати близької людини. Така увага з боку працедавця допомагає родинам відчувати захищеність і турботу навіть у найскладніші моменти.

Загалом ми виділяємо в мапі дві важливі ролі бізнесу: роботодавець та постачальник товарів і надавач послуг.

Роль бізнесу	Дія
Роботодавець	створює безбар'єрні умови для працевлаштування ветеранів і ветеранок
	формує дружнє робоче середовище та підтримує ветеранів і ветеранок на всіх етапах, від мобілізації до повернення й адаптації до цивільного життя, а їхні сім'ї — під час проходження активної військової служби воїна/ки
	адаптує робочі місця до потреб працівників з інвалідністю, зокрема придбавши необхідне обладнання коштом місцевого бюджету або Фонду соціального захисту осіб з інвалідністю
Постачальник товарів і надавач послуг	адаптує свої продукти та сервіси до потреб ветеранів і ветеранок, забезпечуючи доступність та інклюзивність
	впроваджує програми підтримки ветеранів, ветеранок та їхніх родин
	надає цільові послуги для ветеранів, ветеранок та їхніх родин, зокрема медичні, психологічні, юридичні, фінансові, соціальні, освітні, транспортні, рекреаційні

Стейкхолдер 4:

Громадський сектор

Громадські організації також є учасниками ветеранської політики. Тут ми маємо на увазі передусім організації, які мають безпосередній контакт із ветеранами, ветеранками та членами їхніх сімей: надають послуги, підтримку, досліджують їхні потреби та взаємодіють із ними в різних форматах. Їхня гнучкість і наближеність до спільноти дають змогу швидко реагувати на виклики, що можуть залишатися поза межами державних програм.

Прямий контакт із цільовою аудиторією дає громадським організаціям глибоке розуміння потреб, викликів та досвіду ветеранів і ветеранок та їхніх сімей. Це допомагає оперативно реагувати на індивідуальні запити та підсилювати державу у формуванні стратегічного бачення ветеранської політики.

Громадський сектор може готувати аналітику, проводити дослідження щодо потреб, шляхів адаптації та добробуту ветеранів/ок та їхніх сімей, що є важливою емпіричною базою для розроблення ефективних державних програм і рішень.

Організації у сфері ветеранських справ також можуть запроваджувати практики визнання і вшанування на місцевому рівні, лобіювати зміни на національному рівні, адвокатувати інтереси своєї цільової аудиторії та брати активну участь у реалізації ветеранської політики, зокрема як надавачі послуг.

Стейкхолдер 5:

Міжнародний сектор

Міжнародний сектор відіграє вагомий роль у матеріально-технічній підтримці сфери ветеранських справ, спрямовуючи ресурси на пріоритетні напрями ветеранської політики та розширюючи можливості у створенні програм і наданні якісних послуг ветеранам/кам та їхнім сім'ям.

Роль міжнародного сектору реалізується в кількох ключових напрямках:

- **Фінансова підтримка** — як безпосередньо в державний бюджет, так і через фінансування програм підтримки громадського та приватного сектору.
- **Експертна підтримка** — обмін досвідом, рекомендації щодо формування політик, розроблення стандартів та процедур на основі міжнародної практики.

- **Аналітика та дослідження** — підтримка місцевих аналітичних центрів або організацій, які здійснюють дослідження чи аналітичну роботу, а також проведення власної аналітики або досліджень.
- **Партнерство з неурядовими організаціями**, які реалізують проекти безпосередньо в громадах.
- **Інвестиції міжнародного бізнесу** — реалізація проектів, що можуть прямо або опосередковано підтримувати ветеранів, ветеранок та їхні сім'ї, на національному й місцевому рівнях.
- **Участь дипломатичних установ** — посольства, міжнародні уряди й агенції підтримують адресні програми, культурні ініціативи, обміни та адвокацію.

Роль Міністерства у справах ветеранів України

Міністерство у справах ветеранів — головний орган центральної виконавчої влади, який відповідає за формування та реалізацію ветеранської політики. Воно координує роботу всіх державних інституцій і стейкхолдерів у цій сфері.

Хоча ветеранська політика реалізується зусиллями багатьох стейкхолдерів, саме Міністерство у справах ветеранів України є ключовим координатором цього процесу. Воно не лише відповідає за формування політики на національному рівні, а й забезпечує її узгодженість між усіма органами влади, громадами, громадським і міжнародним секторами.

Саме тому роль Мінветеранів у мапі ми винесли окремо — як центрального суб'єкта, відповідального за системність, узгодженість і сталість ветеранської політики.

Ця роль полягає в забезпеченні наскрізної державної ветеранської політики через ефективну координацію зусиль усіх залучених сторін та мобілізацію наявних ресурсів на її пріоритетні напрями. Ідеться про створення умов для успішного повернення ветеранів і ветеранок до цивільного життя, захист їхніх прав та гідності — у колективі, громаді та державі загалом, а також про ефективну підтримку для сімей ветеранів та ветеранок.

Міністерство у справах ветеранів має зберігати лідерство в розробленні та впровадженні політик підтримки ветеранів, ветеранок та їхніх сімей як на національному, так і на міжнародному рівнях. **Ми виділяємо такі основні функції та завдання Міністерства у справах ветеранів України:**

- **Розроблення архітектури, філософії та рамки державної політики щодо ветеранів, ветеранок і їхніх сімей**

Міністерство є головним розробником і координатором політики в усіх середовищах реалізації політики. Воно забезпечує її наскрізність і лобіює необхідну пріоритизацію серед усіх органів державної влади, визначає основні принципи, на яких базується підтримка ветеранів/ок та їхніх сімей, зокрема розробляє загальну стратегію підтримки на національному та місцевому рівнях.

■ **Координація стейкхолдерів**

Міністерство має повноваження взаємодіяти з іншими органами державної влади, громадським сектором, громадами, міжнародними донорами й організаціями, а також бізнесом. Його мета — скоординувати зусилля всіх учасників реалізації політики щодо ветеранів, ветеранок та їхніх сімей.

■ **Моніторинг, верифікація та контроль відповідності політик принципам державної ветеранської політики**

Міністерство відповідає за перевірку та підтвердження відповідності політик у всіх органах виконавчої влади й на рівні громад основним принципам державної ветеранської політики. А також відстежує та контролює включення принципів політик до нормативно-правових актів інших органів державної влади, забезпечуючи їхню відповідність основним цілям.

■ **Консультування та координація державних органів у процесі розроблення рішень**

Доступ до аналітики, даних і досвіду ветеранів, ветеранок та їхніх сімей дає міністерству змогу бути джерелом експертизи, що допомагає в розробленні супутніх політик у різних секторах.

■ **Міжнародне співробітництво та інтеграція досвіду**

Міністерство представляє інтереси ветеранів, ветеранок та їхніх сімей на міжнародному рівні, залучає досвід міжнародних партнерів до розроблення політик.

■ **Захист прав та інтересів ветеранів, ветеранок та їхніх сімей**

Міністерство дбає про безпеку й підтримку ветеранів, ветеранок та їхніх сімей, зокрема в час кризових ситуацій. Воно наголошує на важливості визнання внеску ветеранів та ветеранок у національну історію.

Функції та завдання Міністерства у справах ветеранів України



Зважаючи на зростання чисельності ветеранів і ветеранок та міжвідомчий характер політики, вважаємо також доцільним **розглянути запровадження посади віцепрем'єр-міністра — Міністра у справах ветеранів України.**

Посада дасть змогу підвищити рівень міжвідомчої взаємодії, адже на відміну від міністра, який керує виключно своїм відомством, віцепрем'єр має ширші повноваження: може координувати дії кількох міністерств, запускати комплексні програми та забезпечувати узгодженість політики щодо ветеранів, ветеранок та їхніх сімей на рівні всього уряду. Це важливо, щоб зробити ветеранську політику справді наскрізною і системною.

Бюджетування

Ветеранська політика в Україні фінансується з державного та місцевого бюджетів та може доповнюватися ресурсами приватного сектору і міжнародних партнерів. Витрати розподіляються між різними міністерствами та органами влади, що створює можливості для адресної підтримки ветеранів, ветеранок і членів їхніх сімей, але водночас може породжувати ризики нерівномірності фінансування та недостатньої координації.

Державний бюджет

Відповідно до статті 87 Бюджетного кодексу²⁹¹, з державного бюджету фінансується щорічна разова грошова допомога ветеранам війни, державна підтримка громадських об'єднань для реалізації загальнодержавних програм, житлові субсидії та пільги на оплату житлово-комунальних послуг. Додатково, окремими програми з державного та місцевого бюджету, фінансуються стипендії, компенсації та послуги для ветеранів, ветеранок і їхніх сімей.

Ветеранська політика є міжвідомчою та фінансується через різні міністерства в межах їхніх відповідних бюджетних програм.

Наприклад:

- через бюджет Міністерства охорони здоров'я фінансуються реабілітаційні та медичні послуги;
- Міністерство економіки забезпечує грантові програми для бізнесу та перекваліфікації.

У результаті більша частина фінансування ветеранської політики забезпечується не через профільне Міністерство у справах ветеранів, а через інші центральні органи виконавчої влади, що відповідають за конкретні послуги. Водночас його реалізація

²⁹¹ Бюджетний кодекс України (08 липня 2010 р. № 2456-VI). (2025). Законодавство України. zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17

ускладнюється відсутністю належного механізму моніторингу та оцінки видатків на підтримку ветеранів у різних відомствах, адже у більшості випадків вони не передбачені.

Місцеві бюджети

Місцеві бюджети відрізняються від державного, оскільки відображають рівень автономності та децентралізації в Україні. Їхньою перевагою є те, що представники громади визначають пріоритетні видатки в конкретному населеному пункті. Це дає можливість ветеранським об'єднанням мати більший вплив на бюджет на місцях у порівнянні із державним, оскільки вони можуть брати участь у його плануванні.

Разом із тим бюджетна децентралізація має ризики нерівномірного фінансування ветеранських ініціатив. У різних громадах рівень підтримки ветеранів може суттєво відрізнятися: в одних відшкодовують проїзд, надають додаткові виплати, фінансують програми підтримки сімей ветеранів/ок, а в інших такі ініціативи можуть бути відсутні або недофінансовані. Рівень фінансування також значною мірою залежить від економічної спроможності та управлінських пріоритетів конкретної громади, ініціативності місцевих органів влади.

Місцеві бюджети також отримують підтримку з державного бюджету через цільові субвенції. Їх спрямовують на:

- роботу фахівців із супроводу ветеранів війни і демобілізованих осіб,
- грошові компенсації за отримання житлових приміщень для людей з інвалідністю внаслідок війни I-II групи,
- розвиток ветеранських просторів.

Інші можливі джерела фінансування

Ветеранська політика не обмежується фінансуванням з державних та місцевих бюджетів. До програм підтримки можуть долучатися:

- **Приватний сектор:** може забезпечувати програми з перекваліфікації ветеранів, їхньої адаптації на новому робочому місці, часткове зменшувати вартість послуг для ветеранів від приватних надавачів.
- **Міжнародні програми:** можуть фінансувати інфраструктуру чи соціальні послуги — як через окремі проекти, так через державний бюджет.
- **Громадські об'єднання та благодійні фонди:** реалізують програми підтримки, організовують тренінги, консультації та соціальні ініціативи / заходи — коштом міжнародної допомоги, державного бюджету чи приватного сектору.

Висновки

- 1** Політика щодо ветеранів, ветеранок та їхніх сімей є важливим елементом національної безпеки, стійкості та відновлення держави. Мапа стейкхолдерів показує, що підтримка ветеранів, ветеранок та їхніх родин — не завдання одного міністерства, а результат зусиль багатьох: від тих, хто формує рамку політик, до тих, хто щодня працює з людьми на місцях. Ефективність ветеранської політики залежить від здатності держави забезпечити її наскрізність, узгодженість і сталість.
- 2** З огляду на кількість залучених сторін, критично важливою є координація між усіма стейкхолдерами — державними органами, місцевими органами влади, громадським сектором, бізнесом та міжнародними партнерами. Саме спільна робота та чіткий розподіл ролей допоможуть ефективно використовувати ресурси, уникати дублювання функцій і створювати підтримку, яка відповідає реальним викликам.
- 3** **Державні органи** — задають стратегічний напрям, формують політики, закони та стандарти, забезпечують їхнє впровадження і контроль. Вони мають ключову роль у створенні цілісної рамки ветеранської політики та гарантій для бенефіціарів.
Місцеві органи влади — саме громади першими зустрічають ветеранів і ветеранок після служби, забезпечують доступ до послуг, формують безпечний простір для повернення до цивільного життя.
Бізнес — створює безбар'єрні умови праці та підтримує родини військових, надає послуги, які пристосовані

до потреб ветеранів і ветеранок. Його участь критично важлива для економічної стабільності й добробуту.

Громадський сектор — швидко реагує на потреби, заповнює прогалини, яких не охоплює держава, та генерує знання, що можуть лягти в основу ефективної політики.

Міжнародні партнери — надають ресурси, експертизу, а також підсилюють спроможність національних інституцій через навчання, спільні програми чи обмін досвідом.

4 Центральну роль у цьому процесі має відігравати Міністерство у справах ветеранів як орган, відповідальний за формування політики, її інтеграцію в загальнодержавні стратегії, координацію зусиль усіх учасників та контроль за дотриманням визначених принципів та стандартів. Саме системне лідерство міністерства дає змогу об'єднати зусилля всіх стейкхолдерів у спільну, ефективну і гідну політику для тих, хто захищав і захищає Україну.

Післяслово

Ця концепція є початком важливої роботи над формуванням державної політики щодо сімей ветеранів та ветеранок. У ній ми, експертна спільнота громадських організацій, окреслюємо базові підходи, принципи й напрями, на які може спиратися держава у вибудові своїх політик визнання та підтримки досвіду родин.

Ми свідомі, що поки наші знання обмежені, і попереду маємо багато дослідницької роботи, збору даних, формування інституційної спроможності. Однак найголовніше хочемо підкреслити вже зараз: сім'ї не можуть розглядатися лише як середовище для підтримки ветеранів і ветеранок.

Вони проходять свій шлях паралельно: несуть відповідальність, живуть у невизначеності, чекають і втрачають, піклуються про дітей і старших членів сім'ї. І вони є самостійними суб'єктами політики, окремими людьми із власними потребами та досвідом, що потребує належного визнання.

Цей документ — не завершена історія, а радше жива основа для подальших змін і запрошення до ширшого діалогу. У ньому ми формуємо орієнтири для державних інституцій, місцевої влади, бізнесу, міжнародних партнерів і громадянського суспільства, які допомагають побачити досвід сімей ветеранів та ветеранок.

Концепція закладає фундамент, а наступні кроки й дії мають перетворити його на живу політику, що дає відчуття гідної підтримки кожній людині, яка проходить чи пройшла свій шлях поруч із воїнами й воїнками.